

TEXTE COMENTATE

Lyceum

849.003

A26

Antologie,
tabel cronologic,
prefață,
și note
de
PAUL ANDRONE

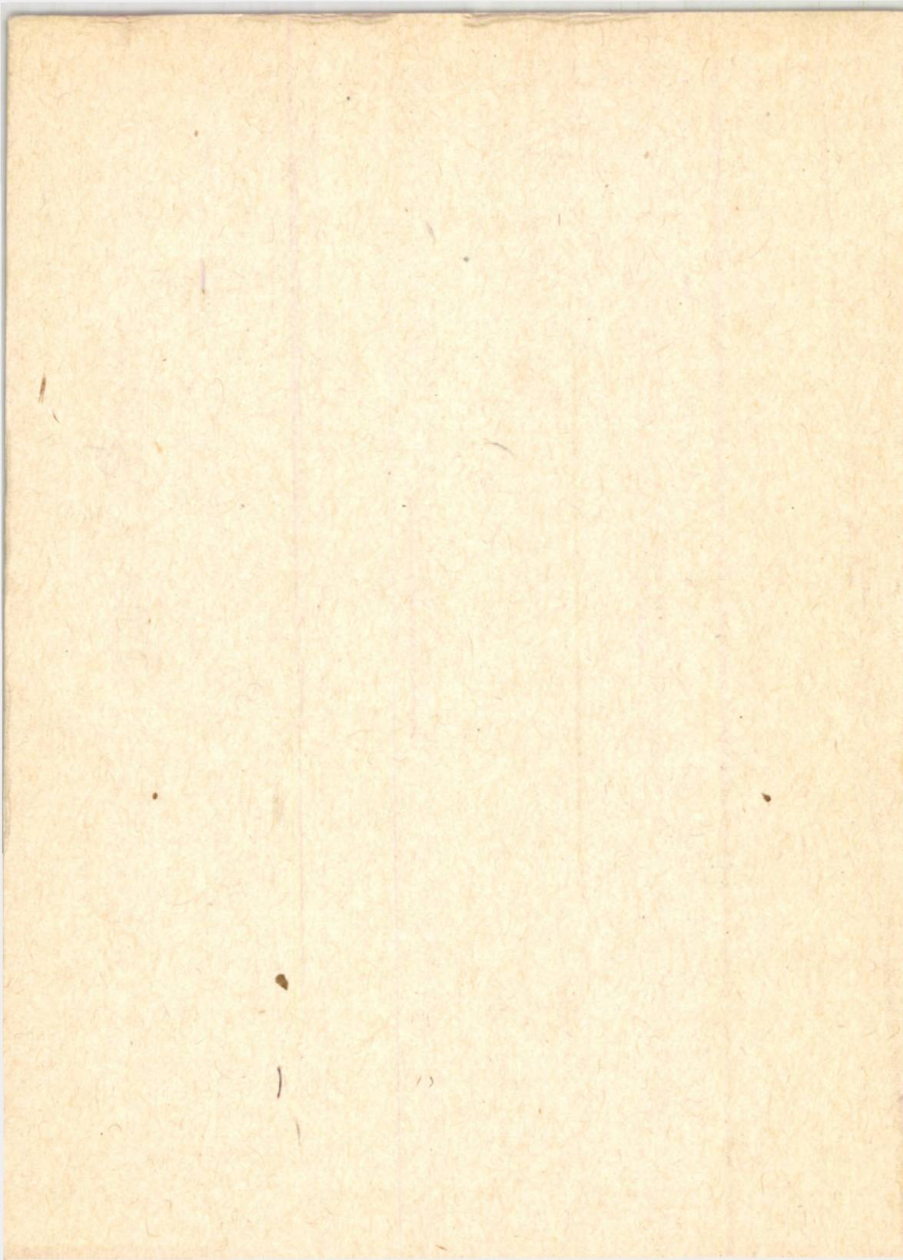
ION AGÂRBICEANU

Povestiri

EDITURA

ALBATROS

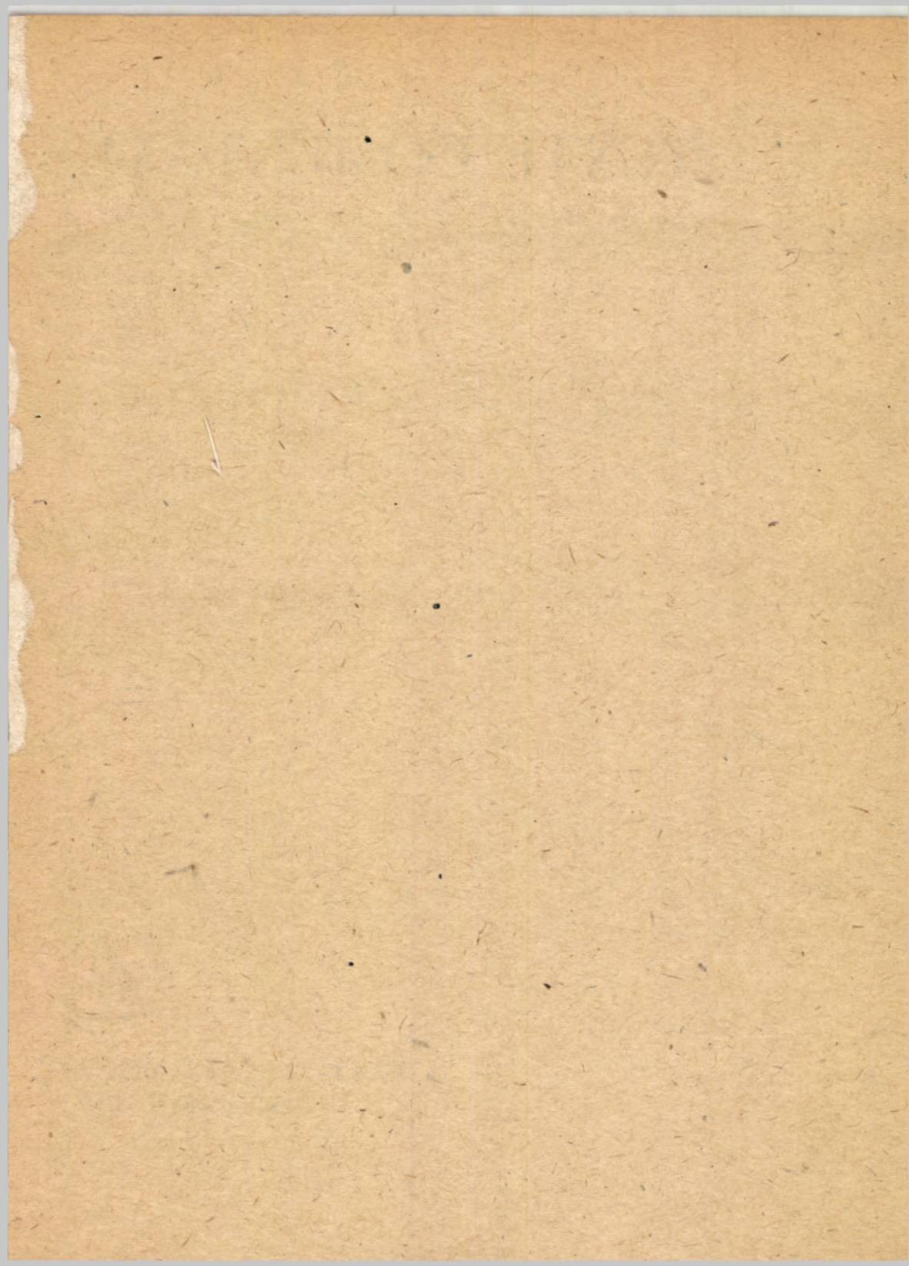

TEXTE COMENTATE

Lyceum

EDITURA ALBATROS
BUCUREȘTI • 1989

Notă

POVESTIRILE DIN ACEST VOLUM SÎNT REPRODUSE
DUPĂ :

ION AGÂRBICEANU, *DOUĂ IUBIRI*, *antologie de*
G. PIENESCU, prefată de CORNEL REGMAN, Editura
pentru literatură, 1968 ; ION AGÂRBICEANU, *SCHIȚE*
ȘI NUVELE, *antologie*, prefată și tabel cronologic de
VASILE MOLAN, ediția a II-a, Editura Albatros, Bucu-
rești, 1983. În cazul textelor mai mari s-a recurs la eli-
minarea unor fragmente, iar cele mai reprezentative din-
tre acestea au fost rezumate conform uzanțelor seriei
„Texte comentate — Lyceum”.

ION AGÂRBICEANU

859.0.09
A 26

Povestiri

Antologie,
tabel cronologic,
prefață,
și note
de

PAUL ANDRONE

67.798

TABEL CRONOLOGIC

1882 La 12 septembrie se naște Ion, al doilea din cei opt copii ai soților Agârbiceanu. Cenade, satul natal, aflat în apropiere de Blaj, „în fundul unei căldări“, vegheat de păduri seculare, va constitui leagănul unei copilării fericite și modelul multor tablouri din povestirile sale : „În descrierea satului, a locuitorilor, — români, șasi, țigani — a regiunilor de la țară, a pădurilor, am pornit în scrierile mele de la icoana Cenăzii“ (*Mărturisiri*). Tatăl scriitorului, Nicolae Agârbiceanu, era „vigil silvic“, pădurar, om instruit, „meșter bun la cîntat“, abonat la reviste, mare admirator al poeziilor lui Coșbuc.

Mama, Ana Olariu, nu știa carte, dar avea harul povestirii.

Bunicul dinspre tată, Vasile Bouariu, pădurar și el, se născuse în satul Agârbiciu și, stabilit în Cenade, va primi numele de Agârbiceanu.

Atmosfera familiei este marcată de respectul pentru cultură și școală ca și pentru muncă, cinste și hărnicie.

1889 Este înscris la școala primară din Cenade. În clasa a III-a „pe la Paști“, este mutat la gimnaziul din Blaj, la îndemnul protopopului de aici care remarcase înzeștrarea intelectuală a copilului.

1892—1900 Urmează liceul la Blaj, cetate a latinismului, „mica noastră Romă“, cu vechi tradiții culturale, purtînd vie amintirea corifeilor Școlii ardelene. Descoperă fascinat lumea cărților : „De aici încolo viața se concentra tot mai mult asupra lumii din cărți. Cu alți colegi am dat năvală asupra bibliotecii pentru elevi a liceului“ (*Mărturisiri*). În contact cu operele lui Alecsandri, Gr. Alexandrescu, C. Negruzzi, N. Gane, I. Creangă, cu basmele lui Ispirescu și poeziile populare din culegerile lui G. Dem. Teodorescu. „Poveștile lui Creangă m-au făcut pentru întîia oară să rîd cu lacrimi, să simt o mare bucurie și luminez în suflet“. (*Mărturisiri*)

Din clasa a IV-a are ca dascăl de română pe Gavril Precup, profesor distins, „cu aleasă cultură și cu mult simț pentru literatură“.

În ultimii doi ani de liceu frecventează societatea de lectură a școlii, este ales secretarul acesteia și, la sfîrșitul clasei a VIII-a, publică primele poezii în ziarul „Unirea“ din Blaj semnînd cu pseudonimul Alfius împrumutat din lirica horatiană. În aprilie 1900 debutează ca prozator cu schița *În postul Pascilor* în paginile aceluiași ziar. Impresiile acumulate în anii de școală vor alcătui substanța cărții de mai tîrziu *Licean... odinioară*.

1900 În iunie susține examenul de bacalaureat, iar toamna se înscrie la Facultatea de Teologie a Universității din Budapesta, absolvită în 1904. Publică versuri în „Unirea“, „Familia“, „Tribuna“, „Tribuna literară“. Este atras de proză scriînd amintiri, scene din viața satului, portrete, subintitulate *Copii de pe natură* și publicate în „Unirea“. În ziarul „Drapelul“ din Lugoj îi apare un ciclu de foiletoane satirice intitulate *Reminiscențe* și semnate „Potcoavă“.

bucureștene „Ramuri” (C. S. Făgețel, D. Tomescu, N. Vulovici) veniți în excursie în Apuseni. Toamna vizitează Bucureștiul cu prilejul expoziției jubiliare și-i întâlnește acum pe G. Coșbuc, Șt. O. Iosif, I. Chendi, E. Gîrleanu, N. Iorga. Publică în 1906—1907 în „Ramuri” o suită de *Fragmente* reprezentînd chipuri și scene din lumea motilor, publicate în 1910 în volumul *În întuneric*, moment important în evoluția prozei lui Ion Agârbiceanu.

Colaborează intens la multe reviste. În „Viața românească” publică bucăți antologice: *Fefelega*, *Virvoara*, *Angheluș*, *Popa Man*.

1907 Primește premiul „Andrei Mureșanu” decernat de ASTRA pentru volumul *De la țară*.

1909 Apare la Vălenii-de-Munte, în tipografia lui N. Iorga volumul *În clasa cultă* inspirat din viața intelectualilor ardeleni.

1910 Apar volumele *Două iubiri* și *În întuneric* reunind scrieri ce evocă realitatea tragică a satelor din Munții Apuseni.

Publică o culegere de povestiri — *Prăpastia*.

În mai este numit preot la Orlat, lângă Sibiu, inaugurînd o etapă nouă în activitatea sa. Descoperă înfiorat marea literatură realistă a lui Balzac, Flaubert, Zola, Tolstoi, Dostoievski, Gogol, Gorki și se simte ispitit de formula romanului.

1912 Tipărește în foiletonul „Luceafărului” primul său roman, *Legea trupului*, publicat în volum abia în 1926. Sint evidente influențele din *Anna Karenina* și *Doamna Bovary*.

1914 Apare romanul *Arhanghelii*, în volum, după ce-l publicase în foileton în 1913 în „Luceafărul”. Romanul, o reușită artistică deosebită, este o amplă

Ia contact cu revista „Sămănătorul“ care îl determină să se consacre definitiv prozei afirmînd în *Mărturisiri* că Sadoveanu i-a pus „condeiul în mînă“.

1902 Apare la Budapesta revista „Luceafărul“ condusă de un grup de tineri printre care O. Goga și O. Tăslăuanu. În nr. 8 (octombrie) Ion Agârbiceanu publică schița *Bădicul Niculae* considerată de autor adevăratul său debut. Își intensifică aparițiile în revistă publicînd numeroase povestiri : *Mistrețul, Hoțul, Mătușa, Stana, Pe mal* etc.

1904—1905 Pedagog la gimnaziul din Blaj unde fusese elev. Primește o bursă și se înscrie la Facultatea de litere din Budapesta în toamna anului 1905. Participă la ședințele Societății de lectură „Petru Maior“ alături de alți numeroși tineri români aflați la studii în capitala Ungariei. Societatea, comparabilă cu „România jună“ din Viena, devine „un mic ostrov românesc într-un ocean al străinismului“

1905 Spre sfîrșitul anului apare primul său volum de povestiri intitulat *De la țară*, editat de „Luceafărul“ care publicase tot atunci volumul de debut al lui O. Goga — *Poezii*.

1906 Abandonează facultatea după numai un semestru, revine la Blaj și, după căsătoria cu Maria Aurelia Radu, este numit preot în satul Bucium-Șasa din Munții Apuseni. Are revelațiile zguduitoare ale contrastului între vis și realitate : „Anii cei dintii ai slujbei sînt plini de dezamăgiri pentru cei mai mulți oameni ; realitățile vieții iau locul visurilor, lupta grea pentru existență alungă departe preocupările idealiste din anii de școală și de... pregătire pentru viață.“ („Cuvîntul“, 1931). Vara îi cunoaște pe tinerii din redacția revistei

frescă a lumii căutătorilor de aur în epoca marilor descoperiri aurifere din Apuseni.

Izbucnește primul război mondial, ale cărui tragedii îi vor inspira numeroase foiletoane, povestiri, nuvele publicate în „Luceafărul“, „Viața românească“, „Românul“ (Arad).

1915 Scrie romanul *Legea minții* (replică la *Legea trupului*) publicat în volum în 1927. Autorul face apologia rațiunii și a comandamentelor etice superioare.

1916—1917 Odată cu retragerea armatei române din fața ofensivei germane din Transilvania, scriitorul și familia sa se refugiază la Rm. Vilcea, apoi la Iași, Roman și intenționează să emigreze în America, traversând Rusia. Experiența dramatică a acestor ani este evocată în *Pe drumuri*, *Crăciunul anului 1917* și trilogia *Vremuri și oameni*.

1918 Spre sfârșitul anului 1918 revine la Orlat. Renunță la parohie, încredințându-i-se conducerea ziarului „Patria“, întâi la Sibiu, apoi la Cluj, unde se va stabili definitiv.

1 decembrie. Participă la adunarea de pe Cîmpia Libertății de la Alba Iulia când are loc actul solemn al Unirii Transilvaniei cu țara-mamă.

1919 Este ales membru corespondent al Academiei, devine deputat și senator, membru al Marelui Sfat Național.

1920—1922 Publică peste 10 volume de schițe, povestiri și nuvele, multe din ele scrise în vremea războiului : *Povestiri*, 1920, *Popa Man*, 1920, *Luncușoara în Păreșimi*, 1920, *Chipuri de ceară*, 1921, *Zilele din urmă ale căpitanului Pîrvu*, 1921 etc.

1922—1930 În continuare, masivă producție nuvelistică : *Piciorul de lemn*, 1922 (prima formă a romanului

Stana) în revista „Cosânzeana“ din Cluj, volumele *Dezamăgire*, 1924, *Visurile*, 1925, *Melentea*, 1925, *Primăvara*, 1928, *Dactilografa*, 1930 etc.

- 1927 Primește Premiul Național pentru literatură.
- 1928 Conduce revista „Transilvania“ și este secretar al „Secțiunilor științifico-literare“ ale ASTREI inițiind ample programe de emancipare culturală.
- 1930 Apar micul roman *Dolor* și volumul de povestiri *Stafia* cuprinzând și lunga narațiune *Jandarmul*.
- 1931 Publică romanul *Biruința* cu un accentuat caracter etic și în foileton romanul satiric *Răbojul lui Sfântu Petru*. În „Viața românească“ apare nuvela *Păscălierul* în care satira este realizată prin mijlocirea elementelor de umor.
- 1932 Invitat de profesorul D. Caracostea să vorbească studenților de la Facultatea de Litere din București despre problemele creației literare, Ion Agârbiceanu își redactează o serie de *Mărturisiri* publicate în 1941 în „Revista Fundațiilor“.
- 1938 Apare romanul *Sectarii*, reflex al vieții politice interbelice subminate de „sectarism“. În revista „Cuget clar“ întâlnim prima versiune a micului roman *Faraonii*. Conduce revista „Tribuna“ din Cluj.
- 1939 Tipărește romanul autobiografic *Licean... odinioară*, în care regăsim atmosfera cărturărească din Blajul de la sfârșitul veacului trecut.
- 1940 august Dictatul de la Viena prin care România pierde o mare parte din teritoriul Transilvaniei.
- 1940—1945 Împreună cu mulți intelectuali se retrage la Sibiu unde rămîne pînă la sfârșitul definitiv al războiului : „Cantitativ, în cei cinci ani petrecuți în refugiu la Sibiu am scris poate mai mult decît în

clasa I. Începe editarea seriei de *Opere* sub directa suprăveghere a autorului. În timpul vieții sale au apărut primele trei volume, în prezent ajungându-se la volumul 12.

1963 Încetează din viață la Cluj, la 28 mai, în urma unui infarct.

P. A.

toată activitatea mea anterioară" (*Adaos la Mărturisiri*).

Publică volumul *Amintiri*, operă de rezistență artistică, esențială pentru înțelegerea personalității scriitorului. Tipărește romanele *În pragul vieții*, *Domnișoara Ana*, inspirate din viața intelectualității ardelenе. Tot în perioada sibiană scrie o serie de romane și povestiri : *Frământări*, *Prăbușirea*, *Prăpastia*, *Valurile... vînturile*, *Strigoii*, *Vremuri și oameni*, *Vîltoarea*, unele rămase în manuscris sau publicate, fragmentar, în reviste.

1945 Revine la Cluj și împărtășește un timp soarta altor scriitori intrați în conul de umbră al uitării.

1954 Incepe reeditarea unor scrieri în cadrul unui mai amplu proces de reconsiderare critică a operei sale cu certe valori umaniste și artistice. Îi apare un volum de schițe și povestiri în colecția „Biblioteca pentru toți”. Primește „Ordinul Muncii” clasa I.

1956 Apare volumul *Din copilărie* cuprinzînd scrieri inedite, evocări realizate după 1950.

1957 Tipărește volumul *Din munți și din cîmpii* inspirat din lumea viețuitoarelor. Este ales membru onorific al Academiei și aniversat de presa literară la vîrsta de 75 de ani.

1959 Publică *File din cartea naturii* unde reunește evocări lirice ale lumii satului și copilăriei scriitorului.

1961 Apare volumul *Faraonii* avînd în cuprins nuvelele de amplitudine epică „microromanele” : *Faraonii*, *Popa Man*, *Jandarmul*, *Păscălierul*.

1962 Este sărbătorit cu prilejul împlinirii vîrstei de 80 de ani. I se aduc vibrante omagii în revistele literare, iar „Steaua” și „Tribuna” îi consacră numere speciale. I se cîntă „Steaua Republicii”.

PREFATĂ

I. TREPTLE UNUI DESTIN LITERAR

Figură distinctă a literaturii române din secolul nostru, creator al unei opere de dimensiuni impunătoare, Ion Agârbiceanu a parcurs în cele șase decenii de activitate literară o întreagă istorie marcată de adânci și radicale metamorfoze, agitată și contradictorie, incendiată de idealuri naționale fierbinți, contorsionată de devastatoare conflagrații, însuflețită de elanuri înnoitoare. Oglindă sensibilă a realității, literatura lui Agârbiceanu este pătrunsă de spiritul proteic al timpului său, semnificația documentară fiind asimiliată fondului profund umanist și de certe valori artistice. Exponent fidel al literaturii ardelenе, scriitorul consolidează prestigiul ei valoric asociindu-și numele la celelalte izbinzi ale scrisului din Transilvania : Ion Slavici, G. Coșbuc, O. Goga, L. Rebreanu, Pavel Dan.

Itinerariul existenței și creației lui Ion Agârbiceanu oferă imaginea unui drum mereu ascendent, mereu drept, aproape previzibil în devenirile sale, prin fermitatea și consecvența convingerilor morale și estetice, prin cultul nedezmintit al muncii și al datoriei.

Ca atîția alți mari scriitori de extracție rurală, Ion Agârbiceanu va afla în spațiul natal și în mediul familiei o matrice inefabilă a creației viitoare, o alveolă a puterilor germinatoare, izvorul viu ce-i va alimenta nu numai începuturile literare, ci întreaga operă. „Aproape tot ce știu din observarea naturii, spune Agârbiceanu în *Mărturisiri*, cred că știu de la vîrsta aceasta. Sau cel puțin cunoștințele

și impresiile de atunci au rămas ca temelie pentru cele viitoare. Socotesc petrecerea în sinul naturii din primii ani ai copilăriei, ca și vacanțele de vară petrecute în același fel, ca epoca cea mai importantă pentru receptivitatea mea senzitivă. Impresiile de atunci au reinviat în orice descriere de natură din lucrările mele“.

Contactul nemediat cu natura, cu fabulosul folcloric, cu pitorescul obiceiurilor, cu imaginea părinților, a bunicii, a muncilor și îndeletnicirilor oamenilor din sat vor constitui un prim strat al experienței de viață peste care se va suprapune o altă cunoaștere, mai amplă și mai complicată, dobândită prin mijlocirea școlii, a studiului, a cărții. Anii petrecuți la Blaj, între profesori erudiți, subjugati de crezurilor lor științifice, dar și naționale, au marcat benefic personalitatea scriitorului. Descoperă magia literaturii care îl face să simtă „o mare bucurie și lumină în suflet“ ispitindu-l să încerce și el taina creației și sfârșitul liceului este încununat de primele apariții în paginile ziarului local.

Perioada studiilor din capitala Ungariei, între 1900 și 1905 coincide cu o pilduitoare ucenicie literară a scriitorului. Înfruntând claustrarea impusă studenților teologi, Agârbiceanu procură clandestin revistele literare românești, frecventează societăți literare care reuniau tineri entuziaști, pasionați de scris, de idealuri culturale și naționale, scrie intens, publică. De mare ecou au fost întâlnirile lui cu „Sămănătorul“ și „Luceafărul“. Proza din revista „Sămănătorul“ îl încântă prin „stilul nou, fraged de tinerețe, viu și colorat, cu mare putere de a descrie natura și aspectul extern al oamenilor“ și îl va determina să se dedice definitiv prozei, abandonând poezia unde talentul său pălea în vecinătatea versului vulcanic, mesianic, al lui Octavian Goga. Revista bucureșteană impunea și prin vigoarea personalității lui Iorga, ale cărui idei, cu o pronunțată coloratură națională, coincideau perfect aspirațiilor intelectualității ardelenice. „Luceafărul“, editat în orașul

studentiei, Budapesta, i-a prilejuit apropierea și colaborarea cu avangarda generației sale care i-a transmis spiritul militant, angajarea, subordonarea creației unor imperative etico-sociale. La „Luceafărul“ va publica multe din scrierile sale, va semna foiletoane, anchete pe marginea unor probleme ideologice și estetice, devenind, după aprecierea lui Eugen Lovinescu „cel mai viguros povestitor al Ardealului din generația tinăra“. (*Literatura Ardealului*, 1910). Aceeași revistă îi va edita, ca și lui Goga, în 1905, volumul de debut *De la țară* cu titlu semnificativ pentru orientarea tematică. Influențele romantice și sămănătoriste, spiritul tutelar al lui Sadoveanu pot fi detectate cu ușurință în multe din povestirile volumului, integrat astfel, de la început, unei direcții tradiționaliste.

Elanurilor avîntate și idealiste ale începuturilor le urmează o bruscă și dureroasă trezire la realitate în anii următori (1906—1910), petrecuți ca preot la Bucium-Șasa, în inima Apusenilor. Scriitorul trăiește impactul cu aspecte nebănuite, dramatice, ale vieții moșilor între care voise să ajungă, „a tras de aureola eroismului lor din anii revoluției : „Anii cei dintîi ai slujbei — notează Agârbiceanu — sînt plini de dezamăgiri pentru cei mai mulți dintre oameni ; realitățile vieții iau locul viselor [...] Și nu te zăpăcesc numai piedicile ce se pun în calea propriei tale vieți. Visurile nu se risipesc numai prin suferințe și greutăți proprii, ci și prin întîlnirea lor în viața altora. Greu îți vei mai clădi o concepție optimistă dacă în anii cei dintîi ai contactului cu realitatea ți-e dat să vezi numai întuneric, suferință și mizerie la aproapele tău“ (*Amintiri*, în „*Ramuri*“, număr festiv 1905—1924, pag. 40). Ca un nou Popa Tanda, Ion Agârbiceanu luptă cu „întunericul, suferința și mizeria“ — încercînd soluții melioriste, suplinind și misiunea medicului, învățătorului, judecătorului, hotărît să-și împlinească datoria sa de intelectual întors în masa ignorantă a poporului. Furtunile interioare, criza morală care se instaurează progresiv, realitățile cotidiene

care-i rănesc conștiința vor alimenta acum scrieri de o cu totul altă factură, purificată de idilismul și de „romanticismul“ primului volum. Nuvela *În luptă* cu care debutează în 1906 la revista „Viața Românească“ este pătrunsă de spiritul noii etape din viața scriitorului. Povestirile dezvăluie chipul hidos al unei existențe lipsite de eroism, portrete diverse dintr-o galerie a suferinței, a estropiaților vieții, o lume purtînd povara unei osînde grave și neînțelese. Explicațiile sociale, sondarea cauzelor, atitudinea critică a autorului lipsesc, prozele respective avînd caracterul obiectiv al unui proces verbal ce consemnează rece, imparțial, o situație. Totuși, dimensiunea socială, semnificația etică, acuzațiile sînt implicate în înseși realitățile evocate, sînt subînțelese în dezolarea, dezorientarea și ispășirea personajelor. Volumele din 1909—1910 *În clasa cultă*, *În întuneric*, *Două iubiri*, *Prăpastia* marchează o etapă distinctă și concentrează liniile de forță ale universului său artistic reprezentînd totodată victoria realismului asupra deformărilor sămănătorist-poporaniste din creația scriitorului.

După 1910, o dată cu stabilirea la Orlat, lîngă Sibiu, Ion Agârbiceanu cunoaște, pînă la izbucnirea războiului, vremuri mai tihnite, cu răgazurile necesare meditației, lecturilor, scrisului. Întîlnirea cu marii scriitori realiști ruși și francezi capătă semnificația unor profunde revelații asupra capacității literaturii de a crea viață autentică și simte ispita irezistibilă a marilor construcții epice : „Balzac luase în ochii mei proporțiile unui uriaș, ale unui munte masiv ; Flaubert mă înfricoșase prin preciziunile lui : îmi părea un om încrîntat, fără zîmbet, care ține în mînă o secure ascuțită. Rușii, mai ales Dostoievski, îmi păreau mari vrăjitori care îngrozesc. Tolstoi și Gogol îmi păreau mai masivi, mai solizi, mai omenești. Dostoievski, Leonid Andreev erau desigur niște posedați, niște anormali, dar în ce vîrtejuri ameteitoare te duceau, fără răsuflet ! Con-

854.19
tactul cu scriitorii francezi și ruși a fost una din marile mele experiențe, «mediul» care m-a influențat adânc, dându-mi conștiința mării seriozități pe care o cuprindea literatura». Climatul spiritual elevat al Sibiului, unde se mutase acum „Luceafărul“, constituie și el un stimul al activității sale creatoare și îl vedem semnînd în multe reviste din Ardeal și din România, ținînd strînse legături cu N. Iorga, I. Chendi E. Gîrleanu, abordînd tot mai mult realități de factură citadină. Amintirea Apusenilor nu-l părăsește, fapt ilustrat și de cîteva povestiri antologice din această vreme : *Vîlva băilor*, *Comoara*, *Valea Dracului*, dar mai ales de romanul *Arhanghelii*, scris în 1913 și considerat una din operele fundamentale ale autorului. Mai înainte, în 1912, redactase primul său roman *Povestea unei vieți*, devenit mai tîrziu (1926) *Legea trupului*, scris sub puternica obsesie a *Annei Karenina* și a *Doamnei Bovary*. Intrarea în teritoriul fascinant al romanului fusese făcută și de acum înainte proza scurtă va fi secundată de ample construcții epice. În 1915 publică *Povestea altei vieți*, replică la primul roman, operă în care scriitorul proclamă triumful rațiunii asupra instinctelor.

Izbucnirea primului război mîndial în 1914, cu tot cortegiul lui de tragedii și de zguduiiri umane, cu spectrul înspăimîntător al morții, deschide o nouă direcție tematică în universul operei lui Agârbiceanu. În paginile „Luceafărului“, „Vieții Românești“ și „Românului“ (Arad) apar numeroase schițe care decupează secvențe dramatice din „filmul“ războiului, documente patetice ale suferinței omenești.

După doi ani de pribegie pe drumurile pline de primejdii și incertitudini ale războiului, scriitorul, stabilit la Cluj în fruntea ziarului „Patria“, traversează o lungă și frămîntată etapă marcată de speranțe și amare deziluzii. Efuziunea împlinirii străvechiului vis al Unirii trece și rămîne spectacolul deprimant al politicianismului corupt și demagog. Fidel vechilor idealuri Agârbiceanu militează

în articole de presă pentru „biserică“, „familie“, „tradiție“ „ogor național“, concepte ce devin anacronice într-o epocă a minciunii și interesului egoist. Activitatea publicistică extrem de intensă, funcțiile și răspunderile oficiale importante îi răpesc substanțial din ceasurile scrisului și totuși creația literară este în continuare fecundă, Agârbiceanu publicînd în perioada interbelică zeci de volume de povestiri și romane. Paradoxal, critica literară e rezervată și-l plasează la marginea artei reproșîndu-i tezismul etic, schematismul ideologic, neglijarea parametrilor estetici. Operă se diversifică tematic, asimilînd sectoare noi ale realității sociale și psihologice, fixîndu-se frecvent în tenebrele ființei umane, în manifestările ei stihiale, demonice. Printre marile reușite ale perioadei interbelice sînt lungile nuvele *Popa Man*, *Jandarmul*, *Păscălierul*, romanele *Stana*, *Răbojul lui Sfîntu Petru*, *Sectarii*, *Faraonii*, volumele de povestiri *Melentea*, *Chipuri de ceară*, *Visurile*, etc. Viața intelectualității ardelenе, tarele politicianismului, viața satului, dramele războiului, natura, iubirea, izbucnirile pasionale devin pilonii unui univers dens în substanță umană. Ca o recunoaștere a contribuției la dezvoltarea prozei românești, lui Ion Agârbiceanu i se conferă Premiul Național pentru literatură în 1927, într-un moment cînd critica literară aproape îl uitase. *Mărturisirile* rostite în 1932 în fața studenților de la Litere ni-l arată ca pe un artist matur, conștient de misiunea scriitorului și oferă cheia înțelegerii ideologiei sale estetice, de un echilibru și constanță în total dezacord cu agitația și instabilitatea veacului.

Al doilea război mondial îl condamnă la un nou refugiu, mai liniștit acum, la Sibiu, între 1940—1945. „Cantitativ, în cei cinci ani petrecuți în refugiu la Sibiu, am scris poate mai mult decît în toată activitatea mea anterioară“ (*Adaos la Mărturisiri*). Volumul *Amintiri* din 1940 probează cotele artistice superioare la care a ajuns autorul un sensibil „pictor și poet“ al naturii, al icoanelor copilă-

riei, al timpului ireversibil. O împăcare mioritică cu legea firii, simplitatea cufundării în riul trecerii estompează sentimentele grave generale de conștiința fragilității condiției umane. Intenția de a da o mare frescă a epocii trăite de scriitor se materializează în vaste romane și povestiri ca *Vremuri și oameni*, *Valurile...*, *vînturile*, *Vîltoarea*, *Strigoiul*, unele rămase în manuscris sau publicate postum. Agârbiceanu se întoarce la analiza caracterului uman în confruntare cu patima banului pe fundalul transformărilor capitaliste, cunoscute în Transilvania în prima jumătate a secolului nostru. În chipul strigoiului, autorul a zugrăvit pe „acel om lacom de pămînt, lacom mai ales de avere”, alcătuiind radiografia unei întregi lumi dezumanizate de demonul îmbogățirii. Narațiunile sînt conduse cu mină sigură în planuri ce se suprapun sau se intersectează, într-un ritm de scenariu cinematografic. Definitivează scrieri mai vechi, ca *Jandarmul* și *Faraonii*, semn al unei responsabilități sporite față de calitatea estetică a operei.

După 1945, reîntors la Cluj, Ion Agârbiceanu cunoaște mai întîi amărăciunea uitării. Vitalitatea sa miraculoasă, apetitul contactului cu efervescența realității îi contrazic însă imobilismul și, din 1954, este iarăși prezent masiv în viața literară atît cu reeditări, cît și cu scrieri inedite. „Capacitatea de reînnoire a creației sale — arată Mircea Zăciu, unul din cei mai erudiți comentatori ai operei lui Agârbiceanu — e demonstrată încă din decențiile trei și patru ale secolului nostru, prin lărgirea sensibilă a tematicii și tipologiei umane, vădind o sete majoră de a sluji umanitatea prin problematica abordată, precum și prin căutarea ascendentă de soluții pentru contemporaneitate. Cu trecerea anilor, scrisul său capătă un timbru mai grav și un sunet mai profund, fără a pierde din puritatea și claritatea imaginii : *Din amintirile unui fals vînător*, *Din copilărie*, *Din munți și din cîmpii*, *File din cartea naturii* sînt opere din care se degajă o notă de bucurie și dragoste față de viață a scriitorului care constată fericit că viața poate fi

trăită și altfel decît sub blestemul ce o apăsa pe *Fefelega*. Publică în mai toate revistele, ziarele și editurile, este ales membru onorific al Academiei, i se conferă „Ordinul Muncii” clasa I și „Steaua Republicii” clasa I, este sărbătorit de întreaga lume literară română la 75 și la 80 de ani, începe tipărirea unei ample serii de *Opere* sub directa îngrijire a autorului, „bucurii tîrzii” dar pe deplin meritate de cel ce-și făurise „o bătrînețe bravă, cu părul alb ca faldul unui steag”, pentru a ne exprima cu cuvintele unui tovarăș de generație și crez, Vasile Voiculescu. „Patriarh al literaturii române” Ion Agârbiceanu înscrie, prin monumentală sa operă, o contribuție hotărîtoare la promovarea realismului cu amplă vibrație umanistă și cu remarcabile cuceriri în direcția frumuseții artistice.

II. ASPECTE ALE REALISMULUI

Opera lui Ion Agârbiceanu, vastă și inegală, complexă și contradictorie, exemplară și perfectibilă, rămîne totuși de o uimitoare unitate, prinsă în liantul unor norme etice și estetice a căror rezistență n-a putut fi înfrîntă nici de presiunea atîtor curente și școli literare ale veacului, nici de reproșurile mai mult sau mai puțin acide ale criticii. În aprinsele dispute și polemici între diversele grupări, reviste sau direcții ideologice, Ion Agârbiceanu își păstrează cu o consecvență tenace convingeri pornite dintr-o superioară conștiință morală și artistică. Crezurile sale risipite la răstimpuri în paginile revistelor se aliniază cîtorva constante estetice identificabile în oricare din scrierile lui. Nu este vorba de rigiditate conservatoare, ci de fidelitate față de nobile idealuri de viață făurite în lupta pentru progres social și artistic și în deplin consens cu structura sa temperamentală.

Departe de vanități și ambiții, de orgolii și de speculații circumstanțiale, Agârbiceanu s-a identificat cu propria creație în care a aruncat sămînța aspirațiilor sale spre bine, adevăr și frumos, concepte ce-l situează în zodia clasică a lumii și echilibrului. Cel ce a zugrăvit atîtea chipuri de dezmoșteniți ai soartei ispășind pe bolgii tot mai joase ale infernului și-a afirmat mereu dragostea și încrederea în frumusețea omului, în puterea lui de renaștere spirituală : „...Mi-am dat seama de foarte tînr că oamenii nu sînt așa de răi în majoritatea lor, cum se arată sau cum îi crede lumea. Și am descoperit [...] cît de mulți sînt aceia care sînt dornici de a fi curați, drepti, buni, și cît de mulți luptă în viață pentru această țintă“ (*Mărturisiri*). Eticul este înălțat în planul esteticului, lupta pentru desăvîrșire, pentru depășirea limitelor ființei constituind pentru scriitor „cel mai înalt grad al esteticului“. De aici derivă credința lui în virtuțile educative ale literaturii, în forța ei modelatoare, fără să identifice literatura cu predica moralizatoare : „Creșterea spirituală a cititorului o vedem și o vîd numai prin realizarea artistică a subiectului adus pe șantierul creației“ (*Adaos la «Mărturisiri»*). Opera are în mod obiectiv o finalitate etică și orice demers artistic presupune angajare, acțiune dirijată în slujba unor comandamente față de care scriitorul se dovedește sensibil : „Nu există artist conștient care să nu știe ce vrea cînd lucrează la o operă de artă. Dacă așa-numita tendință în artă se reduce la această voință conștientă, nu există operă de artă fără tendință“ (*Adaos la Mărturisiri*). Misiunea scriitorului nu poate fi una sterilă, consacrată exclusiv delectării egoiste, ci presupune implicare, militantism, angajare în clocotul luptei de idei, în încheștarea forțelor generatoare de viață, departe de încătușarea reee a „turnului de fildeș“. Pulsul realității este însuși pulsul existenței și numai el poate alimenta viața unei opere literare.

Agârbiceanu s-a declarat mereu un adept al realismului și respinge orice deformare a acestuia sub imperiul unei

concepții extraliterare. Încă din 1910, răspunzînd unei anchete inițiate de revista „Luceafărul“, el se detașează clar de cele două direcții ale vremii, sămănătorismul și poporanismul, refuzînd a fi încadrat în vreo școală: „Sub teroarea sau avîntul unui curent literar nu pot rămîne decît imitatorii și nu creatorii adevărați de viață“. Falsitatea receptării vieții satului „ca un spectacol pentru boieri, ca o variație, ca o curiozitate“ în literatura sămănătoristă compromite actul artistic și nu servește cu nimic poporului simplu. „Viața ce trăiește în popor trebuie să fie cunoscută și simțită tot mai tare. Și-s de convingerea că multe rele care bîntuie în popor trebuie asanate și mai ales cred că trebuie să ne întoarcem cu mare dragoste spre acest uriaș, în multe privințe muț și surd, pentru că din el izvorăște toată puterea și pe el se bazează tot viitorul nostru“. Poporanismul, înțeles într-un sens larg, ca o orientare realistă spre viața „acestui uriaș“, este identificat ca o permanență în literatura noastră, de la pașoptiști, la contemporani. Combate însă limitarea literaturii exclusiv la lumea țărănească susținînd necesitatea cuprinderii integrale a unei epoci în universul creației artistice, scriitorul fiind liber să-și aleagă subiectele „de unde se pricepe, de unde se simte atras“. „Arta care dezvăluie“, „arta-document“, „faptul divers“ devin concepte îndelung vehiculate și definesc liniile de forță ale esteticii realiste a scriitorului. „Aproape toate personagiile principale din scrierile mele au pornit de la un sîmbure de realitate — spune Agârbiceanu în *Mărturisiri*. Creații de pură fantezie am puține, deși, evident, fantezia le-a completat, le-a depărtat uneori de realitate pe cele ridicate de aici“. La atenta observare a realității, în geneza scrierilor sale se adaugă predispoziția afectivă, emoția. „La temeiul scrisului meu a fost emoția estetică și poate mai mult, emoția etică, mai ales după ce fusesem atras de adîncimile sufletului omenesc [...] Emoția de care pomenesc [...] nu pot să o definesc mai precis. Era un fel de înduioșare în fața subiectului, indu-

ioşare care includea în sine şi un fel de tristeţe şi de gravitate. Ea năştea din latura cu care se apropia mai întâi de mine subiectul sau simbul în jurul căruia creştea întregul fruct. Ce era acea faţă a subiectului ? Aş putea spune : un aer, o aromă deosebită, ce se ridica din frumos, din tragic, din conflictul între bine şi rău, dintre drept şi nedrept, moral şi imoral“. Această comuniune simpatetică asigură combustia necesară actului creator, capabil să reţină din minereul diform şi impur al fenomenelor, fluidul incandescent al unor sensuri de larg adevăr omnesc. Văzută astfel, „orice creaţie adevărată e o sporire a vieţii“ (*Mărturisiri*), o restituire amplificată, „un joc secund mai pur“.

III. SPECTACOLUL LUMII ÎN OGLINDA POVESTIRILOR

Puternic identificat cu viaţa românilor ardeleni, implicat cu întreaga fiinţă în dramatica lor existenţă, scriitorul realizează în mod firesc în cele peste 80 de volume de proză ale sale, o monografie vie a Ardealului, o „cronică transilvană“ construită programatic, cu consecvenţa şi siguranţa celui ce evocă realist o lume pe deplin cunoscută. În paginile lui I. Agârbiceanu trăieşte autentic satul ardelen de cîmpie, ca şi cel de munte, văzut în gesturile lui fundamentale, într-o impresionantă galerie de chipuri, conturîndu-se astfel imaginea unui univers cu legi ferme, cu rigori imuabile care condiţionează destinele individuale sau colective. În chip complementar oraşul este zugrăvit cu specificul existenţei sale, cu problemele şi tipologia sa, integrat în cadrul istoric extrem de agitat al primei jumătăţi a secolului nostru. Caracterul monografic al operei este asigurat de multitudinea şi varietatea aspectelor tematice abordate, de forfota umană ce conţine puternica sugestie a vieţii, de infuzia de tradiţie populară şi istorie trecută sau

prezentă, de poezia naturii, de farmecul particular, dialectal al limbii.

Opera creează astfel impresia unui edificiu emblematic construit temeinic, consolidat mereu cu contraforții unor noi detalii de viață cărora autorul le descoperă virtuți caracterologice. Partea cea mai rezistentă a acestui edificiu rămîne însă cea inspirată din universul rural căruia scriitorul îi aparține prin naștere și „arbore genealogic” și în care și-a desfășurat o mare parte a vieții sale: „Mai bine am cunoscut țărănimea și din viața ei am scris zeci și poate sute de icoane, de tipuri, de fragmente, de crîmpeie de luptă, de înfrîngerii și biruințe” — afirmă Ion Agârbiceanu. Realitatea obiectivă a satului este atît de puternică și acționează asupra sensibilității scriitorului cu atîta forță, încît acesta o transferă în realitatea artistică aproape neschimbată, cu un febril apetit al comunicării, obținîndu-se adevărate „côpii după natură”, pulsînd însă de freamătul autentic al vieții. Scriitorul însuși consideră esențială pentru un creator experiența de viață: „Nimeni nu-și poate imagina viața înainte de a trăi și, prin urmare, nici nu poate crea în literatură oameni înainte de a-i cunoaște. Mi se pare că din acest motiv aproape toți scriitorii încep prin scrierea din zona realităților din copilăria și adolescența lor. Întîile încercări literare se țin de obicei din amintiri”. (*Mărturisiri*)

Satul din povestirile lui Ion Agârbiceanu ne dezvăluie o lume de mare diversitate, un spectacol al contrastelor, un mozaic ce asociază aspecte și situații contradictorii, mergînd de la imaginea idilică, feerică, la cea a degradării și primitivismului. Ion Agârbiceanu sondează omenescul în infinitele lui manifestări subliniindu-i luminile și umbrele, înălțările și căderile, în succesiunea lor nesfîrșită.

Încă din volumul de debut, *De la țară*, dar mai ales în povestirile publicate mai tîrziu, în anii deplinei maturități și ai senectuții întîlnim evocări luminoase ale satului copilăriei autorului. *Salcîmii în floare, Ciocîrlia, Întîiul drum,*

Veverița, Nicu, Povestea privighetorii sînt „icoane“ ale existenței țărănești conturate din perspectiva copilului de odinioară, aburite de nostalgia amintirilor. Apariția ciocîrliei cîntînd în azurul primăvăratîc după o iarnă prea îndelungată, primele munci pe ogorul eliberat de povara zăpezii, zumzetul albinelor în aerul greu de parfumul florilor de salcîm, aventura „întîiului drum“ al copilului la prăvălia aflată departe de casă devin evenimente esențiale, repere ce ritmează viața în acordurile unei depline armonii între om și natură. Povestirile respective transmit fiorul aparte al inițierii în misterele universului, în „minunile“ simple ale naturii și vieții, lirismul fiind principala lor însușire.

În *Cula Mereuț*, povestire publicată în 1905, idilismul este de proveniență semănătoristă și este concretizat în chipul patriarhal al unui bătrîn baci care, „devenit a cincea roată la car“, își învinge sentimentul inutilității prin orgoliul cunoașterii unor taine păstorești invidiate de tinerii ciobani.

În context semănătorist se înscriu și narațiunile cu aură romantică în care protagoniștii, naturi arhaice și elementare, devin subiecții unor acțiuni spectaculoase, cu intervenții senzaționale, neprevăzute ale destinului. În *Costea pădurarul*, *Dan jitarul*, *Hoțul*, *O poveste din sat*, *O floare sălbatică* ne aflăm în vecinătatea baladescului sau a idilei, epicul permițînd deschideri clare spre metamorfozele poeziei existenței. Scriitorul întreprinde descrieri „poetice“ ale peisajului, ale pădurii nemărginite, ale lanurilor coapte, ale pășunilor, acestea devenind scene pe care evoluează păstori, pădurari, pitari, vînători. Prezența, în cuprinsul unor povestiri, a versurilor populare cerute de context, accentuează caracterul „eroic“, romantic, al narațiunilor respective.

O categorie absolut distinctă în universul povestirilor lui Ion Agârbiceanu o reprezintă cele ce urmăresc aspecte diverse ale degradării umane, uritul, „plînsul cel mare al

existenței". Contactul cu realitățile aspre, sălbatice ale vieții moșilor i-a deschis scriitorului orizontul cutremurător al unui adevărat infern terestru schițat în liniile lui esențiale în volumul *În întuneric* din 1910.

Marea majoritate a povestirilor pe această temă sînt portrete exemplare ale unei lumi damnate : *Fefeledga*, *Virvoara*, *Săracul Toni*, *Teleguț*, *Fișpanul*, *Gheorghiuț*, *Copilul Chivei*, *Melentea* etc. Deși nu coboară adînc în psihologia personajelor sale, acestea au rolul unor crochiuri de mare forță sugestivă, configurînd un teritoriu al primitivismului și crispării dezolante, un spectacol sfișietor al durerii, al tarelor fizice și morale amintind frecvent de tulburătoarele imagini dostoevskiene ale convulsiilor și agoniei. Prezențe stranii, aceste personaje par stigmatizate de maladii incurabile agravate de condiții inumane de viață. *Virvoara* este o femeie sărmană chinuită de o tuse grea și de „o amăreală ca șpirtul de tare”. „Vezi că mă doare gura. Se vede că este stricat ceva în mine. Mi se strică și dinții. Iacă ! și-și virî două degete pline de tină în gură și le scoase, după puțină cercetare, strîngînd între ele un colț de măsea”. Cu sapa pe umăr colindă satele în căutare de lucru, dar se angajează numai la oameni „buni” pe care îi cunoaște „de pe ochi”. Moartea ei, „între traistă și sapă”, însemne ale unui destin dureros, este consemnată în stil naturalist, cu observația rece, exactă a fenomenului : „*Virvoara* deschise ochii-nroșiți, umflați, ca două răni, răcni din adînc, se întinse o dată, pocnindu-i toate oasele, apoi se zgîrci, înțepenind pentru vecie”.

Niculai a Firii din povestirea *Fișpanul* trăiește și el, de peste douăzeci de ani, sub tirania unor suferințe atroce : „...se tulbură ceva în mine, se mișcă acolo ca o mină cu ghiare multe, ascuțite și îmi sfișie măruntaiele. Și-apoi începe să mă ardă, să mă-ncîrlige, să mă-nțepenească”. Durerea este augmentată de drama morală, de conștiința inutilității și a blestemului amarnic. Colectivitatea satului îl poreclește, cu o inconștientă cinică „fișpan” pentru înfă-

țișarea sa aspră, înérîncenată, iar soția îl urăște „ca pe un dușman“ și l-ar strivi „ca pe un vierme“ pentru neputința lui de a asigura pâinea familiei. Efectul miraculos al unei operații este de scurtă durată și durerea lui veche revine, „mai cumplită de cum fusese înainte“. Moartea îl surprinde, ca și pe Virvoara, pe drum, „pe un colț de stîncă“, final semnificativ pentru singurătatea și indiferența rece în care a trăit.

Diformul, infirmitățile, structurile anatomice aberante sînt expresia cea mai directă a degradării și autorul le urmărește nu subordonîndu-se unui program estetic naturalist, ci sub imperativul unui realism frust, de „fapt divers“ capabil să exprime generalul. Prăginel din povestirea cu același titlu păstrează o înfățișare infantilă, deși „era de treizeci de ani“. „Avea față de copil, fără mustată, fără barbă. Numai pe frunte avea cîteva crețuri de bătrînețe, pe frunte, în jurul ochilor mici, și în colțul gurii, ce-i sta strîmbă, de parc-ar fi căpătat acolo un pumn zdravăn. Umbla pe ulițele satului, tîrîndu-și piciorul drept, se sprijinea într-o bită, și, de cîte ori pășea, da să cadă pe spate. Vezi că oasele lui se muiaseră, și părea că are zgîrciuri în loc de oase... Vorba-i era încurcată și slabă, în răstimpuri îi clămpănea numai limba și nu pricepeai nimic“.

Teleguț trăiește din cerșit (*Teleguț*) purtîndu-și cu aparentă inconștiență semnele anormalului: „Întreg obrazul stîng îi fusese opărit cu apă fierbinte, de mic copil, și pielea era roșie, vie; numai în gerul iernii se învinețea. Obrazul drept era umflat, plin de barbă încilcită. Trupul, deșirat, se răsima anevoie pe picioarele subțiri și lungi, iar mîinile, cînd mergea, și le purta ca niște îmblăcii, ...răsuflea greu și împrăstia cu scuipat în toate părțile cînd își despătura buzele galbene, să zică ceva“. Aproape toți acești traumatizați, împinși la periferia umanului, jinduiesc secret după înțelegere și afecțiune. Prăginel sau

Onu (*Onu*) caută societatea inocentă și prietenia netrucată a copiilor, Teleguț se leagă sufletește puternic de un ciine vagabond și se spînzură cînd acesta îi este furat, Dinu Natului suferă toată viața pentru că, din pricina chipului său hidos și a unei rigidități în relațiile cu oamenii, nu-și poate întemeia o familie. Povestirile acestea înfățișează, după expresia lui Cornel Regman „sublimul în derizoriu“. Fondul de cîră omenie nu-și găsește o formă materială pe măsură și din contradicția ivită se naște drama personajelor. Factorul social nu lipsește în explicarea fenomenului și vedem cum sărăcia, mizeria, lipsurile de tot felul reprezintă atributele firești ale vieții acestor năpăstuiți.

Tema degradării capătă însă și alte rezolvări epice, autorul probînd o afinitate deosebită pentru cercetarea infernului lumii satului și a sufletului elementar. Lupta pentru supraviețuire într-o lume redusă la reflexe primare, la grija exclusivă pentru hrană, alterează uneori pînă și sentimentele cele mai firești și vedem părinți și copii prinși în cleștele unor conflicte sîngeroase, ireductibile. Pămîntul constituie o problemă capitală și împărțirea lui succesivă deschizînd perspectiva sărăciei, tulbură armonia familiei. În povestirea *Vecina*, o bătrînă propovăduiește cu ostentație „postul, frica și mila, se roagă pentru binele satului, dar amîna de 15 ani înzestrarea fiicei sale cu pămîntul promis, condamînd-o astfel la sărăcie și trai rău cu bărbatul ei, insensibilă la toate rugămintele acesteia. O crimă dezvăluie dimensiunile grave ale conflictului, copiii hotărînd suprimarea părinților pentru a intra în posesia pămîntului.

Primitivismul existenței golește parcă sufletul oamenilor de capacitatea vibrației, de efuziuni, împietrindu-l într-un soi de indiferență rece. Tuțu Ilie pleacă „în Țară“ să aducă „gologani mulți, mulți“ pentru numeroasa lui familie și despărțirea lor impresionează prin absența oricărui fior sau neliniști: „Intrară cu toții în curte, copiii — sfă-

dindu-se grabnic pentru gologani, iar muierea — văzîndu-și de lucru, ca și cînd nu s-ar fi schimbat nimic din traiul lor. Și putea să nu se mai întoarcă Ilie niciodată, să nu-i mai vadă, și totuși nici o duioșie nu li se cobora în suflet“ (*Tutu Ilie*). O indiferență și mai stranie, vizînd anormalul, ne înfioară în povestirea *Mizeria* unde tatăl se bucură de moartea copiilor săi : „Trei or murit. Auzi, într-o zi toți ! Și începu să rîdă, schimonosindu-și fața. Doi au scăpat. Da' mor ei și ăia. Vezi, domnule, se face mai larg în casă. Că și era strîmt !...“

Efectul dizolvant al sărăciei e ilustrat și în *Neguri* unde banii primiți pe vînzarea unei vaci din gospodărie trezește interese egoiste în sufletul nevestei care îi fură învinuindu-l pe un cumnat. Femeia simplă caută cu nai-vitate să-și liniștească conștiința și să învingă suspiciunile bărbatului făcînd apel la practicile religioase și încercînd un fel de compromis cu adevărul. Naratorul — martor trăiește o stare de adîncă dezolare, de neputință descurajantă în fața atîtor „neguri“ ce întinează sufletul omenesc.

O apariție insolită în universul rural, simptomatică pentru începutul unui proces de ierarhizare socială în colectivitatea țărănească este Hudri din povestirea *Vecinul nostru*, *Hudri*. Portretul este realizat în spiritul „caracterelor“ din literatura clasică, cu o minimă încărcătură epică. Hudri este sensibil la însemnele puterii, ale funcțiilor administrative și, ignorînd condiția sa de țăran, se autoerijează în autoritate locală, făcînd figurație printre slujbașii statului care îl acceptă în silă doar pentru că „le mai poartă cărțile și lucrurile luate de la oameni“. „Snob“ al satului, în cazul său diformul e de natură morală, căci îl vedem înstrăinat de lumea sa, de familie, agresiv și cinic într-un exces de zel inutil și respingător : „Dacă de-aici nu puteți încasa acum nimica, vă spun eu dumneavoastră, domnii mei, că lăsăm statul în pagubă. Și slujbașilor statului nu li-i îngăduit așa ceva. Ce ? !

Zice că n-are bani ? ! Ia-i vita ! N-are cap de vită ? ! Ia-i haina, ia-i cenușa din vatră, că de-accea ești slujbaş jurat !“.

Săduța din povestirea omonimă trăiește terorizată de viziuni diabolice interpretate de ea ca o sancțiune divină pentru un păcat din tinerețe. Descrierea odăii cu pereții însemnați de nenumărate cruci subliniază zbaterea dramatică a acestui suflet elementar : „Ea aprinde tămîie; ia luminița de ceară și face cruci pe părete, după chipul celei făcute de popa la feștanie. Maica mea ! Feștania aceea se vede că a fost demult, căci bătrînul nu se poate uita la un petec de părete să nu vadă o cruce strîmbă făcută de bătrînă“. La lumina luminării ce veghează în final trupul mort al femeii crucile de ceară „săltau ca și cînd s-ar fi aplecat cu păreți cu tot“, creînd un efect halucinant.

Moartea este frecvent întîlnită în scrierile lui Ion Agârbiceanu ca o realitate obsedantă și implacabilă a acestei lumi ce duce „în întuneric“ o existență larvară și puțini sînt scriitorii români care au transfigurat artistic cu atîta insistență acest fenomen. Departe de a genera neliniști existențiale, contorsionări spirituale, moartea apare ca dimensiune firească a lumii năpăstuiților, prezență familiară acceptată nu cu echilibru mioritic, ci cu o cutremurătoare pasivitate și resemnare. Ea încheie o viață blestemată și de aceea constituie o izbăvire a suferințelor. Plînsul e un gest rar întîlnit și ar fi parcă strident la acești oameni abrutizați, secătuiți, istoviți. În nuvela *Fefelega* moartea jalonează existența femeii cu o exactitate rece și neîndurătoare, de metronom, transformînd-o într-un fel de carusel funebru. În altă nuvelă, *Luminița*, bătrînei muribunde i se refuză pînă și veghea luminării în clipa sfîrșitului. Socotită una din „podoabele“ artistice ale scriitorului, E. Lovinescu apreciînd-o, alături de *Fefelega*, ca „straja înaintată a literaturii lui Ion Agârbiceanu“, *Luminița* este o subtilă incursiune în psihologia

bătrînului de la țară subordonat absolut mentalității religioase creștine. Baba Mîia, imobilizată de lungă vreme în pat, își așteaptă sfîrșitul, avînd pregătită alături o luminare. Seceta devastatoare stabilește discret o corespondență între agonia personajului și starea naturii amenințate. Ploaia sosește în cele din urmă realimentînd nu numai viața din afara bordeiului sărăcăcios, ci și din trupul uscat al femeii care e invadată acum de reverii, de amintirile tinereții, de dorința de a ieși pe uliță, de a tăifăsuși cu vecinele, de a simți, deci, iarăși, bucuriile simple ale vieții : „Azi, după ploaia ce-nverzise cîmpul, ar fi voit să mai fie o dată fată mare, să pască vitele pe munte, să pășească pe frunzele uscate, umede acum, să se prindă cu mina de-o creangă, și picurii rămași pe frunze să cadă stropind-o pe obraz, pe ție, apoi să iasă pe culme, la luminiș, să toarcă și să privească vitele cum pasc...” Aceste scurte momente sînt de fapt singura compensație pentru suferința și singurătatea muribunde. Moartea survine pe neașteptate, în aceste clipe de cuminte beatitudine : „Simțea cum vine ceva, ceva rece și greu, ca o povară strivitoare. Întinse mîna, dar n-ajunse luminița de ceară. Se oțărî cît putu, dar luminița căzu pe podele. Junghiul ce-l simțise o prinse, o-ncîrligă, dar bătrîna se zvîrcolea mereu s-ajungă luminița de ceară. Așa, frămîntîndu-se, căzu pe podele și muri, cu mîna întinsă după luminiță”. O pulbere albă de lumină solară învăluie însă „ca un giulgiu” trupul inert suplinind flăcăruia rîvnită și aureolînd astfel valorile ascunse și irepetabile ale unei vieți.

Aceeași idee o regăsim în finalul povestirii *Moartea clopotarului*, unde cel ce o viață întreagă trăsesese clopotul pentru toți morții din sat, nu poate fi acum îngropat în sunetul clopotului. În schimb, peste cimitirul cotropit de iarba crudă a primăverii, trece un cîrd de miei albi, purtînd la gît clopote mici, răsunătoare.

Un merit deosebit al artistului Ion Agârbiceanu este și acela de a fi căutat mereu soluții noi, insolite, în rezol-

rarea problemelor ce constituie suportul tematic și ideologic al povestirilor. Astfel, în *Dura lex*, autorul deschide o perspectivă surprinzătoare asupra ființei omenești în confruntare cu moartea. Mătușa Vironica, zguduită de moartea unicului ei fiu, este convinsă, în imensa ei durere, că va sfârși negreșit și ea. După înmormântarea lui Dumitru dă tot avutul ei spre pomenire și, cu mâinile pe piept, stă întinsă în pat așteptându-și moartea. Evident că biologicul copleșește psihicul, își cere drepturile lui firești, și bătrîna se scoală după un timp chinuită de foame. Căutarea înverșunată a unei coji de pîine, în gospodăria golită de toate bunurile, oferă un tablou deopotrivă comic și grav prin adevărul omănesc conținut în el, o convingătoare demonstrație a implacabilului cu legi dure în perimetrul vieții, ca și al morții. Finalul consfințește victoria deplină a materiei vii asupra tuturor întrebărilor și neliniștilor existențiale : „Cum mergea cu desagii în spate, Vironica simți deodată un dezgust adînc față de sine însăși și, cu o descurajare îngrozitoare, se întreba : «Pentru ce mai vreau să trăiesc ? Da' vreau eu să mai trăiesc ? Dacă nu, de ce astă batjocură pe mine ?». Și tot la cițiva pași se oprea, hotărîtă să arunce desagii, să se întoarcă acasă. Dar, tot de atîtea ori, în deșerturi i se deștepta ca o prăpastie arzătoare și ea înainta din nou, deșălată, gîfiind spre moară cu pîinea în spate“.

Radiografia satului nu se rezumă însă la aspectele fiziologice sau psihologice ale acestor „portrete exemplare“ ci implică de cele mai multe ori observația socială, dezvăluirea unor raporturi conflictuale în structura colectivității rurale. *Fefelega* reprezintă una din cele mai pătrunzătoare incizii în organismul bolnav al satului ardelean măcinat de inechități și interese egoiste ireducibile. „Maria Dinului“ cară ani în șir piatră la : „bogatani“, într-o trudă sisifică rămasă de multe ori nerăsplătită și suprema ei revoltă este disprețul exprimat direct, fără menajamente : „Fefelega nu mergea la slujbă și totuși,

văzînd pe oamenii aceştia care beau poate chiar bănuţii pe care ar fi trebuit să-i deie ei, îi dispreţuia şi, — şti-o amarul ei de ce — se simţea că-i mai mult decît ei, că-i mai bună creştină decît dînşii. Şi, rar, dar rar de tot, cînd vreunul o amîna cu lunile şi nu-i plătea îi spunea verde în faţă : „Ce-s eu ? Nimic ! Da' pe mine nime nu mă blastămă, nime nu zice să mă bată Dumnezeu, pe cînd pe dumneata tot şatul te blastămă. Şi acum să-i fi dat bogătaşul plata întreită, nu-i mai trebuia.“ Prietenia ei, „aproape omenească“, pentru Bator, calul bătrîn, ciolănos şi orb, tovarăşul ei de muncă, marchează o desprindere semnificativă de lumea umană, o inversare a ierarhiilor în plan moral, o situaere a animalului pe o treaptă superioară celei ocupate de om. Similitudinea de destin, înaintarea oarbă pe suişurile şi coborîşurile vieţii, în gesturi automatizate, depersonalizate, subliniază cu putere condiţia existenţial-identică a celor două personaje care devin un cuplu inseparabil.

Un chip cu totul original de „răzvrătit“ împotriva sărăciei şi a strîmbei alcătuirii a lumii este Melentea din povestirea cu acelaşi titlu. El posedă o curioasă capacitate de a întoarce realitatea pe dos, de a răsturna evidenţele şi de a comenta totul cu ironie, dar şi autoironie, într-un debit verbal inepuizabil. Reacţiile sale sînt deconcertante şi-l vedem înfruntînd nonşalant foamea, într-un veritabil spectacol al disimulării : „Iată carne, iată peşte, iată şi plăcinte, zicea bădicul, împingîndu-i sub nas un bruş de mămăligă, o felie de ceapă şi sare“. [...] „Ce-i asta ? Iar zamă cu carne de porc ? Şi de ce-a pus maică-ta atîta smîntînă ?“. Revolta sa este subtilă şi, în obstinaţia cu care reţine negativul din filmul realităţii, trebuie să vedem expresia unei inteligenţe şi ingenuităţi aparte.

Răzvrătirea, mai mult sau mai puţin manifestă, este însă implicată în numeroase povestiri, ca o dovadă a aspiraţiei spre demnitate umană, spre recunoaşterea dreptu-

rilor egale la bucuriile vieții. Fragilitatea acestei lumi este doar aparentă, deoarece, dincolo de maladii, de suferință și resemnare descoperim o vitalitate proprie naturii sălbatice, o emoționantă forță de a rezista și de a răzbate. Hotărîrea cu care eroul din *Omul cu viață scurtă* își ucide stăpînul abuziv și crud reprezintă gestul categoric al apărării valorilor vieții, prețuirea demnității neîncovoiate de nici o forță. Exemplară pentru starea de spirit a acestei lumi asuprite este nuvela *Un răzvrătit*, unde un bătrîn muribund refuză împărtășania finală acuzîndu-l pe însuși Dumnezeu de inechitate: „Ba, Dumnezeu să mă ierte! Da mie-mi pare că unii prea ne canonim în viața asta. Nu faci nici un rău, și o duci mai greu ca un cîine fără stăpîn. Pentru săraci îi prea mult! Pare că pe noi ne-a osîndit cineva.“

Locul și rolul intelectualului român într-o lume astfel configurată se constituie în acest context ca o temă adiacentă, ca o prelungire firească a filonului social al prozei lui Ion Agârbiceanu. Format în spiritul bunelor tradiții militante ale literaturii ardelenе, aderînd pătimaș la idealurile naționale și etice, Ion Agârbiceanu acordă intelectualului misiunea de *Aufklärer*, de luminător al maselor, de forță melioristă menită să emancipeze poporul de jos față de „înturericul“ ignoranței, al sărăciei, al mizeriei fizice și morale.

Toate scrierile lui Agârbiceanu care impun statutul de „homo militans“ al intelectualului au un declarat caracter programatic, tezismul lor prilejuind obiecțiile celor mai mulți dintre criticii literari ai operei sale. Realizarea artistică rămîne în plan secund, autorul atribuind prioritate absolută mesajului ideologic care reprezintă crezul său militant.

Povestiri ca *Popa Vasile*, *Suferințe*, *Moș Viron*, *Două iubiri* conturează chipuri exemplare, modele de intelectuali ai satului, preoți și învățători identificați cu viața colectivităților pe care le păstoresc. Ei își subordonează

deliberat interesele personale imperioaselor comandamente sociale și naționale ale românilor. Astfel, popa Vasile, confruntat cu mari dificultăți materiale în familie, cere dezlegarea de la „Vlădica“ pentru a emigra în America, dar renunță, înțelegând că poartă o răspundere mai mare, că sătenii mult mai urgisiți își pun în el toată nădejdea. Oamenii îl solicită în cele mai diverse probleme și înțelegem că preotul este nu doar „păstor sufletească“, ci și medic, judecător, învățător, sfetnic etc. Intelectualul este cel ce menține trează conștiința națională, alimentează izvorul tăriei și al demnității etnice evocând chipul unor eroi sau al unor vremuri eroice. Moș Viron, martor al unei „vremi atât de grele și totuși atât de frumoase și de avântate“, își dojenește confrății mai tineri pentru abandonarea luptei pentru cauza națională : „Ce gândiți voi ? Dacă la patruzeci și opt am fi fost și noi cu o inimă ca a voastră s-ar fi făcut ceva ? Hm ! Și noi doar n-am învățat atîta cît voi... Dar am fost oameni tari, măi, și furtunile vieții ne-au înăsprit și mai mult. Pe voi lupta nu vă oțelește, ci vă înmoaie. Și aici e toată primejdia“. În nuvela *Popa Vasile*, prin mijlocirea versurilor populare, trăiește amintirea lui Tudor Olteanul simbolizînd aceeași vîrstă eroică a istoriei : „Cine trece Oltul mare. / Ce vitează răzbunător / Umples astăzi de teroare / Zbirii bietului popor ? [...] Plîngi popor nenorocit / Plîngi că Tudor a murit“.

Două iubiri, una din cele mai teziste scrieri ale lui Ion Agârbiceanu, este construită pe conflictul clasic între pasiune și datorie, între glasul inimii și glasul singelui etnic. Iubirea tînărului Dan Munteanu, fiu de preot român, pentru unguroaica Ella, fiica baronesei, îl face să uite un timp de condiția vitregă a neamului său, de umilințele și injustițiile suferite de acesta. „Deșteptarea“ se produce în atmosfera exuberantă din ajunul zilei de logodnă, cînd invitații Ellei fac afirmații jignitoare și glume grosolane la adresa valahilor considerați țigani.

Drumul îndreptării nu este ușor, cunoaște meandrele ispitelor, tentația subordonării sentimentului iubirii, și totuși „demonstrația“ e neconvingătoare, „teza“ nu are acoperirea necesară la nivelul realizării artistice. Scheletul ideatic, extrem de simplu, al povestirii este prea vizibil, ostentativ. Nuvela nu are adâncimile psihologice impuse de conflictul dramatic, se trece cu precipitare peste secvențele analitice și se rămîne într-un plan exterior, decorativ. Portretele sînt mult idealizate, ca și tabloul vieții rurale. Reținem totuși poezia implicată în imaginea secerișului, impresia de vitalitate bucolică, ce amintește de *Viața la țară* de Duiliu Zamfirescu, alt „poem al vieții cîmpenești“.

De mare vibrație patriotică este povestirea *Singurătate* cu evidente ecouri din poemul *Cîntarea României* al lui Alecu Russo. Recunoaștem aici atmosfera de euforie națională și elan patriotic din primii ani de după Unirea din 1918, personajul central, dascălul Marin Mureșan trăind transfigurat bucuria împlinirii marilor aspirații ale românilor. „Și ceea ce-i mira mai mult pe săteni era zîmbetul acela luminos, dintr-alte lumi parcă, ce-i stăruia mereu în colțul buzelor, zîmbetul pe care nu i-l văzuseră înainte de război“. Cu frenezia primilor exploratori, învătătorul colindă ținutul și caută, într-o reclusiune proprie momentelor de maximă concentrare interioară, pulsul inefabil al vieții în noua Patrie : „Mulți săteni l-au văzut stînd tolănit în iarba cîmpurilor, cu urechea la pămînt, ca și cînd ar fi ascultat ceva ; alții au dat peste el în poienile pădurii, privind pierdut la frunzișul stejarilor, ce strălucea metalic în bătaia soarelui ; alții l-au întîlnit pe malul riului, cum asculta, încîntat parcă, șopotul valurilor“. Însemnările din caietul său sînt veritabile versete psalmice din cartea sfîntă a iubirii de țară : „Eu văd că ești alta, eu văd că ești fericită, eu simt bucuria și noua ta viață ! Te-aș mîngîia ca pe un copil, de-ar fi să trăiesc

veacuri. Cîmpiile tale, codrii tăi, apele tale toate-mi vorbesc de negrăita ta fericire, patria mea !“.

Cînd scena acțiunii se schimbă și intelectualul e situat în contextul vieții urbane, situația se modifică radical. Scriitorul constată critic abdicarea intelectualului orășean de la imperativul datoriei, al luptei pentru cauză, subliniind „ruptura“ apărută la începutul secolului nostru între societatea cultă și popor, între intelectualii de la sate și cei de la oraș : „de o parte intelectualii satelor, preoții și învățătorii, de altă parte, ai orașelor, advocații, medicii, inginerii, dar mai ales advocații. Intelectualii orașelor : unii dintre ei începuseră să se țină mai domni decît ai satelor, ceea ce era o apariție și condamabilă și periculoasă“.

Ilie Barbu, tînărul avocat din nuvela *În clasa cultă*, ridicat din lumea satului, va cunoaște fața nevăzută și nebănuită a „clasei culte“, egoismul, spiritul mercantil și ipocrizia acesteia și, dezarmat, se va retrage la țară.

În *Morala publică* masca unei conduite guvernate de principii etice severe este abil îndepărtată de pe chipul avocatului Lungu pentru a-i dezvălui meschinăria și imoralitatea. O figură memorabilă de politician este Uliu Dezmareanu din povestirea *Un naționalist*, mare acționar, proprietar agricol și director de bănci, preocupat de o carieră politică menită să-l propulseze printre „stîlpii societății“, transformînd idealurile naționale în mijloace eficiente ale parvenirii.

Universul citadin este configurat și de liniile destinelor unor mărunți slujbași, funcționari, meseriași, „chipuri de ceară“, corespondente într-o anumită măsură portretelor din lumea satului prin raportarea la aceeași existență cenușie, dezolantă, anostă. Autorul se integrează prin aceste povestiri într-o fecundă tradiție literară, similitudinile cu proza lui Caragiale sau Sadoveanu fiind, în această direcție, evidente. Protagonștii duc o existență însăilată din incertitudini, speranțe iluzorii, conflicte

mărunte, insatisfacții de tot felul, „sufocați“ de atmosfera cehoviană a unei vieți banale, somnolind în platitudinea provinciei. Gheorghită Pruncu din povestirea *O glumă* este victima unei farse cinice făcute de „prieteni“ care îi speculează naivitatea sa de slujbaş umil, împovărat de grijile pentru hrana familiei sale. Din sublinierea puternicului contrast dintre planurile avântate ale funcționarului ce se vedea transferat și avansat într-un post bun și trista realitate se conturează dimensiunile grave ale unei drame ce marchează adânc o existență anonimă. Notarul Bucur din *Protectorul* servește devotat în alegeri pe „advocatul și deputatul“ Constantin Pop pierzîndu-și astfel postul „pentru ingerințe electorale“. Promisiunile „protectorului“ său se dovedesc niște minciuni înveninate și notarul constată uluit că fusese manevrat de „o canalie“.

În *Milionul*, Nicolae Dragonescu se vede în posesia unui câștig fabulos care îi schimbă radical poziția socială în ierarhia urbei și-i alimentează o fericire nesperată după „douăzeci de ani de slujbă ticăloasă și patruzeci și nouă de viață dusă în sărăcie“. Finalul surprinzător al schiței, repunînd realitatea în drepturile ei uzurpate de vis, dezvăluie și privirea ironică, dar înțelegătoare a scriitorului : „Ho-ho, măria-ta, așa nu merge ! Așa o să-ți pierzi venitul și o să murim de foame. Ți-ajunge de aseară de la nouă !... Ia să te scoli !

Nenea Nicu își deschise ochii mari, privi mirat la nevastă, mormăi ceva, capu-i căzu iar pe perină și ochii i se închiseră. Apoi, deodată, sări ca ars din așternut. Ceasul din părete bătea agale rar, ora șase“.

Ion Agârbiceanu, scriitorul care și-a propus „o cronică transilvană“, o reflectare panoramică a vieții ardelenene din primele decenii ale veacului nostru, nu putea ocoli un eveniment cu mari și definitive implicații în destinul poporului — primul război mondial. Războiul este perceput din perspectiva omului simplu, în latura

lui de suferință, cu dramele zguduitoare provocate de tăvălugul morții, în povestiri ca : *Tată, Două scrisori, Așa de singur, Acasă, Darul lui Moș Miron, În tren, Părinți, Pentru pace* etc.

Realitatea lui tragică se conturează urmărind atît destinul combatanților, cît și pe al celor de acasă, în pagini străbătute de un vibrant umanism, de o caldă înțelegere a sufletului omenesc. Patriotismul acestora este perfect absorbit în materia epică, declarativul fiind estompat de forța trăirilor afective.

Vasile Lungu din nuvela *Tată* face un drum de două sute de kilometri, în condiții grele, în timp de război, chemat oficial la spitalul militar unde se afla internat fiul său rănit. Tatăl călătorește împresurat de gînduri, nerăbdător să-și revadă băiatul. Tensiunea așteptării atinge valori maxime în momentele petrecute de bătrîn în spital, trimis de la o secție la alta, pentru a afla apoi vestea năpraznică a morții lui Dumitru Lungu.

Omul rămîne perplex, năuc, incapabil să accepte ade-vărul : „Doarme, n-a murit ! Așa dormea de liniștit și acasă. Așa era cînd dormea. Lasă-mă domnule plutonier, lîngă el. Vreau să-l întreb cînd se va deștepta, ce vrea să-mi spună.“ În povestirea *Părinți* sîntem martorii unei drame similare. După o așteptare neliniștită, încărcată de spaime și vag luminată de speranțe, părinții află de moartea băiatului lor, luat prizonier cu patru ani în urmă. Amintirea chipului tînăr al fiului invadează sufletul pă-rinților și scena devine în subtext o pledoarie pentru viață : „Îi răsări în suflet, nespus de limpede, chipul feciorului, așa cum îl văzuse în ziua plecării la război. Năltuț, bine legat, cu mustăcioara abia mijind, cu ochii negri umezi de înduioșarea despărțirii. Îl văzu apoi pe cînd era în leagăn, pe cînd era de-o șchioapă, pe cînd păzea vitele, pe cînd mergea singur cu plugul și la toate trebile. Ce mai bărbat ar fi ieșit din el !“ Dintr-o aseme-nea durere izvorăște și hotărîrea bătrînei din schița

Pentru pace de a-și lăsa averea nu moștenitorilor firești, ci unei mînăstiri în care călugării să se roage „ziua, noaptea“, pentru „pacea a toată lumea“, „ca să nu mai sufere și alte mame suferința ei“. Gestul, considerat straniu de săteni, izvorăște dintr-o superioară înțelegere a ideii de pace, de viață, de om : „Ce folos ar avea rudeniile de averea mea ! Ar împărți-o, și-ar crește mai ușor copiii, și cînd vor fi mari, se va porni din nou război, și copiii nu se vor bucura de avere, ci vor putrezi cine știe pe unde. Pe cînd sfintele rugăciuni din sfînta mînăstire vor îndupleca pe Dumnezeu să săce sămînța bățăilor, să deie pace lumii“.

În timp ce povestirea *Darul lui Moș Miron* evidențiază patriotismul sincer, atașamentul devotat al unor oameni simpli, din „spatele“ frontului, la lupta dreaptă pentru libertatea națională, altele aduc la lumină detalii ale unei realității condamnabile. În *Adăpost de-o noapte* „cucoana“ și „boierul“ se tem cumplit de tifosul exantematic pătruns în rîndurile soldaților care trăiesc în condiții grele și preferă să lase un rănit să moară afară, în ger, decît să se expună oferindu-i „adăpost de-o noapte“.

Schița *În tren* opune două categorii sociale și morale, cea a „domnilor“ care discută cu aer de superioritate despre „civilizație“, făcînd grave imputări neamului românesc, dar insensibili la suferința unui invalid aflat în picioare pe coridor, și cea a combatanților, care trăiesc cu generozitate un stenic sentiment al solidarității și omeniei.

Evantaiul tematic al povestirilor lui Ion Agârbiceanu conține, în chip firesc, iubirea, element distinct în varietatea și armonia lumii investigate de scriitor. El demonstrează disponibilitățile nebănuite în analiza erosului pe care îl reflectă în manifestările sale cele mai diverse, cu sinuozitățile, contradicțiile și dialectica sa specifică, alcătuind o veritabilă monografie a sentimentului. Spiritul realist îl călăuzește în direcția notației exacte, pre-

cise, de nuanță, a mecanismelor psihologice de accentuată finețe asamblate în angrenajul mare al vieții. Ca și în celelalte direcții tematice, recunoaștem și aici sedimentările romantice sau de altă factură, dar Agârbiceanu, respingînd melodramaticul și sentimentalismul facil, așază literatura sa pe temeliile autenticității și îi dă implicit un sens polemic față de producțiile de serie ale vremii, pe care le ironizează denunțîndu-le schematismul stereotip : „Aproape fiecare (novelă) avea același cuprins și deci : I. Un tînăr iubește o fată ; ea, nu, el se sinucide. II. Unui tînăr îi e dragă o fată ; fata încă îl are la inimă, părinții nu se învoiesc la cununia lor : moarte de amîndouă părțile. III. O fetiță melancolică iubește de la prima vedere un tînăr sancvinic și fluturatic, pe care nici capul nu-l doare de ea ; fetița se sinucide“.

Parcurgînd povestirile lui Ion Agârbiceanu cu tematică erotică refacem itinerariul complicat, labirintic al omului ajuns în tărîmul lui Eros. Unele surprind manifestările incipiente ale dragostei, sfielile feciorelnice, puritatea și candoarea, învăluind iubirea într-o aură ideală, altele ne fac martorii unor dezlănțuiri pătimașe, cu furtunoase trăiri, cu prăbușiri și înălțări încărcate de fior și neliniște. Eroii au uneori firea aprigă și imperativă a haiducilor sadovenieni ca în *Hoțul* sau *Costea pădurarul* unde asistăm la deznodăminte sîngeroase. În povestirea *Valea-Dracului* Crucița, fata iubită, este mobilul unei rivalități îndirjite între bouarul Gherasim și pădurarul Pascu, competiție rezolvată în același spirit romantic-sadovenian, prin moarte. Orizontul se înseninează însă în alte povestiri apropiate de factura idilei cum sînt *O floare sălbatică*, *La o nuntă*, *Comoara*, etc. încheiate fericit pentru tinerii îndrăgostiți. Remarcăm aici naturalețea cu care se naște și se manifestă sentimentul iubirii, forța asocierii lui cu legile naturii, fermitatea hotărîrilor. Inițiativa aparține fetei, ca în unele poezii eminesciene spre care trimit și sintagme ce denotă o înțelegere similară a iubirii ca asociere de

dispoziții contrarii: „În ea se trezise ceva nespus de dulce și de dureros care creștea cu fiecare cîntec al lui Nicodim“ (*La o nuntă*). Iubirea generează metamorfoze inefabile, dar evidente, nu doar în conștiința personajelor, ei își pune însemnele ei concrete pe întreaga lor ființă. Veronica din ampla nuvelă *Jandarmul* dobîndește o nouă fizionomie din momentul cînd, hipnotizată parcă de jandarm, i se dăruie acestuia cu o pasiune necunoscută pînă atunci: „Se ținea mai drept, părea că mai crescuse, pășea apăsător, hotărîtă, și se uita drept în ochii omului. Privirile ei se măriseră și ardeau în flăcări negre [...]“. „Acum se desprinde din întreaga ei ființă o mîndrie mare. Și se făcuse mai frumoasă, mai sprintenă, mai harnică“.

Tînărul Dan din nuvela *Două iubiri* descoperă magia iubirii în care vede „o mare taină“ și i se abandonează într-o fericită uitare de sine. El reprezintă tînărul romantic contemplativ, compunînd din reflecțiile și trăirile sale o „estetică“ a iubirii. De o structură contrară este Angheluș, din povestirea omonimă, pentru care dragostea este un univers al faptei, al trăirii pătimașe, al arderii necenzurate. Un loc aparte în proza erotică a lui Ion Agârbiceanu îl ocupă povestirea *Dinu Natului* unde întîlnim portretul unui perpetuu aspirant la înșurătoare, handicapat însă de o imobilitate acută în relațiile interumane prin care este mereu scos din competiție. Om gospodăr și foarte muncitor, el este de o mare timiditate manifestată sub cele mai diverse forme, făcînd din el un spirit rigid, excesiv de sobru, rece, distant. În sihăstria lui tînjește, însă, tainic, la un cămin. Cînd, la mari răstimpuri, o femeie — rudă îndepărtată — vine să-i gătească o mîncare mai deosebită, Dinu Natului trăiește o curiozitate și un neastîmpăr copilăresc, surprinzătoare la un om ca el. Își cumpără în fiecare iarnă de la oraș, în deplin secret, „o peană de mire“ în speranța că în perioada hărăzită nunților își va găsi o soție. Scena autocontemplării narcisiste în ținută de mire este de un efect deosebit și poate constitui pentru el

o refulare, o descărcare de tensiunea acumulată sub obsesia înșurătorii, un transfer în planul iluziei. Prezența femeii este însă inhibantă, paralizându-i reflexele cele mai firești ale comunicării. Demersurile sale matrimoniale sînt firave, insignifiante și astfel penele lui de mire se adună an de an în ladă ca o numărătoare tristă a eșecurilor.

Ion Agârbiceanu se dovedește un observator de mare finețe al psihologiilor tulburi intuind în ele o concentrare anormală de energii și combustii umane. În plan erotic asemenea psihologii determină comportamente deviante, dar cu atît mai interesante pentru a cunoaște dimensiunile omenescului. Realizări cu totul remarcabile în această direcție sînt amplele nuvele *Popa Man*, *Stana*, *Jandarmul*, *Biruînța* unde perspectiva angelică asupra iubirii este înlocuită de una demonică. Erosul este aici o forță stihială care condiționează destine, le propulsează într-un spațiu contorsionat de instincte, patimi, suferință, răvășind viața unor indivizi sau a unor colectivități. Popa Man sau Dumitru Bogdan (*Jandarmul*) sînt apariții demonice, halucinante care provoacă psihoze colective și arta scriitorului stă în perfecta împletire a „creației cu analiza”, în fecunditatea imaginației constructive și acuratețe a observației psihologice.

O prezență permanentă, cu o funcționalitate complexă în proza lui Agârbiceanu este natura, dimensiune fundamentală a universului artistic al scriitorului, de obîrșie rural-silvestră. Integrarea în ritmurile ei se produce încă din primii ani ai copilăriei și va marca iremediabil întreaga lui viață, facilitînd nașterea acelei conștiințe poetice grație căreia Agârbiceanu va deveni un mare evocator al naturii : „Ceasuri întregi mă pierdeam în urmărirea norilor pe cer, în urmărirea încîntată a unei ciocîrlii ce se ridica, rotindu-se și cîntînd, în albastrul cerului. Ceasuri întregi ascultam la poalele pădurii, cîntecul apelor... Nimic nu este mai mareș, nu cîntă mai adînc și mai frumos decît o pădure puternică prinsă de vijelie. Și nicăieri n-am aflat atîta pace

ca sub boltiturile ei. În pădure mă simțeam mai acasă decît afară. Parcă era mai cald, mai intim. Descoperisem în ea o împărăție blîndă. "Asimilînd intim, structural, natura, aceasta nu va constitui niciodată în povestiri un element exterior, pasiv, pur decorativ, ci va deveni „stare de spirit“, componentă intrinsecă a lumii operei lui Agârbiceanu, cu rol complementar în zugrăvirea și înțelegerea profundă și adecvată a esențelor. Vocile polifonice ale naturii apar pe portativul povestirilor într-o distribuție foarte diversă, armonizîndu-se într-o emoționantă simfonie. În primele scrieri peisajul reprezintă un fundal necesar portretizărilor, fizionomiile decupîndu-se mai pregnant prin raportarea la mediu. Asistăm la un paralelism strîns, la o veritabilă simbioză între erou și cadrul natural. Fefelega are în înfățișarea sa ceva din asprimea și contodenta reliefului pietros, chipul buncii sugerează un peisaj sterp, devastat, frămîntat de eroziuni adînci, Linuța (*La o nuntă*) dimpotrivă, amintește de „o șopîrlă“ sau de „un pește luciu“. Relația bivalentă om-natură se ramifică apoi într-o serie de corespondențe și dialoguri subtile, elementele reflectîndu-se reciproc în oglinzile lor misterioase. Urmărim starea sufletească a unui personaj, liniștile și furtunile lui interioare nu discursiv, neutru, dintr-o perspectivă exterioară, ci în comuniunea lui organică cu mișcarea naturii, în cadența sincronică a componentelor aceluiași întreg. În povestirea *Hoțul* amintirile dureroase ale haiducului sînt punctate cînd și cînd de observarea naturii care se dovedește solidară cu el, într-un fel de afecțiune discretă : „Voinicul oftă din adînc. Pădurea alături șoptea somnoroasă. Stelele s-aprindeau tot mai vii pe cîmpia albastră a cerului“. Trăirile atît de inocente ale babei Mîia din *Luminița* sînt dictate parcă de metamorfozele naturii. Cîmpul ars de secetă amplifică uscăciunea din trupul secătuit de viață al bătrînei pentru ca apoi, ploaia de vară binefăcătoare să irige, prin nebănuite canale, dorul și bucuria ei de a trăi. În schița *Neguri*

intuim din primele rînduri starea de spirit a personajului care este aici naratorul : „Pe munți se coborîseră neguri grele, sure. Pluteau încet, învăluindu-se. În răstimpuri, vîntul, ce adia plin de răcoare, aducea pînă pe ulițele satului firicele nevăzute, umede din fumegarea de pe munte. Cîrînd, treceau din cînd în cînd, prin văzduh, ciorile. Veneam de prin sat cu inima strînsă“. O asemenea uvertură a povestirii are și o altă funcție, anume aceea de a imprima tonalitatea generală a narațiunii, timbrul ei specific. Tabloul neguros descris situează acțiunea într-un registru grav, sobru, mohorît și servește realizării unității perfecte a narațiunii. Cu totul altul este tonul de pildă în povestirea *Singurătate* unde acordul natură-sentiment-acțiune trebuie să sublinieze seninătatea, inocența, duiosia, liniștea : „Se însăra. De sub poalele codrului se ivi chipul dascălului Marin Mureșan. Înalt, subțirel, cu mers legănat, cu multe ierburi la subțioară, cobora încet pe cărarușă din finețele fișietoare. Luna se ivi de după muchia pădurii. Dascălul cobora încet, cu zîmbetul pe buze, cu fața luminoasă. Ce murmurau buzele lui, luminate de zîmbet ? Un cîntec ? O rugăciune ? O poezie ?“

Ca și Sadoveanu, Ion Agârbiceanu conferă în multe din scrierile sale un statut special naturii, aducînd-o în prim plan, omul devenind o prezență secundară, menită mai mult să comenteze și să sublinieze virtuțile ei magice. Volumele *Din munți și din cîmpii*, *File din cartea naturii*, *Amintiri*, scrise în anii senectuții, conturează o amplă frescă a naturii, în care simțul plastic se îngemănează cu un lirism de o puritate desăvîrșită. Autorul este o conștiință poetică sensibilă la viața naturii a cărei „filozofie“ o infuzează în numeroasele tablouri avînd în suflet ideea curgerii, a trecerii permanente, a fragilității și totodată a dăinuirii în eternitate. Rotația anotimpurilor, mișcarea astrilor, nașterea și „moartea“ naturii transmit la un loc sugestia creșterii și descreșterii ca o respirație ritmică, egală, neîntreruptă a Marelui Cosmos. Paginile ce descriu

apariția primăverii, scenele de muncă la cîmp, pădurea, cîmpia, păsările, ritualuri folclorice străvechi sînt vibrante, imnuri închinare creației, purificate de orice elan religios, pătrunse însă de mistica unei iubiri necondiționate. „El trece în ce privește descrierea naturii, înaintea lui Slavici și Rebreanu și este, pînă acum, cel mai de seamă evocator al peisajului transilvănean“ (D. Vatamaniuc, *Ion Agârbiceanu*, Ed. Albatros, 1970, p. 81.).

Universul povestirilor lui Ion Agârbiceanu reprezintă așadar o lume de mare întindere și diversitate urmărită în ipostazele ei fundamentale, în nenumăratele ei chipuri, cu zonele de lumină și de întuneric, cu manifestările ei normale sau aberante, o lume privită de aproape, cu duioșie, sau cu detașarea rece, obiectivă a distanței. Ea crește și se dezvoltă sub ochii noștri, progresiv, de-a lungul creației scriitorului, și îi putem constata atît propriile mutații, cît și schimbările de perspectivă și de „metodă“ ale celui ce o observă. În primele scrieri (volumele *De la țară*, *În clasa cultă*, *Două iubiri*) tehnica rămîne cea a portretului, realizat sub forța constrictivă a modelului cunoscut și reinviat în memoria autorului. Sînt „tipologii“, preocuparea principală fiind de a trasa tușele morale ale „caracterului“ fără a-l integra într-o dinamică existențială mai amplă. Volumul *În întuneric* din 1910 marchează o maturizare a mijloacelor artistice, portretele conturîndu-se din mișcare și antrenînd observații sociale pătrunzătoare. Scriitorul devine un reporter care anchetează febril medii și cazuri, transcriind grăbit, în nota obiectivă a procesului verbal, datele unei realități dramatice. Plonjonul în adîncurile tulburi ale ființei umane acum se produce prilejuind cunoașterea tenebrei omenești cărora le va da întreaga imagine în următoarea etapă, aceea a romanelor : *Arhanghelii*, *Legea trupului*, *Legea minții*, *Biruința*, *În pragul vieții*, *Vîltoarea*, *Faraonii*, etc.

Tipologia personajelor unei opere de asemenea dimensiuni nu poate sta decît sub semnul diversității. Se în-

tilnesc și se interferează medii sociale și profesionale, structuri psihologice și caractere, trepte biologice și spirituale de o extremă varietate. Agârbiceanu caută individualitatea, nuanța, detaliul semnificativ, fațetele inconfundabile ale umanului. Tipicitatea eroilor săi este mai mult rezultanta însumării povestirilor din același sector tematic, decât reflectarea deliberată, programatică a unor trăsături exponențiale. În cartea sa *Agârbiceanu și demonii*, C. Regman observă că „obișnuirii fac figurație, ei reprezintă ceea ce se cade, din unghiul mentalității de grup [...] Preferințele lui merg hotărît spre ceea ce iese din comun, spre originali, spre comportările mai aparte și, de altfel, însuși obiectivul epic nu prea îngăduie ca în raza lui să intre obișnuitul“. Obișnuirii sînt identificați de critic în „cei cuprinși cu lucrul“, în cei ce reprezintă mentalitatea dominantă a colectivității, în „cuminții“ a căror opinie devine așa-numita „gură a satului“. Celelalte personaje aparțin, prin individualitatea lor apăsată, unei categorii mai largi, aceea a „citadinilor“. Eroii din povestiri ca *Hoțul*, *Omul cu viață scurtă*, *Costea pădurarul*, *Valea Dracului*, *O floare sălbatică* prin tăria aspirațiilor, prin puritate și candoare, prin „duhul singularizării“ care îi marchează sînt „ciudații romantici“. Realistii, „ciudați“ și ei, permit „clasificarea“ în categorii definite în formule ce-și găsesce mai mult sau mai puțin acoperire în materia povestirilor. Astfel, în *Feseleaga*, *Luminița*, *Fișpanul*, *Teleguț*, etc. întîlnim „un blînd printre diavoli“, iar prin inversarea termenilor formulei, „un diavol printre blînzii“, este definită categoria personajelor din *Vecinul nostru Hudri*, *Vecina*, *Moș Iliuț* etc. „Blînzii“, arată C. Regman, „sînt dezmoșteniții cu vocație de normali, cu o voință titanică de a fi socotiți în rîndul obișnuiților“. În nuvelele de mare întindere, de fapt micro-romane, *Popa-Man*, *Jandarmul*, *Stana*, *Păseălierul*, *Faraonii* protagoniștii sînt deja în perimetrul demonicului, sînt „posedații“ care

dinamitează toate structurile romanului și-i scot pe „obișnuiți“ din immobilismul și convențiile lor solidificate.

În interesul scriitorului pentru observarea sufletelor în ceea ce au ele mai particular sau mai ascuns trebuie să vedem noutatea și specificul prozei lui Agârbiceanu confruntat cu Slavici, Rebreanu sau literatura epocii în general. Povestirile sale stau sub semnul unui realism împănăt cu elemente naturaliste, faptul de viață trecînd în pagina scrisă neprelucrat, păstrat în forma lui brută, fără o selecție a elementelor semnificative, atenția fiind reținută de „cazuri“, de maladii, de secvențe ce redau urîtul existenței. Scriitorul își mărturisește adeziunea la realism pe care îl înțelege ca o fidelitate absolută față de realitatea nudă, ceea ce dă literaturii sale forță de document social. Portretul constituie modalitatea principală de realizare a povestirii, el însuși construit din linii viguroase, din trăsături ferme care îl impun ca o prezență ce focalizează întreaga mișcare epică. E. Lovinescu nota că portretele lui Ion Agârbiceanu sînt închegate „din exterior“, fără insistența necesară pe intimitatea afectivă a personajului și totuși aceasta devine intrinsecă „desenului“, îl secondează în subtext.

Mijloacele artistice la care apelează povestitorul în devaluirea vieții sufletești a eroilor săi nu țin de analiză, ci de evocare și în acest sens D. Vatamaniuc afirmă : „Oricare ar fi povestirea la care ne oprim, procedeul rămîne același. Agârbiceanu concentrează — și din acest punct de vedere arată mare pricepere — amănuntele exterioare, ocupînd un loc aparte cele privitoare la condiția socială a eroilor. Sîntem lăsați să deducem viața sufletească din acțiunile lor și uneori chiar numai din ceea ce spun. Povestitorul ia înfățișarea de cronicar, ce nu are vreme și loc pentru comentariul său“. (*Ion Agârbiceanu, Ed. Albatros, 1970, p. 77.*)

dinamitează toate structurile romanului și-i scot pe „obișnuiți“ din immobilismul și convențiile lor solidificate.

În interesul scriitorului pentru observarea sufletelor în ceea ce au ele mai particular sau mai ascuns trebuie să vedem noutatea și specificul prozei lui Agârbiceanu confruntat cu Slavici, Rebreanu sau literatura epocii în general. Povestirile sale stau sub semnul unui realism împănăt cu elemente naturaliste, faptul de viață trecînd în pagina scrisă neprelucrat, păstrat în forma lui brută, fără o selecție a elementelor semnificative, atenția fiind reținută de „cazuri“, de maladii, de secvențe ce redau urîtul existenței. Scriitorul își mărturisește adeziunea la realism pe care îl înțelege ca o fidelitate absolută față de realitatea nudă, ceea ce dă literaturii sale forță de document social. Portretul constituie modalitatea principală de realizare a povestirii, el însuși construit din linii viguroase, din trăsături ferme care îl impun ca o prezență ce focalizează întreaga mișcare epică. E. Lovinescu nota că portretele lui Ion Agârbiceanu sînt închegate „din exterior“, fără insistența necesară pe intimitatea afectivă a personajului și totuși aceasta devine intrinsecă „desenului“, îl secondează în subtext.

Mijloacele artistice la care apelează povestitorul în dezvăluirea vieții sufletești a eroilor săi nu țin de analiză, ci de evocare și în acest sens D. Vatamaniuc afirmă : „Oricare ar fi povestirea la care ne oprim, procedeul rămîne același. Agârbiceanu concentrează — și din acest punct de vedere arată mare pricepere — amănuntele exterioare, ocupînd un loc aparte cele privitoare la condiția socială a eroilor. Sîntem lăsați să deducem viața sufletească din acțiunile lor și uneori chiar numai din ceea ce spun. Povestitorul ia înfățișarea de cronicar, ce nu are vreme și loc pentru comentariul său“. (*Ion Agârbiceanu, Ed. Albatros, 1970, p. 77.*)

Stilul povestirilor lui Agârbiceanu etichetat de unii critici ca „neîngrijit“ este și el, de fapt, impus de natura lumii evocate, lume colțuroasă, lipsită de strălucire. Fondul îi cere o formă pe măsură și constatăm variații semnificative de la o etapă la alta, de la o categorie tematică la alta. Exprimarea poate fi abruptă, necenzurată de nici un filtru al conveniențelor atunci când e vorba de oamenii satului. Limbajul e redus la o funcție strict tranzitivă, comunicarea este minimă, uneori marcată de muțenia expresivă a „vorbitorilor“. Sincopele ce apar în fluxul confesiv al unor eroi sînt suplinite de elemente exterioare, de mediul natural ce se constituie ca un metalimbaj al cărui cod este cunoscut perfect de membrii colectivității rurale. Când povestirile evocă lumea intelectualilor, a politicienilor, „chipurile de ceară“ din fauna urbană, cuvîntul se încarcă de o responsabilitate sporită fiind mijlocul fundamental de „creație și analiză“. „Realismul de limbaj“ impune adaptarea cuvîntului la parametrii personajului și ai acțiunii și asistăm, după opinia lui Mircea Popa, la „rafinarea expresiei, a stilului ca atare, a modului extrem de „analitic“, senzualist, în care face disecția stărilor sufletești ale personajelor“. (*Introducere în opera lui Ion Agârbiceanu*, Ed. Minerva, 1982, p. 391.)

Oralitatea stilului lui Agârbiceanu vine din cunoașterea sigură a limbii populare, a graiului vorbit în aria geografică inspiratoare, din intuiția replicilor, a tonului și intensității lor afective. Fonetismele populare dialectale, termenii regionali, construcțiile sintactice cu parfum arhaic configurează reliefurile stilistice propriu limbii artistice a lui I. Agârbiceanu, oferind privirilor desenul unui relief ale cărui straturi geologice sînt rezultatul unor îndelungi eforturi modelatoare.

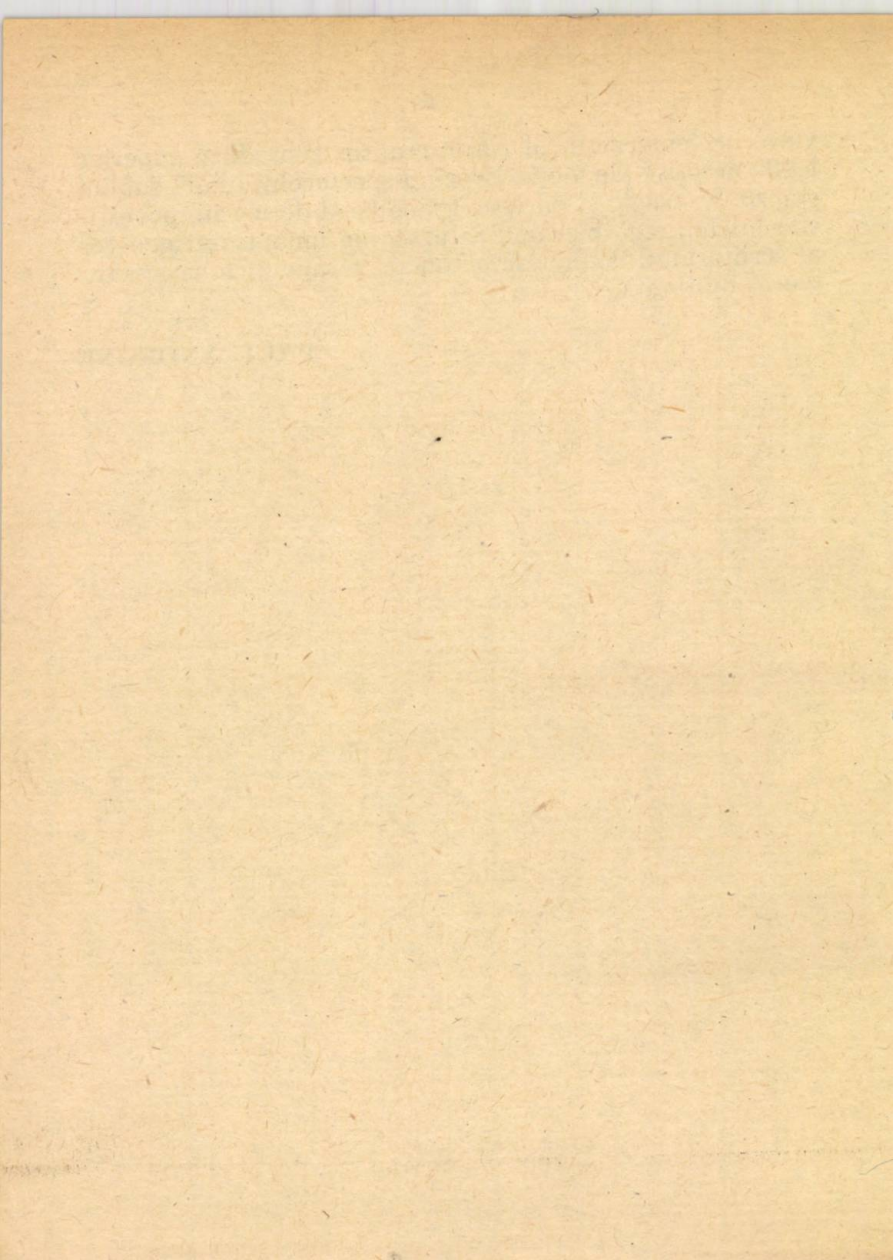
Pretutindeni în spațiul uriaș al prozei lui Agârbiceanu, în toate compartimentele universului său artistic, multi-

tudinea de aspecte, particularități, atitudini se înalță pe același numitor comun — umanitatea. „Această umanitate — arată Ion Breazu — de nobilă calitate, este de altfel, nota cea mai de preț a operei lui Ion Agârbiceanu. Pentru manifestarea ei, adeseori, scriitorul a neglijat compoziția și stilul. Cei care nu caută în literatură decît pe acestea din urmă, îl socotesc pe autorul *Feseleagăi* un scriitor învechit. Pentru cei în inima cărora umanul vibrează cu intensitate, el va fi mereu actual” (*Literatura Transilvaniei*, București, 1944, p. 249.) Personalitatea artistică a scriitorului are drept axă a structurii sale un umanism polivalent care, depășind cu mult spiritul creștin-religios, manifestă toleranță și înțelegere adîncă a omenescului, elogiază valorile perene ale vieții și crede în forța omului de a redobîndi puritatea primară. Fondul etic pronunțat al operei, tezele morale propovăduite sînt în cele mai multe cazuri asimilate în materia scriitorului așa încît ele nu împietesc asupra reușitei artistice, fapt consemnat de G. Călinescu în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* : „Dacă ceva merită aprobarea neșovăitoare este tactul desăvîrșit cu care acest prelat știe să facă opera educativă, fugind de predica anostă.” Tendenționismul prea declarat al unor povestiri, imixtiunile etice în unele scrieri insuficient finisate au generat însă și rezervele sau obiecțiile justificate ale criticii literare. Formația temperamentală, profesională, culturală îl conduce firesc spre „discutarea problemelor morale”, care în scrierile sale de rezistență nu apar ca un corp străin, ci ca o componentă funcțională a unui organism viu.

Compasiunea față de cei ce plîng „plînsul mare al existenței”, aspirația spre îndreptarea inechităților sociale și de destin, elogiul verticalității spiritului, pasiunea pentru armonie și echilibru reprezintă atitudini morale obiecti-

vate în construcții al căror realism reproduce superior legile nescrise ale vieții. Evocînd spectacolul lumii, sublim și grotesc, tragic și burlesc, grandios și derizoriu, povestirile lui Ion Agârbiceanu, infuzate de umanismul generos al scriitorului, dobîndesc o funcție terapeutică, recuperatoare, militantă.

PAUL ANDRONE

POVESTIRI

FEFELEAGA ¹

Dis-de-dimineață o vezi pe drum ², tirîndu-și calul de căpăstru. Femeia e înaltă, uscată, cu obrajii stricați de vîrsat, arși de soare și de vînt. Pășește larg, tropotînd cu cizmele tari, pline de umflături uscate ³. Calul o urmează cu

¹ Nuvela apare în revista „Viața românească” (Iasi, august 1903) și este reprodusă o lună mai tîrziu în „Lupta” (Budapesta). În volum e tipărită în 1910 — *Două iubiri* (Vălenii de Munte). Prototipul eroinei se numea Sofia David. A trăit pînă în 1953. Ca și Ion al Glanetașului, a citit proza unde era evocat destinul ei și s-a supărat pe scriitor: „Popa își bate joc de oamenii necăjiți” (*Mărturisiri*, p. 139).

² Persoana a II-a a verbului — „o vezi” — subliniază existența unui grup solidar narator-cititor, prinși în același gest al privirii, al observării atente, înregistrarea fiind dirijată de narator. Cititorul e implicat ca martor și astfel autenticitatea povestirii devine „indiscutabilă”. Verbul sugerează totodată o notație de scenariu cinematografic indicînd „cadrele” ce trebuie prinse în obiectivul aparatului, prim-planurile, ansamblurile, unghiurile, etc. Drumul este un element simbolic al spațiului, scenă a acțiunii, mod de a pune personajele în relație cu o colectivitate. El deschide și încheie nuvela asigurîndu-l o anume simetrie compozițională.

³ Femeia este deocamdată anonimă, identitatea sa urmînd s-o aflăm pe măsură ce ea se transformă dintr-o simplă apariție „pe drum” în protagonista ce focalizează toate privirile. Forma artîculată a substantivului („femeia”) constituie totuși o primă treaptă

gîtul întins, scobilînd din picioarele ciolănoase. Poartă pe spinarea adînc deşălată două coşărcki deşăgite. Sub coşărcki, la fiecare legănare, se văd două petece mari, pămîntii. Calul e alb, dar, sub coşărcki, i s-a ros părul tot, şi pielea, de-atîta frecătură, e-o rană tăbăcită, tare ca potîngul. Merge în urma muerii, adormit parcă de tropotul cunoscut al cizmelor ei. Capul, mare cît o solniţă, nu şi-l mişcă nici la dreapta, nici la stînga⁴. Nici femeia nu-i are grija, ci păşeşte mereu înainte ; doar în răstimpuri zice aşa, ca pentru sine :

a individualizării, un prim decupaj într-un tablou ce presupune agitaţie umană. Portretul este realizat sumar, în tuşe groase, după tehnica crochiului unde linia nu fixează, ci sugerează o atitudine, o mişcare. Cuvintele sînt selectate din aria semantică a dizgraţiosului şi se asociază după legile unei ciudate armonii a inesteticului. Femeia e „înaltă” şi „păşeşte larg”. De remarcat corespondenţa dintre amănuntul portretistic — „uscată”, „obrajii stricaţi” — şi cel al încălţămintei — „cizme tari, pline de umflături uscate”.

* Cu aceleaşi mijloace este realizat şi portretul calului, al doilea personaj al nuvelei. Portretele sînt complementare, se luminează reciproc, permiţînd deja minime generalizări. Chipul femeii are un aer cabalin, cel al calului conţine elemente din perimetrul uman — casnic : merge „adormit”, are capul „cît o solniţă”. „Femeia” şi „calul” se impun drept termenii-cheie, nucleeele spre care converg şi de la care iradiază sensurile şi semnificaţiile textului. Unitatea celor două personaje este evidentă constituind prin înseşi elementele portretistice un veritabil cuplu, multe din atribute putînd fi transferate de la unul la celălalt : „înaltă”, „uscată”, „ciolănoase”, „deşălată”, „pămîntii”, „tăbăcită”, „tare”. Mişcarea lor este pe deplin sincronizată, exprimată în gerunzii care transmit atît imaginea chinuită, automatizată a mersului, cît şi ideea de permanenţă, de repetabilitate exasperantă : „tîrîndu-şi”, „tropotîndu-şi, „scobilînd”.

— Ghii, mă Bator !

Trec așa, amîndoi⁶, pe ulițele satului, urcă apoi pe cărarea dinspre Dealu-Băilor și se pierd în coborișul repede de dincolo de deal⁶. Pe acolo-i coastă pietroasă, și cărarea-i strîmtă, și femeia tot mereu ogoiește calul :

— Noa, mă Bator, mă ! Numa-ncet, mă, că nu dau tătarii.

Bator se zdrobește rău pe povîrniș, și ciolanele așa de tare-i împung în piele, cînd ici, cînd colo, de parc-ar căuta un loc să iasă din trupul bătrîn și ostenit. Corfele, desăgite în spinare, bleoncăne în toate părțile, dînd să se desprindă de pe șaua mică, de lemn, și pleoapele se lasă și se ridică mereu de pe cele două răni alburii ce-nchipuie ochii, ca și cînd ar încerca să tragă-n sus o piele neagră ce-acopere luminile stinse de mult⁷.

⁶ Personajele se instalează deja ca un cuplu inseparabil în desfășurarea epică a nuvelei. Numeralul colectiv, cu valoare de pronume, este întărit de substantivul cu prepoziție „de căpăstru”. Dacă primul apare doar de două ori, în rest fiind subînțeles în forma de plural a verbelor, celălalt termen este distribuit cu o mare frecvență, apărînd de 14 ori. Insistența aceasta este un mod de a sublinia funcția lui simbolică, legătura celor două personaje, hamul la care trag de fapt împreună.

⁶ Cadrul inițial restrîns iese din prim-plan și lasă loc unei perspective mai depărtate. Obiectivul urmărește deplasarea cuplului spre un fundal — culmea dealului — după care acesta dispare („se pierd”). Distanțarea, apoi dispariția imaginii, nu atenuează pregnanța desenului realizat de acum exclusiv din unghiul naratorului.

⁷ „Pe acolo-i coastă pietrosă...”. Descrierea trece asupra peisajului care devine de fapt o prelungire a portretelor anterioare, un mijloc suplimentar de subliniere a trăsăturilor personajelor. „Pietroasă”, „povîrniș”, „coastă”, „piatră”, „lemn”, exprimă austeritate, răceală, ostilitate, inconfort, duritate, contondență. Cuvintele se asociază, își cumulează semnificațiile în aceeași direcție

Ajunși în vale, se opresc lângă o grămadă de piatră mărunțită. Femeia scoate dintr-o corfă o trocuță de lemn, o umple cu piatră și începe să încarce coșărcile. Calul se clatină încet, la dreapta ori la stînga⁸, după cum pune femeia piatra. Apoi, cu coșărcile pline, pornesc amîndoi, încet, la deal. Se-ntîlnesc cu băiețandrii care vin chiuind, cucuiați deasupra coșărcilor desăgite pe căluții mici, dar țapeni. Vin și ei după piatră. Băiețandrii-i dau bună-ziua femeii și trec mai departe.

— Să creșteți mari, să creșteți mari, răspunde dînsa, și trage-ntins de căpăstru.

Caii mai tineri nechează, cheamă de ici și de colo, dar Bator urcă din greu, cu capul în pămînt, n-aude nimic, nici tropotul cunoscut al cizmelor stăpînei nu-l mai aude⁹. Pipăie cu picioarele și cunoaște, știe unde are să vie vreun pripor mai greu de urcat. Acolo se adună, se îniaptă, suflînd, nădușit, pe nările largi, bătrîne.

a trudei chinuitoare : „se zdrobește rău“, „ciolanele“, „împung“, „bătrîn“, „ostenit“ etc. Sugestia suferinței este unghiul din care este schițat chipul calului : pielea e „o rană tăbăcită“, „cele două răni alburii ce-nchipuie ochii“. Om-animă — mediu par construiți din același material și după aceleași legi și, prin acordul lor perfect, devin un univers în sine.

⁸ Textul conține numeroase sintagme ce se constituie ca imagini motrice sugerînd mecanica strictă, stereotipă a mișcărilor, măsura exactă, sacadată, de metronom, hieratismul gesturilor : „pășește larg, tropotindu-și cizmele tari“, „capul... nu și-l mișcă nici la dreapta, nici la stînga“, „în răstimpuri“, „urcă... și se pierd în coborișul repede“, „cînd ici, cînd colo“, „bleoncăne în toate părțile“, „se lasă și se ridică mereu“.

⁹ În totală consonanță sau unitate semantică de pînă acum a textului apare o primă „ruptură“, un contrast menit să sublinieze dinamica obosită, depersonalizarea, mișcarea somnambulă a personajelor. Opoziția vizează deopotrivă pe femeie („băiețandrii“ „chiuind“) și pe animal („țepeni“, „tineri“, „nechează“, „cheamă“).

— Ho, mă Bator, ho, mă sărace ! Stai să mai hodinim, că doar nu dau tătarii.

Și calul se oprește bucuros, și răsuflă ca din foi. Femeia tocmește coșărcile, mai pune la loc vreo bucată de piatră ce dă să cadă, și cată înainte : Cît mai au pînă-n vîrfurile dealului ?

Și tot așa, cu popasuri dese, cu îndemnuri, ajung pe culme. De aici-i mai ușor. Ajunși în sat, descarcă piatra astăzi la o gazdă, mîne la alta. La cîte unii duce și săptămîni de-a rîndul.¹⁰

Pe muiere-o cheamă Măria, dar oamenii, batjocoritori cum sînt, îi zic Fefelega.¹¹ Tineretul mai mărunt din

¹⁰ Spre deosebire de portretele personajelor, tabloul muncii este realizat minuțios, cu o notație precisă a gesturilor, zăbovind pe amănuntul semnificativ. Accentul este pus pe efortul trudnic al calului împovărat de coșărci, văzut în încordarea urcușului. Tabloul este fragmentat în secvențe prin intervențiile blinde, înțelegătoare ale femeii. Apelativele folosite de ea („ho, măi sărace“, „noa, mă Bator, mă“) oferă o primă perspectivă asupra comunicării dintre cei doi fără vreo intervenție a autorului. Urmărim, pînă aici, viața personajelor dintr-un unghi exterior, comportamentist.

¹¹ Dubla onomastică a femeii apare în acest punct al nuvelei, cînd avem suficiente date despre ea și putem înțelege sensul poreclei. Fefelega apare ca o creație lexicală ad-hoc cu substanță onomatopeică, sugerînd ceva dezarticulat, șleampăt, lăliu, un nume în relativ acord cu mersul său „cu pași largi, tropotiți“. Mircea Popa discutînd o posibilă derivare a numelui din verbul „a lega“, conchide : „...porecla traduce și mai exact înțelesul simbolic al existenței ei, acela de sacrificiu, de servitute, de legată *între* și *prin* datorie de cineva : de soț, de copii și, mai ales, de calul Bator“ (*Introducere în opera lui Ion Agârbiceanu*, Ed. Minerva, 1982, p. 72). Autorul nuvelei notează însă că numele i-a fost dat de „oamenii batjocoritori“, de „unul mai pestriț la mațe“ și exprimă deci un sens peiorativ. Și numele calului ar putea avea un sens ironic, după Mircea Zăciu „bator“ însemnînd „curajos“ (M. Zăciu,

sat așa a pomenit-o : cu Bator de căpăstru aducînd piatră la unii și la alții. Cît aur vor fi scos unii și alții din piatra adusă în spinare de Bator, Măria nu s-a gîndit niciodată să socotească, dar, de multe ori, cînd Bator abia urca pe spinarea dealului, își zicea așa în gîndul ei : «Din cîtă piatră a purtat săracul, mai că s-ar putea face un deal ca acesta ». ¹² Îi plăteau de-o povară zece cruceri. Și cînd era drumul bun, putea duce cinci-șase poveri. Tot făcea pe săptămînă vreo trei zloți. Și-și zicea în gînd : „Tot putem trăi“.

Odată trăise și mai bine. Pe cînd îi trăia bărbatul, Dinu, oamenii îi ziceau Măria Dinului. Și Măria Dinului, pe vremea aceea, lucra cu Bator alături, ca și acum, iar Dinu lucra în baie, sfredelea stîncă și pușca cu praf ori cu dinamită, ca toți băieșii. Și mai cîștiga și Dinu trei-patru zloți la săptămînă. ¹³

Ion Agârbiceanu, Ed. Minerva, 1972, p. 89). Tot din acest moment încep și caracterizările, aprecierile morale făcute de scriitor la adresa personajelor nuvelei „...dar oamenii, batjocoritori cum sînt“...

¹² „Indiferența“ obiectivă, impersonală, face loc scriitorului omniscient care cunoaște gîndurile intime ale personajelor și pătrunde astfel în psihologia lor. Privirea din exterior este dublată de dezbăluiri dinăuntru, revelatoare.

¹³ Planul prezent este secționat de un racursiu, de o incurșiune în trecutul eroinei. Imaginea ei crește astfel în amplitudine, capătă substanță și oferă jaloanele necesare pentru a reconstitui traiectoria unui destin tragic. Separarea planurilor este realizată prin utilizarea adverbilor de timp și a predicatelor la trecut care împing întîmplările într-un fundal al scenei, „la vedere“ rămîind acțiunile exprimate la timpul prezent și creînd în felul acesta relieful stilistic necesar. Evocarea fixează o perioadă „fericită“ din viața femeii. Determinantul genitival „Dinului“ exprimă sentimentul de apartenență ocrotitoare, de protecție, trăit de Măria

Copii aveau pe-atunci vreo cinci capete. Slăbuți copii. Aveau ce mânca, și tot erau jigăriți. Dinu tușea mult ; de cîte ori venea de la baie, ud și plin de tină, tușea și suduia copiii, — nu-i putea suferi văzîndu-i așa de prăpădiți. Muierea le ținea partea, îi mîngîia, îi săruta pe obrăjorii scorțoși, de pe care mereu se desprindea un praf ca o pulbere de făină.¹⁴

— Lasă-i, măi rumâne, ce-ăștepți tu acuma de la ei ? Cînd vor începe să lucre, se întăresc ei atunci, zicea femeia.

— Pină-i cucu ! Dintr-ăștia nu voi vedea eu oameni ! răspundea cu ciudă bărbatul.

Și n-a văzut, că Dinu a murit mai degrabă ca toți. Femeia l-a plîns ce l-a plîns, dar n-a avut vreme de jelire, că, deodată, cu înmormîntarea, s-a gătat și cel din urmă bănuț din casă. Bator în vreo trei zile, cît a hodinit pînă l-au îngropat pe Dinu, era aproape să întepenească. Acum femeia simțea că singurul sprijin ce-i rămăsese era calul ăsta mare, alb, slab de să-i numeri toate oasele. Satul era tot așa ca și pîn' trăia Dinu. Toți oamenii își vedeau de lucru, ca și cînd nimic nu s-ar fi întîmplat. Și cînd au văzut-o pe Măria, a doua zi după ce și-a îngropat bărbatul, c-a și plecat cu Bator de căpăstru, unul mai pestriț la mațe a zis :

— Iată și pe Fefelega !

în timpul vieții soțului ei. Zloții săptămînali ciștigați de Dinu „în baie” și de Măria alături de Bator ilustrează cotele modeste ale unui trai golit de aspirații.

¹⁴ Remarcăm tonul neutru, absența înduioșării naratorului cînd descrie copiii Fefelegăi, semn al unui efort de autocenzurare a oricăror accente sentimentale. Ei nu au nume, ci sînt definiți printr-un generic cu rezonanță zootehnică : „vreo cinci capete”, iar atributele ce-i însoțesc exprimă fragilitatea constituției lor : „slăbuți”, „jigăriți”, „prăpădiți”, „scorțoși”.

Și, de-atunci, Fefelega i-a rămas numele.¹⁵

Dar ea nu s-a încrezut niciodată în oameni, nici nu le-a cerut ajutorul. Altădată se încredea în voia Celui-de-sus, iar acum, de la moartea bărbatului, se încredea în Bator. De cînd și-a închis Dinu ochii, și ea a ieșit în curte și a strigat : «Tulai !», de-atunci a simțit că nu oamenii aceia care vor veni să vadă pe mort îi vor fi sprijin de-acum înainte, ci calul acela mare, alb, care sta legat de-un pocumb și ronțăia liniștit la ogrinji. Și cît a stat mortul în casă, de cîte ori ieșea Fefelega afară, îi părea că Bator cum ronțăia la ogrinji, dînd din cap, ar zice : „Da, da, da ! Vom face ce vom putea.“¹⁶

Și, așa, încetul cu încetul, tropăind din cizmele mari ziua întreagă pe ulițele satului, cu Bator de căpăstru, a început să-l uite pe Dinu. Nu doară așa, ca să se gîndească la alt bărbat, că ea de mult nu mai înțelegea decît într-un

¹⁵ Începutul unui ireversibil proces de înstrăinare, de izolare de masa colectivității. Măria Dinului devine doar Fefelega, etichetare a unui statul periferic în universul satului. Impresia este de mișcare centrifugă, de deplasare pe traiectorii tot mai depărtate de centrul acestui univers care rămîne stabil, fixat în structuri arhetipale. Satul imuabil, insensibil la avaturile dramatice ale unui membru al său, reprezintă însăși natura eternă, indiferentă la tragediile ce se consumă sub „priverile“ ei.

¹⁶ Desprinderea sceptică de lume este compensată de apropierea de calul ce-l devine de acum „un partener“ de destin. Verbele „se încredea“ (reluat în aceeași frază) și „a simțit“ dezvăluie suportul afectiv al mișcării, intuiția psihologică de finețe feminină a Fefelegăi care înțelege cine îi va fi „sprijin“. Relația de suflet ce se stabilește între cele două personaje este evidențiată și prin inecuația clară dintre Bator și însăși divinitatea : „Altădată se încredea în voia celui de sus, iar acum... se încredea în Bator“. Dobîndind un asemenea rol în existența Fefelegăi, portretul calului capătă trăsături ce-l umanizează, subliniindu-se receptivitatea lui omenească, adîncă înțelegere a suferinței.

chip viața : să se frămînte săptămîină de săptămîină, ca, duminica, pe bănuții căpătați, să cumpere bucate și legume pentru casă. Și, pentru asta, se simțea destul de tare, dacă avea pe Bator alături. Poate or fi muncit-o și pe ea vreodată, — cîndva, demult de tot, — gînduri mai luminoase, și inima, în tinerețe, poate să-i fi tresărit vreodată de-o căldură tainică. Dar îndată ce s-a înhămat la munca din care vedea că toată viața n-are să mai scape, a înțeles că, pentru o femeie năcăjită ca ea, toate acele închipuiri de mai bine sînt, iac-așa, prostii, care-ți fac traiul și mai greu.

S-au aflat vreo doi-trei oameni care au sfătuit-o să se mărite iar.

— Ce să stai așa ? Îmbătrînești, ș-atunci nu te mai ia nime.

— Ieie pe muma-dracului ! zicea Fefelega.

Și privea cu dușmănie la oamenii aceia, care numai din bunăvoință o sfătuiseră așa. Apoi își punea capul în piept, trăgea de căpăstru — „Ghii, măi Bator, ghii, măi să-race !“ — și-și vedea de drum, gîndindu-se la ceva. Nu știa ce-i, dar simțea că-i amar, și nu știa de ce-i mai vine în minte : că, adică, de ce mai trăiește omul în lumea asta ? N-a răspuns niciodată decît ridicînd din umeri, și, deci, îi era ciudă că, din cînd în cînd, îi venea iar gîndul acela. Cîteodată, dimineața, cînd punea coșărcile pe cal, i se părea că și Bator s-ar gîndi la lucrul acesta și că, dacă n-ar fi orb, ar privi-o întrebător. ¹⁷

¹⁷ Detașarea de colectivitate este urmată de desprinderea de „cele lumești“, de o golire de fluidul vital al iubirii, al aspirațiilor, al trăirilor, al iluziilor. Un vid sufletește rece, paralizant, pustiitor se instalează definitiv. Procesul apropierei femeii de Bator continuă, urmărit atît prin notația gîndurilor, cît și a mușeniei a unor gesturi sau atitudini ce definesc animalul de povară : „s-a înhămat la muncă“, „își pune capul în piept“. Diagrama frămîntărilor ei intime este redusă la numai cîteva linii reflectînd un minim de activitate : „a înțeles“, „gîndindu-se la ceva“, „nu știa“, „sim-

În cinci ani de văduvie a rămas numai cu doi copii, un băiat și-o fetiță. Trei au murit. Au murit toți cînd să treacă peste anul al cincisprezecelea. Ca și cînd acolo, la anul acela, al cincisprezecelea, ar fi fost un prag înalt-înalt, de care era sortit să se împiedice copiii ei. Cădeau și-și rupeau grumajii. Sătenii se bucurau că o mai ușurează Dumnezeu, dar Fefelega nu se bucura deloc. Drept că băieții erau mari, dar, fiind tot bolnavi, nu puteau munci. Pe unul chiar l-a dat slugă, dar nu l-a ținut stăpînul, zicînd că-i prea slab, că n-are virtute. Și Fefelega tot nu se bucura de moartea lor. De spus, nu spunea nimănui de-o doare ori ba. Nici n-o puteau cunoaște oamenii dacă are mort la casă decît de pe două lucruri : întîi, că, două-trei zile înainte de moartea vreunui copil, Bator sta legat de pociumb, ronțăind ogrinji, și, a doua, că, după înmormîntare, Fefelega pornea cu noaptea-n cap, cu calul de căpăstru, pe ulițele satului. Dar, pînă era mortul în casă, dînsa ieșea de multe ori și se apropia de cal.

— Ce mai faci, tu, Batore, sărace ?

Și calul ciolănos da din capu-i mare cît o solniță, pîrînd a zice : „De, ce să-i faci, așa e lumea !“

Și drept avea calul ! Așa e lumea ! Fefelega a simțit bine că-i așa, de cîte ori îi murea vreun copil și-și vedea casa din ce în ce mai goală. ¹⁸

„Tea“, „ii era ciudă“, „i se părea“. Deruta, imposibilitatea de a găsi un sens trudei omului „în lumea asta“, sînt transferate la mod ipotetic și calului, accentuînd umanizarea acestuia.

¹⁸ Fragmentul este revelator pentru ideea de „fatum“, destin implacabil, de osîndă neînțeleasă. Numeralesle au prin loarea lor cantitativă exactă, semnificația unor sentințe irevocale („cinci ani“, „trei au murit“, „două-trei zile“, „anul al cincisprezecelea“) și măsoară existența Fefelegăi de la o moarte la a intervale decupate de scadențe sinistre. Alături de numeral a substantive care iradiază simbolic textul : „prag“, „căpăstru“, „casă“. Pragul, semn al unei încercări supreme între viață și moarte.

Mai mult venin i se strîngea la inimă duminica. Da-
atunci își scotea plata pentru munca de-o săptămînă, a
ei și-a lui Bator. Și bogătanii, știind-o fără ajutor, nu-i
plăteau regulat, nu-i plăteau tot, așa că Fefelega avea
rămășițe mari pe la toți. Se încredeau că va veni, totuși, și
săptămîna viitoare la lucru, căci n-avea ce face cu Bator.
Și mai făceau socoata că, de la o săptămînă pînă la alta,
Fefelega, cap de muiere, va mai uita. De uitat nu uita
dinsa, dar dacă vedea că omu-i lacom pe creițărașul ei, nu
zicea nimic, nu-l mai cerea, ci numai un zîmbet de bat-
jocoră i se așeza pe față. Și era ceva curios de tot zîmbetul
acesta pe obrajii pămîntii, mîncăți de vărsat, ca două
lespejoare de piatră surie pe care au picat mulți picuri
grei de ploaie, găurindu-le.

Așa, adunîndu-și plățile, rar putea să deie pe la bi-
serică. Dar nu mergeau la biserică nici bogătanii din sat.
Aceștia stăteau la cîrciumă și beau bere. Fefelega nu

este „înalț-înalț“, insurmontabil, e un tabú pentru ființele firave.
El trimite în subtext la imaginea Dealului Băilor, alt semn al
luptei zilnice, sisifice, pentru supraviețuire. Casa este cuibul, ma-
tricea vieții, universul intim al omului și golirea ei echivalează cu
dispariția rațiunilor existenței. Nu numai mecanica diurnă a vieții
conduce la automatism, dar și moartea care, prin constanța ei
iterativă, determină un ceremonial aparte în casa Fefelegăi.
Bator este legat două-trei zile pentru ca după înmormîntare, „cu
noaptea în cap“, să reia mișcarea sa de mecanism îmbătrînit.
Înstrăinarea femeii de sat este completă, acesta percepend nenor-
ocirile ei numai după aceste două semne exterioare. Absența
totală a dialogului cu oamenii e termen de opoziție pentru căldura
confesiunii chinuite, sub forma unei interogații compătimitoare
adresate calului. Vocativul „sărace“ marchează, desigur, identita-
tea de destin a celor doi ajunși la un deplin acord afectiv. Uma-
nizarea lui Bator urcă încă o treaptă. „Reflecțiile“ lui asupra
vieții, înțelese de Fefelega, sînt pentru ea adevăruri incontes-
tabile, izvorîte din aceeași experiență amară.

mergea la slujbă, și, totuși, văzînd pe oamenii aceștia, care beau poate chiar bănuții pe care ar fi trebuit să-i deie ei, îi disprețuia, și, — ști-o amarul ei de ce, — se simțea că-i mai mult decît ei, că-i mai bună creștină decît dinșii. Și, rar, dar rar de tot, cînd vreunul o amîna cu lunile și nu-i plătea, îi spunea verde pe față :

— Ce-s eu ? Nimic ! Da' pe mine nime nu mă blastămă, nime nu zice să mă bată Dumnezeu, pe cînd pe dumneata tot satul te blastămă.

Și-acum, să-i fi dat bogătașul plata întreită, nu-i mai trebuia. Mergea acasă, mai punea o mîină de fîn sub botul calului și-i zicea :

— Da' tu ce mai spui, Batore sărace ?

Și calul pipăind cu buzele mari, groase, finul, da din cap, ca și cum ar fi zis : „Da, da ! Așa-s oamenii...”¹⁹

Lucrînd săptămîina întregă, înțelegîndu-se cu Bator, ca și cînd în el s-ar fi mutat sufletul bărbatului, al lui

¹⁹ Fefelegăa e din nou încadrată în contextul satului, în raporturile ei cu „bogotanii“, mod de a-i defini noi trăsături de caracter : demnitate, tenacitate, superioritate morală, spirit justițiar, caustic. Secvența aceasta concentrează cele mai multe considerații sociale critice, satira fiind aici directă, explicită. Explicită este și compasiunea autorului afirmată pentru prima dată acum : „ști-o amarul ei de ce —“, expresie ce traduce și o anume surprindere în fața reacțiilor personajului. Portretul fizic e reluat, nuanțat în direcția unui mimetism, a unei copieri cu materialitatea dură a mediului („obrazii pămîntii... ca două lespejoare de piatră surie...“) marcînd o tot mai pronunțată dezumanizare a femeii. „Dialogul“ rudimentar, stereotip, interogativ-afectuos, are funcția unei supape, a unei refulări, a nevoii de înțelegere, de comunicare, de confesiune și de aceea apar în text întotdeauna după momente de tensiune ce narează pricini de suferință ale Fefelegăii. „Răspunsul“ dat de Bator traduce de fapt propria filozofie a femeii, scepticismul, resemnarea provocată de atîtea frustrări. („Da, da, da ! Vom face ce vom putea !“)

Dinu, Fefelega nu ştia cum trece vremea. Timpul, pentru ea, avea o singură măsură : de la moartea unui copil, pînă cînd altul îşi închidea ochii. Numărînd așa, ajunsese cu un singur copil, o fată, şi socotea trei ani de la cea din urmă moarte ce-a fost în casa ei. Îmbătrîniseră şi muiera, şi calul. Muiera era jumătate căruntă, avea părul ca lina oilor seine. Pe obraji ei mîncăţi de vărsat se formaseră părăiaşe adînci, zbîrcindu-i faţa. Bărbia i se ascuţise şi începea să se ridice spre gura căzută înăuntru. Calul era şi mai ciolănos. Cele două petece pămîntii de sub corfe se măriseră, părul de pe coaste, de pe spinare i se rărise şi i se rărea mereu. Buza de jos îi spînzura, ca şi cînd i-ar fi atîrnat cineva o povară nevăzută.²⁰

²⁰ Procesul subtil, de apropiere a celor două personaje venind de la poli opuşi — uman şi animal — sugerat tot timpul şi prin variate mijloace, atinge aici un punct maxim, ajungîndu-se la o suprapunere a contururilor. Înţelegerea dintre ei este perfectă „ca şi cînd în el s-ar fi mutat sufletul bărbatului, al lui Dinu“. Înfaţişarea femeii capătă expresia de animal bătrîn, comparaţia părului cu „lina oilor seine“ subliniind transferul imagistic. Îmbătrînirea calului e descrisă cu o simptomatologie omenească : „era şi mai ciolănos...“, părul i se rărise şi i se rărea mereu...“ Totodată, similitudinile celor doi cu peisajul pietros, frămîntat, „zbîrcit“ de „părăiaşe adînci“, dovedesc o tot mai avansată „asimilare“ a lor de către mediul natural. Revenirea amplificată la portret are o funcţie bine determinată în structura nuvelei, reprezintă un interludiu, un răgaz descriptiv înaintea ultimei lovituri, capitale, în derularea destinului orb (ca şi Bator) al Fefelegăi. Cercul se stringe mereu în jurul ei, teritoriul autoiluzionării se diminuează sub presiunea unui timp neîndurător a cărui singură măsură este moartea. „Trece vremea“, „timpul“, „moartea“, „îşi închidea ochii“, iarăşi „moartea“, „îmbătrîniseră“, cuvinte şi sintagme distribuite într-un spaţiu narativ foarte restrîns creează atmosfera obsedantă, tragică, terorizantă, a unei vieţi blestemată.

Femeile mai bătrine din sat, babele, se dădură cu vorbe în jurul ei. Că așa, că pe dincolo, c-ar fi bine să se facă niște farmece, că nu-i lucru curat de-i tot mor copiii, și tot la aceeași vîrstă.

Dar Fefelega nu credea în dracu și în puterile lui. Femeile își făceau cruce de necredința ei, dar Fefelega rămînea rece.

— No, soro, nu-i duc. Drac e omul cel rău și nedrept. Āla-i dracu !

Și n-a umblat după farmece și descîntece. N-a umblat. Și, la patru ani, două luni și treisprezece zile de la cel din urmă mort, i-a adormit și fetița rămasă în viață. Cel din urmă copil. Și tot cînd să treacă peste al cincisprezecelea an. Și asta, ca și vreo trei mai nainte, n-a fost bolnavă. Făina ce-i cădea de pe obraji, pînă a fost mai mică s-a dus. N-a zăcut decît vreo două săptămîni.

Și cînd i-a murit copila aceasta din urmă, Fefelega n-a spus o zi nimănui nimic. Cît ce-a închis ochii, a pus luminița în sfeșnic, să ardă mai departe, a ieșit în curte, a dezlegat pe Bator de la pociumb, l-a tras întins de căpăstru, l-a dus în șopronul plin de fin și l-a lăsat acolo slobod. Nu i-a zis nimic, ci, din întîmplare, și-a ridicat ochii spre capul bălanului. Pleoapele-i stăteau deschise, fără să clipească. Nîcîcînd nu-i părură cele două răni alburii așa de grozave, așa de adînci, ca acum. Apoi a intrat în casă, s-a pus pe-o laviță de brad și a stat ziua-ntreagă așa cum stă lemnul. N-a plîns, nu s-a bocit, nu și-a sărutat copila, ci a stat așa, cu capul în palmele aspre. Și-i tot venea nodul acela amar, pînă-n gît, că adică pentru ce mai este omul în lume ? Acum nu mai ridică din umeri, dar nici nu-și deslușea gîndurile într-un răspuns.²¹ Ce vedea

²¹ Pentru prima dată autorul urmărește insistent reacția femeii la moartea unui membru al familiei — ultimul copil, Păunița — pînă acum limitîndu-se la afirmații neutre, rectilinii, fără sugestia contorsionărilor. („Fefelega tot nu se bucura de moartea

mai viu era viața pe care-o dusesese, de căpăstru, întâi c-un cal negru, apoi cu Bator. Vedea Dealul-Băilor înalt, pieptiș, cu colți de stîncă ieșiți ca niște măsele de uriași, vedea poteca de-atîtea ori bătută, și pe potecă se vedea pe ea cu Bator de căpăstru. Număra așa ca-n vis de cîte ori a urcat și-a coborît dealul acela, socotea cam cîte poveri de piatră să fi adus în vreme de vreo patruzeci și cinci de ani. Apoi trecea cu gîndul la duminicile de peste an ; în cîte a fost și în cîte n-a fost la biserică. Și cînd n-a fost, de la care om cîți bani a luat ? Cu care s-a sfădit pentru plată ? Apoi auzea iar pe Bator cum pășește, pocnindu-și oasele, în urma ei, cum sună vreo potcoavă ce stă să cadă. Îl vedea cum se zmîncește, cu greutatea în spate, pe Dealu-Băilor la deal, cum se proptește pe picioarele de dinainte, pe Dealu-Băilor la vale. Îl vedea, și

lor. De spus nu spunea nimănui de-o doare ori ba.) Muțenia persistă și acum („n-a spus o zi nimănui nimic“, „n-a plîns“, „nu s-o bocit“), dar traduce puternică stare de perplexitate, de prăbușire definitivă, de înlemnire („a stat ziua-ntreagă, așa cum stă lemnul“). Sesizăm privirea din exterior a naratorului, procedeul comportamentist de analiză, suplimentat acum de o privire pătrunzătoare în intimitatea ființei, dezvăluind empiric mecanismul fiziologic al durerii : „Și-i tot venea nodul acela amar, pînă-n gît...“ Starea de excepție trăită de mamă este exprimată și prin notarea unui comportament inedit și surprinzător față de Bator : la celelalte morți îl ținea legat două-trei zile și îi vorbea cu aceea milă ce conținea și autocompătimire, acum „l-a lăsat acolo, slobod. Nu i-a zis nimic“.

Relația femeii cu viața este definitiv distrusă prin moartea ultimului copil, casa goală pierzîndu-și funcția matricială de izvor și scop, de cerc al existenței. Fefelega și Bator au înaintat împreună ani mulți, uniți de un căpăstru, pe un drum al credinței și al datoriei față de copii. Moartea Păuniței îi anulează unicul reper vital și o eliberează de povara oricărei răspunderi. O dată cu ea primește și calul „dezlegarea“ de pociumbul datoriei.

se-auzea acolo, departe, pe sine cum îl îmbuna : «Stai, mă Batore, sărace ! Stai să mai hodinim, că doar nu dau tătarii !» Apoi, încet-încet, cu mare greutate, socotea numărul anilor dintre morții săi, de la bărbat pînă la fetița aceasta din urmă. Lung șir de ani ! Și ce de drumuri bătute, maica mea, Doamne, că, dacă le-ar pune în șir drept, ar fi ajuns la marginea lumii !²²

Dar acum s-a isprăvit cu strapațul ! Nu mai avea pentru ce să se zdrobească. Pînă i-au murit pe rînd, unul cîte unul, copiii, n-a știut pentru ce se zolește atîta. Acum, cînd Păunița sta cu luminița de ceară la căpătîi, simțea Fefelega că toată viața, pentru copiii aceștia s-a

²² Fefelega își recapitulează viața într-o încordată concentrare interioară, reconstituind din secvențele amintirii, filmul zguduitoare al „strapațului“ ei de zeci de ani. Bator e învăluit în aburul evocării, investit cu atributele unei solidarități și fidelități supraumane. Tensiunea sufletească amplifică imaginile, le dă contururi hiperbolice pentru a da gesturilor muncii proporțiile necesare. Evocarea este susținută de imperfectul verbelor „a vedea“ și „a auzi“ subliniindu-se percepția acută, concretă, senzorială a unor întâmplări smulse de torentul anilor. Imperfectul, cu acțiunea sa „trecută, dar în curs de desfășurare“ întinde acea punte între prezentul evocării și trecutul evenimentelor, punte de pe care Fefelega trăiește vertijul unei vieți văduvite de orice bucurie. Stilul indirect-liber („Și ce de drumuri bătute, maica mea, Doamne...“) probează o rafinare a artei scriitorului care oferă soluții tot mai subtile de a ne conduce în labirintul sufletesc al personajului său. Ideea de număr, de cantitate, de determinare și condiționare severă străbate episodul acesta sfîrșind cu imaginea „la marginea lumii“ ce oferă perspectiva infinită a durerii. Pornind tot de la acest pasaj, C. Regman afirmă : „Un univers de piatră, cu destine de piatră, cu lovituri năpraznice, cu reprezentări pe măsură, o stilizare icnită cu unelte de silex gravind în rocă dură, în genul desenelor din peșteri“ (Agârbiceanu și demonii, p. 90).

chinuit. Cum s-a chinuit, numai ea ştia ! Ba nu, nu i-a căzut greu lucrul, a muncit din inimă ! Pentru ei ! Pentru cinci, apoi pentru patru, apoi pentru trei, şi iarăşi, pentru doi, şi în urmă pentru unul. Şi două lacrimi micuţe, cît gămălia, îi umeziră ochii uscaţi. ²³

Sara s-a dus la clopotar, la preot, «să se mai oste-nească o dată şi pentru cel din urmă suflet din casa ei». Dimineaţa următoare a intrat în şopron, l-a luat pe Bator de căpăstru şi a pornit. Calul trăgea să meargă spre locul unde ştia că stau cele două corfe legate, îndesăgite. Dar Fefelega l-a oprit.

— Stai, Batore, stai, calule sărace, că de-acum n-o să mai porţi platra în spinare !

Şi-l trăgea de căpăstru spre portiţă.

Calul, simţind că n-are coşărcile în spate, se priponi în prag.

— Ghii, măi Batore, ghii, măi dragă ! Acum nu mergem la lucru. Nu ! Acum te duce Fefelega la tîrg, să te vîndă, să cumpere mama cunună şi julj alb-alb, ca laptele de alb. Că acum a murit şi Păuniţa, măi Batore !

Şi ochii ei uscaţi se umeziră a doua oară. ²⁴

²³ Numărătoarea aceasta inversă punctează extinderea progresivă a imperiului morţii în mijlocul căruia se descoperă acum singură. E prima dată cînd plînge — „două lacrimi micuţe“ — de la moartea lui Dinu. Fragmentul ilustrează şi ideea devotamentului faţă de copii datorită cărora munca a fost „din inimă“, făcînd suportabil chinul exprimat în termeni sugestivi : „strapaţul“, „zdrobească“, „se zoleşte“.

²⁴ Desprinderea de Bator, desfacerea cuplului, motivată de evoluţia evenimentelor ilustrează desfacerea „disperat-lucidă de nişte automatisme nemaitrebuitoare“ (C. Regman op. cit. pag. 90). Sesizăm o dedublare a femeii, o divizare a personajului care, adresîndu-se calului cu vechea afecţiune, se detaşează de o Fefelegă devenită persoana a III-a. „Acum nu mai mergem la lucru. Nu ! Acum te duce Fefelega la tîrg...“ Depersonalizarea ei

Și, trăgîndu-l de căpăstru și tot vorbindu-i, l-a dus la oraș, și l-a vîndut pe un preț ca vai de el. Calul simți mîna străină, ce-l prinse de căpăstru, mirosi pe noul stăpîn, și, întorcîndu-și capul după Fefelegea, necheză înțîia oară, după o tăcere de o grămadă de ani. În ochii bătrînei se iviră a treia oară lacrimi, și, ca într-o fulgerare, înțelese păcatul ce-l face, despărțindu-se de calul ce-a ajutat-o o viață întreagă. Dar zadarnic! Dînsa nu mai avea ce face cu Bator. De cîte ori l-ar fi văzut și-ar fi adus aminte de lungul șir de morți, — da, de morți, căci vede ea că pentru ei a lucrat, — și n-ar fi putut răbda. Simțea că prietenia aceea aproape omenească, ce a avut-o față de cal, a fost numai pentru ajutorul ce i l-a dat el pentru copiii săi. Că ea, în calul acela mare, alb, ciolănos, și-a iubit copilașii. Și totuși, iată, chiar acum, cel din urmă ajutor tot de la Bator vine. Să nu fi fost el, Păunița n-ar avea nici sicriu văpsit, nici cunună, ca de mireasă, nici giulgiuri albe. Cînd ieși de la tîrguit, calul era legat de-o proptea într-o uliță strîmtă. Merse la el și-l mîngîie pe grumaji. Calul necheză iar.

este susținută și de construcția sintactică următoare („să cumpere mama”) fapt stilistic ce exprimă disocierea personajului lucid, rațional, de cel copleșit de intensitatea durerii. Densitatea stilistică a textului corespunde aici unei concentrări maxime a conținutului emoțional. Superlativul este realizat în manieră populară, prin reluarea aceluiași termen („alb-alb”) continuată de comparația „ca laptele de alb”, insistență menită să compenseze parcă, prin sugestia purității, pierderea tovarășului de suferință. Tensiunea ridicată a episodului precede și pregătește momentul final, al despărțirii. Ea este întreținută și prin notarea gesturilor reflexe ale lui Bator, intrigat de ieșirea din tiparele imprimate adînc în „metabolismul” vieții sale, opunîndu-se instinctiv necunoscutului. Formulele de adresare sînt și mai încărcate de duiosie decît pînă acum („ghii, măi dragă”).

— Bator, mă, nu fi tu supărat. Ție o să-ți meargă mai bine. Dar iaca, eu mă duc, mă grăbesc să împodobesc pe Păunița.

Și tropotindu-și pe trotuare cizmele grele, umbla, frîntă de spate, să găsească vreun car de la ei, să-și ducă acasă podoabele cumpărate pe prețul lui Bator.²⁵

1908

Vol. *Două iubiri*, Vălenii de munte, 1910

²⁵ Despărțirea celor doi conține accente patetice, emoționante întrucît desface dureros „o prietenie aproape omenească“, zăgazurile împietrite de stereotipii îndelungate sînt rupte de năvala puternică a sentimentelor. Calul nechează „întîia oară după o tăcere de o grămadă de ani“, iar femeia lăcrimează ca la moartea Păuniței, „fulgerată“ de conștiința „păcatului“ ce-l face. Prețul „ca vai de el“ este măsura crudă, exactă, a realității obiective, alta decît realitatea subiectivă cunoscută de Fefelega, pentru care Bator era suma iubirii ei pentru copii : „Că ea, în calul acela mare, alb, ciolănos, și-a iubit copilașii“. Decizia despărțirii este exprimată abrupt, tăios, ca o hotărîre inflexibilă : „Dar zadarnic ! Dînsa nu mai avea ce face cu Bator“. O singurătate absolută umple cu o tăcere de gheață parcă tot universul lăsînd să se audă doar cadența binecunoscută a cizmelor grele. Notățiile portretistice din final dau o anume circularitate nuvelei. Eroina este readusă „pe drum“, cu umbletul ei tropotit, în schimb „frîntă de spate“ (la începutul povestirii era „înaltă“), sub apăsarea atîtor poveri nevăzute și a unui destin inuman.

LUMINIȚA ¹

Primăvara începuse cu secetă mare. Se roșiseră livezile, ca arse de brumă, iar dealurile erau pământ gol. Vițele zbierau pe cîmp ziua, mugeau prin curți noaptea, iar oamenii își plecaseră capetele adînc în piept. Bucătele se scumpiseră foc, de nu te puteai apropia de ele și-aci, în sat de munte, erau și mai pipărate. ²

De la Paști pînă la Rusalii, o dată numai s-a îndurat cerul să se întunece și să azvîrle cîțiva stropi mari, grei, rari. Dar de la Rusalii, cerul se căptuși deodată cu nouri grei, plini de întunec și de vijelie. Și pădurile de brad începură să vuiască adînc, ca o cădere puternică de ape mari. Un fulger s-aprinse în înălțime, din Pleșa pînă-n

¹ Schița a apărut în 1908 în „Viața Românească”, iar în volum în 1910 — *Două iubiri*, Vălenii de Munte.

² Tabloul reprezintă momentul clasic al „expozițiunii” cu elemente relevante pentru introducerea cititorului în universul poveștii: sat de munte, primăvară secetoasă, atmosferă deprimantă. Din chiar primele rînduri scriitorul creează o tensiune incitantă prin imaginile plastic expresive ale secetei amplificate de agitația animalelor și a oamenilor, totul surprins în linii concise. Sesizăm contrastul nefiresc între ideea de renaștere, de reîntoarcere la viață, implicată în noțiunea de primăvară, și realitatea întunecată, marcată de semnele morții. Opoziția viață-moarte va fi principiul ordonator al imaginilor din întreaga povestire.

Măgura, zvicni în toată lungimea lui, și întunerecul începu să se coboare și mai tare. În noaptea aceea din marțea Rusaliilor, mulți creștini vor fi privegheat, numărînd trăznetele ce se slobozeau cînd ici, cînd colo, cu detunături clocotitoare prin păduri și stîncării. Dimineța ploua încă, și oamenii se adunau cîte doi-trei la cîte-o porțiță acoperită și povesteau.³

Pe drumul strîmt, plin de bolovani, care duce spre dealul cu cîteră neagră, este o căsuță de birne, puțină de s-o cuprindă șase oameni în brațe. Căsuța e răzlețită de sat, pe deal în sus, de nici popa nu merge, la Bobotează, cu crucea, pînă acolo. Cantorii au scornit vestea că femeia zăvorăște ușa și stă închisă, cîtă vreme umblă popa cu botezul prin partea aceea de sat. Vreodată cine știe cum va fi fost, dar acum baba Mîia zăcea de mult în pat, și nu mai vorbea nimeni de dînsa, ca și cînd n-ar mai fi fost pe lume.⁴

³ Secvența „răstoarnă” pe cea inițială înstaurînd spectacolul naturii revigorate de ploi. Noța dominantă este dinamismul obținut prin acumulări verbale, prin substantive cu sens motric (vijelle, cădere, fulger, trăznete, detunături) prin adjective sau adverbe ce conțin sugestia amplitudinii sau intensității fenomenelor. Dimensiunile stihiale ale furtunii sînt susținute și prin consemnarea reacției oamenilor înspăimîntați, exprimată de prezumtivul „vor fi privegheat”. Fragmentul relevă nu doar un peisagist, ci și capacitatea scriitorului de a simți și de a transmite viața intimă a naturii cu armoniile, dar și cu dezechilibrele ei imprevizibile.

⁴ Drumul și casa sînt elemente simbolice care, asociate, stabilesc relația între perimetrul intim al existenței personajului și lumea mare a satului, două scene din culisele cărora autorul supraveghează și dirijează evoluția eroinei. Textul conține observații subtile ce conduc spre o înțelegere tot mai profundă a lucrurilor. Răzlețită de sat, izolată la marginea lui casa sugerează poziția periferică a bătrînei în universul colectivității rurale, ieșirea ei din centrul de interes. Corepondențe se pot detecta pretutindeni,

Noroc avea cu fată-sa, cu Salvina. Salvina asta era fată bătrână, — trecuse de treizeci și cinci, — dar apucase să rămie așa, nemăritată.

Ploaia de la Rusalii aduse bucurie și-n casa lor. Ce-i drept, n-aveau finate, n-aveau sămănături să se usuce, n-aveau vite să moară de foame. Dar avea Salvina două brațe tari, ș-acum știa că va căpăta de lucru pe la oameni.⁵ Că-n timpul cît ținuse seceta, babei Miia i se uscase și gîtul, și pieptul, iar din adîncul măruntaielor i se stîrnea ceva ce-i aducea amețeală la cap. Salvina n-avea unde să munească, n-o chema nimeni, și, de cerșit, nu putea să cerșească. Și, dacă nu muncea fata, cine amarul să se-ngrijească de o femeie bătrână și bolnavă ?

Cînd îi întindea mălaiul, Miia de trei ori pe zi clătina din cap că nu-i trebuie și numai a patra oară înbuca ceva. Și ochii ei, înconjurați de pieleț zăbărită, vineție, priveau nemișcați, dulcegi, plini parcă de-o apă alburie.

Zicea de multe ori :

— Doamne, tu fată, că rău înghit.

Și dacă fata nu-i zicea nimic, după un răstimp întindea din gîtul plin de vine și de oase și mai zicea o vorbă :

umanul reflectîndu-se discret în elementul material. Astfel, căsuța liliputană de azi pare o „măsură a trupului micșorat, împuținat de bătrînețe și zăcere al Miiei, în timp ce imaginea de odinioară „cine știe cum va fi fost“, oricum alta, mai viguroasă după cum putem deduce din raporturile adversative din structura frazei („Vreodată cine știe..., dar acum...“) Simțim o undă de animism în descrierea „căsuței“, prin care se afirmă un proces de osmoză, de transfer material și afectiv de la om la cadrul ambiental.

⁵ Elementele de observație socială sînt consemnate scurt, fără insistențe sau comentarii ale autorului, suficiente însă pentru a înțelege condiția social-economică a bătrînei sărmane, dependentă total de angajamentele destul de incerte ale Salvinei pe la oamenii înstăriți din sat. Ca și în alte povestiri scriitorul este preocupat mai puțin de un context și o cauzalitate socială, interesul fiind reținut exclusiv de un destin individual.

— Oare nu s-a-nnourat afară ?

Și câteodată fata trebuia să iasă să privească cerul. În răstimpul acela între Paști și Rusalii, lumină nu s-a aprins în căsuță la cele două femei. În trei duminici a cumpărat Salvina sare de cîte patru bani, o dată oțet de cinci, ș-atîta le-a fost tot tîrgașul ⁶.

Era în casă, o luminiță, o luminiță de ceară, pusă împletită pe o cruciuliță afumată de lemn, pe care nu se mai cunoșteau sfinții. Dar luminița aceea n-o aprindeau. O păstrau pe cînd va fi să moară baba Miia, să aibă și ea ce ține în mînă, ca să-și vadă calea luminoasă, cînd va pleca pe drumul de veci. Și nici nu aveau lipsă s-o aprindă. În căsuță n-aveau de ce se împiedica. Cele două lavițe înguste erau lingă pereți, o lădiță — într-un ungher, patul — era bătrîna pe el, iar masă n-aveau. Cele trei icoane cu sfinți deznădăjduiți, care se strîmbau ca-n muncile iadului, atîrnau de pereți, și nu le făceau val. ⁷

Ochii bătrînei, în cele două zile din urmă, se-ngălbeniseră pe la alb. Rotunji, mici, priveau țintă și sămăneau acum cu ochi de cucuvaie. ⁸

⁶ Revenirea la imaginea secetei se face acum pentru a portretiza personajul, pe linia aceluiași paralelism între starea naturii și cea a omului. Baba Miia trăiește febra uscată și golul amețitor al naturii devastate, „pieșița-zbîrcită, vineție“, se confundă ușor cu pămîntul pîrjolit. „Portretul“, sumar, este realizat nu cu zăbava descriptivă necesară, ci din mișcarea impusă de fluxul narativ al povestirii.

⁷ Cadrul exterior este înlocuit cu descrierea interiorului cu priveliștea deprimantă a sărăciei, prelungind acordul realizat pînă aici : secetă-agonie-primitivism. Se decupează imaginea luminiței, repetată chiar în aceeași frază, obiect investit cu o finalitate importantă, precisă și căpătînd funcții simbolice.

⁸ Fluența acțiunii este întreruptă frecvent de inserții ale tre-

I-a adus lapte, ca astăzi, și, ca mine, Salvina a căpătat de lucru. Era și vremea, căci fata se asprise tare. Vorbea răstit cu bătrîna, din firea ei, căci era scurtă și zmîncită la vorbă, dar în zilele din urmă era tot mînioasă.

Dimineata i-a pus ulcica cu lapte lingă pat, a luat luminița de pe cruce și a așezat-o, cu cîteva chibrite, lingă ulcică.

— Iaca, aici, lapte. Aici ai și luminița, și chibrite.

— Bine, maică, bine. Să-ți ajute Dumnezeu, zise bătrîna, cînd fata ieși pe ușă.

Abia se duse Salvina, și Miia luă ulcica ; dezlipindu-și buzele sorbi o dată, de două ori, de trei ori. Și băutura albă părea că trece, — în drumul său în jos, — peste podețe, părea că se adună în gropi și se varsă apoi mai departe, așa ghiolcănca.

Și Miia deodată se simți mai bine. Se ușurase și i se muiaseră parcă toate oasele.

Afară ploaia încetase de cu noapte, dar vremea nu era senină. Nouri negri, mari, petece de nouri mai luminoși călătoreau mereu, de la apus la răsărit. Vîntul numai, în răstimpuri depărtate, șuiera în vreun brad din apropierea căsuței, apoi iar tăcea dintr-una.⁹

cutului în prezent, de racursiuri menite să compună o „istorie“ a personajului, de notații referitoare la starea naturii în momente diferite, de reluări ale unor amănunte portretistice în scopul nuanțării, creîndu-se impresia unui rîu ce înaintează fără grabă, dar căpătînd vigoare pe măsură ce primește în albia sa freamătul afluenților. Tabloul cuprinzător se restrînge în cele din urmă la chipul bătrînei înfometate, ilustrat doar prin descrierea ochilor ce au o expresie „de cucuvaie“.

⁹ Fragmentul ilustrează interesul scriitorului pentru aspectul fiziologic. Mecanica digestivă, de pildă, este urmărită plastic, în cuvinte și imagini puternic evocatoare. Însuși procesul de ameliorare a stării personajului este perceput în latura fiziologică, „i se muiaseră parcă toate oasele“.

Din pat, pe ferestruță, baba Miia vedea afară. De câte ori n-a privit ea prin ferestruța aceea ! De cînd n-are ea alta de făcut decît să se gîndească, să privească pe ferestruță și să-și aștepte moartea ! ¹⁰

Și, de multe ori, gîndul ei colinda departe, cu zeci de ani în urmă. Își amintea de tot ce-a văzut, de tot ce-a pătît în viață. Dar iată, acelea, ca și cînd n-ar fi fost. Ca nourii care trec pe cer, tirîndu-și umbra pe pămînt, și se duc să nu se mai întoarcă. Și iată c-a rămas numai cu fata ! Dar și fata, ca și cînd n-ar fi. Ea se duce la lucru dimineața și vine sara, și cîteodată nici sara. ¹¹

Și, în necurmatele zile de boală, părăsită, baba Miia privea cu dragoste, cu sfințenie la luminița de ceară. Iată, luminița asta e singurul sprijin pe care n-o părăsește nîciodată. Ea o păzește acum și va ajuta-o în ceasul din urmă. Și bătrîna suspina de multe ori :

¹⁰ Atrofiera celorlalte simțuri conduce la exacerbarea vizualului prin care protagonista păstrează legătura cu lumea exterioară. Vastitatea acesteia se reduce la ecranul micii ferestre. Un contact direct nu mai este posibil, ci mediat de fereastra care înseamnă o limitare a privirii și implicit a spectacolului vieții. Fereastra constituie totodată o demarcație între spațiul nemărginit al mișcării, al plenitudinii vitaliste și spațiul închis, celular, întunecat, încremenit parcă în așteptarea morții.

¹¹ Recapitularea succintă a întîmplărilor trăite „cu zeci de ani în urmă” este făcută din exterior, fără o introducere în miezul amintirilor. Absența oricărui amănunt concret, a oricărui eveniment poate sugera un vid existențial, o trecere anonimă și insignifiantă, fără urme viabile, asemenea norilor „care trec pe cer tirîndu-și umbra pe pămînt”. Aburul imaterial al rememorării dispare prin imixtiunea bruscă a prezentului implicat în interjecția cu valoare verbală „iată”. Repetarea acesteia, pe lîngă oralitatea imprimată textului, dă pregnanță puternică prezentului, înlăturînd orice tentativă de ancorare duioasă în apele trecutului.

— Sfântă luminiță, sfântă ceară, sfinte albine ! ¹²

Ani întregi au trecut de cînd nu s-a mai putut duce la biserică. Dar tot mai știa din ce spunea popa, din ce spunea diacul.

Și, mai mult, în boala și singurătatea ei, baba Miia la lucrurile astea se gîdea. Își închipuia cum are să fie Iadul cu dracii, cum are să fie Raiul cu sfinții. Iadul ? D-apoi întunerec beznă, de să nu-ți vezi mîna ! Și, prin întunerec, cozi și gheare de draci, care prind pe creștin și-l duc la căldarea cu smoală, să-l opărească. Doamne ferește ! Iadul ! O, Doamne, Doamne ! D-apoi bivoli împungaci, ce-or lua în coarne femeile nelegiuite și pe ucigașii de oameni !

— Doamne ferește, Doamne ferește ! suspină bătrîna.

Dar ea n-avea s-ajungă-n Iad. Pe ea va prinde-o sfîntul Petru de mînă, va sprijini-o să nu cadă și va întreba-o :

— Tu ești baba Miia ?

Și ea va zice :

— Eu, sfinte Petre.

— Cea de-a avut o fată, una Salvina ? va zice sfîntul.

— Da, eu !

— Cea de-a bolit vreme multă de tot ?

— Da, eu !

Și-atunci, sfîntul Petru va zurui din chei și va găsi pe cea potrivită. Se va deschide poarta, și sfîntul Petru îi va arăta locul de hodină, în iarba înflorită, subț un măr cu mere aurii.

Nu, ea nu va apuca în Iad ? Ce-a făcut ca să meargă în Iad ? Și are ea luminița aproape ! Cînd va simți că i se

¹² Funcția simbolică a „luminiței“ devine aici clară, e „singurul sprijin“, tovarăș și reazem moral în singurătatea strivitoare în care trăiește bătrîna și speranțele ei pentru clipa finală se leagă puternic de prezența luminării. Intensitatea afectivă a momentului este susținută stilistic de extazul curat, pios, al invocațiilor.

ridică nodul în gît, să-i oprească răsuflarea, aprinde luminița, sfînta luminiță de ceară. Și-atunci, chiar de-ar vrea s-o răpească, cornorații se vor împrăștia.

Și baba Mîia își făcea o multime de icoane. Și totuși, vremea îi trecea destul de greu.¹³

Dar astăzi, după ce bău laptele pînă-ntr-un picur, nu-i veneau gînduri de-astea. Astăzi privea dornică prin fereastra căsuței, și-i veneau gînduri copilărești. Uite, cum ar vrea să iasă puțin pînă afară ! Numai aici, înaintea ușii, cînd a trece nourul de pe soare, să cadă lumina pe ea !¹⁴ Ba nu, ar vrea să meargă și mai departe. I-ar plăcea să se coboare în sat, să vadă cum mai stă satul. Să-l vadă pe popa și să-l întrebe de sănătate. Să se-ntîlnească cu două bătrîne din vremea ei, — Anuța și Zamfira, — să le-ntrebe :

— Da' voi ce mai faceți ?

Și ele să zică :

— D-apoi ce să facem ? Iaca !

Și să meargă mai departe pe uliță, să vadă biserica. Mare și frumoasă biserică ! Să se-ntîlnească cu oamenii care i-au fost vecini pînă a stat și ea în sat. Și oamenii să zică :

¹³ Prin împletirea vorbirii directe cu stilul indirect liber urmăm gîndurile bătrînei, reprezentările naive ale iadului și ale raiului, imagini laicizate ale tărîmului de dincolo. O căldură ome-nească învăluie aparițiile Sfîntului Petru care vorbește cu sfăto-șenie țărănească, înțelegător în durerile oamenilor.

¹⁴ Imagini de mare prospețime exprimînd un suflet inocent. Laptele băut declanșează alt gen de gînduri, o sfioasă dorință de viață percepută mai întîi ca o bucurie a existenței în natură. Nourul, soarele, jocul luminii sînt primele tentații în spațiul de dincolo de pragul căsuței, simbolurile unei vieți uitate și redescoperite acum cu o uimire copilărească.

— Ce-i, vecină ? Ai mai venit la vale ?

Și ea să zică :

— Mai !

Tot așa, să umble pe uliță, pe unde n-a umblat de mult, și oamenii să zică :

— Iată și baba Miia !

Iar copiii și cei mai tineri să-ntrebe :

— Mamă, cine-i bătrîna aceea ?

Și femeia să zică :

— Baba Miia, cin' să fie ? !

Gînduri de-acestea îi veneau astăzi. Și nu erau gînduri goale, erau gînduri vii, erau icoane. Și nu icoane reci, ci icoane așa de călduțe, de baba Miia le simțea căldura ca o mîngîiere la inimă. Și cerca să se-nvîrtă-n pat, să poată vedea mai bine pe fereștrută.¹⁵

Nu, astăzi nu se gîndea la Iad și la Rai ! Azi, după ploaia ce-nverzise cîmpul, ar fi voit să mai fie o dată fată-mare, să pască vitele pe munte, să pășească pe frunzele uscate, umede acum, să se prindă cu mîna de-o creangă, și picurii rămași pe frunze să cadă stropind-o pe obraz, pe iie, apoi să iasă pe culme, la luminiș, să toarcă și să privească vitele cum pasc, și, sara, să vie acasă cu vitele să-tule cumu-s dobele. Se mai cugeta cît ar fi de bine să mai umble ea pe vîrful măgurii, pe Frasin, după fragi de pădure. Ce fragi se fac mai ales pe Frasin ! «Buricul deștului» de mari ! Ori să aibă ea acum niște pere de la

¹⁵ Implantarea în perimetrul vieții este tot mai puternică. Dialogurile imagineare traduc dorințele secrete ale bătrînei : nostalgia recunoașterii ei ca o prezență cunoscută în sat, recucerirea treptată a unui statut uzurpat de uitare. Tensiunea afectivă a visărilor, a „icoanelor“ e subliniată explicit de autor.

dascălul cel bătrîn din grădină. Ce pere ! Cumu-i ceara ! Numai dascălul are pere de-acelea în sat.¹⁶

Și, cum se gîdea așa, la cîte toate, baba Miia simțea că se face tot mai ușoară. De la o vreme i se păru că nici nu mai stă în pat. Și pipăi bine scîndurile. Apoi, ușoară de tot, iată că sta așa și nu se mai putea gîndi la nimic. Dar era bine. Las'să fie, că nu-i rău ! Au durut-o pe ea destul oasele, au tăiat-o destul junghiurile ca niște săbii ascuțite. Acum, așa, călduță, ușoară și fără dureri, stă, și ochii parcă-i rîd. Și-n casă e o liniște așa de bună ! Și soarele se uita chiar acum, deodată, pe cele trei ferestrețe. Uite, ce pulbere de lumină !¹⁷

¹⁶ Întregul pasaj este o replică dată reprezentărilor infernale sau paradisiace. Atmosfera e de poem al bucuriilor simple, fruste, ale vieții, lirismul provenind din inocența gîndurilor, din concretețea materială, carnală a imaginilor, din sentimentul de libertate, de pulsație viguroasă a sîngelui în deplin acord cu natura proaspătă iradiind energii vitale. Substantivele, însoțite de obicei de un determinant, creează dimensiunea plastică vie a tabloului, iar agitația afectivă trăită de bătrînă este sugerată printr-un număr relativ mare de verbe, succedate alert, la condițional-optativ sau la conjunctiv exprimînd dorința, aspirația. Fragii și perele, cu frăgezimea lor parfumată, devin în viziunea bătrînei măsuri supreme ale bucuriilor vieții. Miia trăiește deja cu putere în imaginar, transplantată în vis, amețită plăcut de leagănul amintirilor.

¹⁷ Desprinderea de realitate este totală. Baba Miia cunoaște acum o stare de levitație, de extaz produsă nu de revelații mistice, ci de presiunea secvențelor de viață ce-i invadează conștiința. „Baia“ de amintiri de „icoane“, cufundarea în apa limpede a bucuriilor omenești, inocente, o purifică de imperfecțiunea materiei, de uritul existenței, devenind „călduță, ușoară și fără dureri“. De remarcat că această stare de spiritualizare, de dematerializare ab-

Deodată, însă, baba Miia schimbă ochii și-i umplu de spaimă. Simțea cum vine ceva, ceva rece și greu, ca o povară strivitoare. Întinse mîna, dar n-ajunse luminița de ceară. Se oțărî cît putu, dar luminița căzu pe podele. Junghiul ce-l simțise o prinse, o-ncîrligă, dar bătrîna se zvîrcolea mereu, s-ajungă luminița de ceară. Așa, frămîntîndu-se, căzu pe podele și muri, cu mîna întinsă după luminiță.¹⁸

Și prin cele trei ferestrețe pulberea de lumină albă cădea mereu în casă, apropiindu-se tot mai mult de pat. Și

solută se produce nu în momentele înfîlînirii imaginare cu Sfîntul Petru, ci după ce se mai împărtășește o dată cu senzațiile unice și puternice ale vieții. Soarele însuși celebrează această metamorfoză cu o incandescență sporită, înlăturînd orice umbră de mister mistic. Mișcarea sufletească din interiorul personajului este văzută din perspectiva naratorului care ajunge în final să se identifice cu percepțiile lui „au durut-o pe ea... Acum stă și ochii parcă-i rid... Și-n casă e liniște... Uite ce pulbere de lumină“.

¹⁸ Trecerea este abruptă, marcată de adverbul „deodată“ și de conjuncția adversativă „însă“. Atributele stării actuale sînt spuse celor din pasajul anterior: „rece“ „greu“, „povară strivitoare“. Mișcările sînt chinuite, disperate, ineficiente. O singură frază notează trăirile interioare, restul pasajului constituind o privire din exterior a tabloului. Autorul își însoțește de-a lungul întregii schițe personajul, situîndu-se cînd în intimitatea lui, dezvăluîndu-i meandrele gîndurilor și sentimentelor, cînd în afară, observîndu-i gesturile, mișcările. Prin trecerile rapide de la o situație la alta se creează un efect de simultaneitate a privirii, de stereoscopie a imaginii personajului. Moartea bătrînei, „cu mînă întinsă după luminiță“ dar fără s-o ajungă, este semnul unei ironii amare a sorții, ultima iluzie ce se refuză ființei sărmâne.

dintr-odată învălui, ca un giulgiu, trupul țăpăn al Miiei, ulcica răsturnată, și luminița de ceară, de care n-avusese parte bătrîna.¹⁹

1908

Vol. *Două iubiri*, Vălenii de Munte, 1910

¹⁹ Paragraful reprezintă un epilog surprinzător, revelator pentru fondul profund umanist al povestirii. O justiție secretă, inefabilă, suplinește compensatoriu luminița cu o lumină mult mai puternică, „o pulbere de lumină albă”. Nu este doar o flăcăruie de veghe, ci un giulgi protector, un veșmînt prin care natura înnobilează sufletele pure și dezmoștenite. Finalul ridică personajul pe o treaptă mai înaltă a umanității, pulberea de lumină solară fiind un reflex al luminii interioare, curate, din sufletul bătrînei. Observăm în construcția povestirii elemente din tehnica picturală a clar-obscurului. În timp ce bordeiul și interiorul său sărăcăcios sînt doar bănuite prin umbrele întunecate ale culorilor, chipul bătrînei serafice strălucește imaterial sub fascicolul de lumină venit prin fereastră.

VALEA-DRACULUI ¹

În pădurile bătrîne de pe hotarul Broștenilor sînt multe huzdoape oarbe, multe văi adînci, multe prăpăstii care se deschid ca niște guri de iad. Dar dacă treci pe marginea lor călare, murgul ridică puțin capul în vînt, ciulește urechile, apoi se liniștește. Dacă vin cîinii de vînătoare, în salturi mari, urmărind sălbăticiunea, și dau de aceste prăpăstii, miroasă puțin la margine, apoi se strecoară, pe urma vînatului, fără teamă. Dar, colo, în inima pădurii, tufișurile se îndeasă, se împletesc, razele soarelui, strecurate din bolta frunzelor de deasupra, ca niște fire albe de mătăasă, nu mai pot pătrunde. Și cînd murgul ajunge aici, sforăie, bate din copite, apoi, înțepenit locului, începe să tremure, iar copoi sicheaună și lasă vînatul să se piardă în tufișul nepătruns. Și, din întunericul rece al tufișului, vin sunete ciudate, nedeșluite, vin înfiorări tainice.

Împrejmuită de tufișul acesta, cu coastele iuți, îmbrăcate într-același veșmînt sălbatec, doarme, în adîncimi nepătrunse, Valea-Dracului. Mirosul tare, pișcător al buruienilor, al florilor sălbatice, care cresc nevăzute în adîncimi, plutește peste toată împrejurimea ca un abur de fosfor topit. ²

¹ Scrisă în 1909, apare în 1910 în volumul *În întuneric*.

² Momentul introductiv al povestirii este un tablou al locului acțiunii descris în atributele sale particulare care nu numai că

De multă vreme picior de om n-a pătruns în Valea-Dracului. Oamenii spun că, de bună seamă, nu-i lucru curat, că acolo zac comori îngropate de pe vremea turcilor, dar nu sînt date în paza Necuratului. Numai bătrînii își amintesc de un fecior, Gherasim cu numele, care cuteza să se coboare pe brînci, tîrîndu-se ca șarpele, în Valea-Dracului.³

individualizează, dar creează și o atmosferă anume, anticipativă pentru natura dramatică a întîmplărilor ce vor urma. Valea-Dracului se decupează din universul normalității, definindu-se prin semne specifice ca un spațiu misterios, blestemat, stăpînit de dureri necurate, fapt subliniat atît prin toponime, cît și printr-o adevărată aglomerare de imagini fatidice: „huzdoape oarbe“, „prăpăstii“, „guri de iad“, „miros tare, pișcător“. Sugestia unui teritoriu infernal este amplificată de reacția animalelor domestice ajunse în zona încriminată: murgul se oprește instinctiv, „întepenit locului“, înfiorat de tremur, copoi „sheaună“ abandonînd vînatul. Tabloul este realizat cu mîna sigură, cu ochii pictorului care cunoaște proporțiile rafinate ale întunericului și luminii și dă liniilor forță sugestivă. Lumina trece „strecurată“ prin filtrul tot mai dens al frunzișului dispărînd în „întunericul rece“ de dedesubt. În acest spațiu al beznei vizualul e suplinît de elementul auditiv — „vin sunete ciudate“ — și mai ales olfactiv, evidențiat printr-o comparație expresivă cu trimiteri spre reprezentările hiperbolice din legende. Fragmentul este ilustrativ pentru capacitatea scriitorului de a utiliza cuvîntul cu maximum de randament stilistic, în construcții concentrate, în asocieri insolite și cu atît mai percutante: „coaste iuți“, „abur de fosfor topit“. Fraza are o structură mai bogată decît de obicei, cu o ritmare ce creează „muzica“ solemnă a legendelor sau poveștilor de demult.

³ Se creează o separare de planuri temporale, plasîndu-se acțiunea într-un trecut consumat „de multă vreme“ și accentuîndu-se astfel atmosfera legendară a năvelei. Este introdus în scenă unul din protagoniști. Gherasim, evocat din aburul amintirilor celor bătrîni. Prezentul dă locului statutul unui tabû, al unui

Gherasim acesta a fost boar în sat, și, cum păștea cireada pe marginea pădurilor, cînd un bou, cînd un junc scăpa în pădure. Și pădurarul de atunci, — unu Pascu, — era mereu la spatele lui Gherasim. Nu trecea zi să nu-i lege vreun bou, nu era zi să nu se sfădească amîndoi pentru asta. Că Pascu nu cuteza să ducă boul în sat. Gherasim avea ghioagă ferecată și brațe mari, puternice, ca de uriaș. Și mai avea Gherasim, ascuns în cureaua lată, îmbrăcată cu bumbi sclipitori, un pistol ruginit.

De multe ori îi spunea pădurarului :

— Măi vere, fire-ai tu al dracului, dacă n-ai curajul să-mi duci boul în sat, de ce nu-mi dai tu pace ? De ce mă tot asmuți ?

Îi zicea „vere“, dar nu erau rude. Aceasta era vorba lui Gherasim.

Pădurarul clipa din ochi, ca în batjocură, și se strecura în pădure⁴. Iar Gherasim rămînea cu gîndurile lui. Se

teritoriu aflat sub interdicții misterioase poate tocmai pentru paza „comorilor“ ce zac ascunse aici. Realul și imaginarul se instalează de la început, în drepturi egale, din ambiguitatea lor născîndu-se unul din farmecele povestirii.

⁴ Cele două personaje — Gherasim și Pascu — și raporturile dintre ele sînt definite clar din cîteva replici sau din scurte observații ale naratorului. Deocamdată scena e dominată de bouarul Gherasim asupra căruia stăruie privirea, înregistrînd înfățișarea lui de haiduc, în timp ce despre pădurarul Pascu nu aflăm nici un amănunt portretistic, ci doar o dezvăluire a unei trăsături morale — teama de voinic. Sfada lor din temeieri profesionale îi situează la extreme antagoniste și totuși, paradoxal, ei se constituie chiar de acum într-un fel de cuplu. Pădurarul e o „umbră“ a bouarului, un simbol al destinului ce guvernează existența personajului, insinuîndu-se în felul acesta legătura și condiționarea celor doi. Descrierea unor locuri damnite, interzise, credința în comori misterioase, în prezența malefică a „Necuratului“, trimiterile la motivul umbrei deschid, de la începutul nuvelei, un al doilea plan, esoteric, evoluînd paralel cu cel „realist“.

gîndea la Crucița, se gîndea la ea toată ziua. Crucița aceea era fată de om avut, și Gherasim își pusese în gînd să o ieie de nevastă. Fata nu se ferea de el. Dimpotrivă, în privirile ei, în vorbele ei era mult vino-ncoace pentru Gherasim. Dar el pricepea că un boar nu putea lua o fată așa avută...

Și astfel se muncea cu gîndurile toată ziua. Și despre partea lui puteau intra toți boii în pădure. Avea însă noroc cu Pascu. Pădurarul scotea îndată vita rățacită în cuprinsul domnesc și-l trezea pe Gherasim din gîndurile lui. Avea noroc Gherasim și cu Diana, cățeaua, care ținea mult la stăpîn și nu-l părăsea niciodată.

Intr-o zi, cînd nu mai avea nici un luminiș de scăpare, boarul îi zise pădurarului Pascu :

— Măi vere, ce crezi tu de Valea-Dracului ? ⁵

— Hm ! făcu Pascu, privindu-l în batjocură. Știam eu că ai să mă-ntrebi tu odată despre Valea-Dracului !

— Bine că știai, dar acum te rog să-mi spui. Tu cu-
treieri mult pădurile, poți să știi.

Lui Pascu îi luciră ochii mici, surii, și trupul lui, puțin și slab, se cutremură ușor.

— Acolo sînt mulți bani, măi Gherasim, zise el tare. Acolo sînt comori. Una singură te face de-o sută de ori mai bogat decît bădicul Stan, tatăl Cruciții.

⁵ „Schema“ nuvelei se completează cu nume noi. Factorul erotic și social-economic întregește tabloul relațiilor în plasa cărora sînt prinse personajele, pregătind conflictul fundamental al povestirii. Nepotrivirea dintre Gherasim și Crucița, „fată de om avut“, determină frămîntări continue, zbucium zadarnic în căutarea unei soluții. Narațiunea este condusă cu un perfect simț al dozării informațiilor, cu știința motivării discrete a conduitei fiecărui personaj. Voinicul după încercări sterile, este nevoit să recurgă la soluții extreme, neobișnuite pentru a afla ceea ce-l interesa.

Zîmbi, și zîmbetul lui părea otrăvit.⁶

Gherasim se întunecă deodată. „În omul acesta, gîndi el, e ascuns cel mai rău dintre draci.“ O singură dată n-a auzit vorbă bună din gura lui.⁷

Boarul își luă ghioaga și porni în urma boilor încet, legănîndu-și trupul uriaș. Ceea ce îl izbise mai neplăcut era vorba lui Pascu despre Crucîța. Un gînd i se limpezea: „Pădurarul mă dușmănește pentru Crucîța“, își zise el. Și cînd gîndul acesta îi tăie curmeziș mintea, ca un adevăr nerăsturnat, Gherasim se opri deodată, se-ndreptă cumu-i bradul, se-ntoarse și cătă după pădurar.⁸ Privi deschis,

⁶ Reacția lui Pascu este edificatoare atît pentru satisfacția ce o trăiește văzîndu-și rivalul la strîmtoare („privindu-l în batjocură“), cît și pentru capacitatea sa ciudată de a prevedea o situație. Amănuntul trebuie reținut și pus în legătură cu observațiile făcute ulterior de Gherasim. Întîlnim consemnate și sumare elemente de portret fizic al pădurarului, prin care se accentuează distanța dintre cei doi. Culoarea „surie“ a ochilor săi „mici“, luciul lor nefiresc, transmit un fior neomenesc. Dovedind intuiții adînci, el aprinde imaginația bouarului alîmîntîndu-i încrederea în comorile fabuloase, creînd impresia că știe gîndurile secrete ale rivalului. Aluzia la bogăția tatălui Crucîței devine o subtilă provocare, o atragere a lui Gherasim în capcană de la Valea-Dracului. Zîmbetul pădurarului nu are nici el nimic firesc, e o crispare a unui suflet „otrăvit“ de gînduri dușmane.

⁷ Remarca lui Gherasim subliniază o trăsătură a preopinentalului pînă acum doar bănuită, intuită vag, anume demonismul, natura lui diabolică „cel mai rău dintre draci“.

⁸ Bouarul are revelația adevăratului motiv al dușmăniei, dragostea Crucîței, și efectul teribil tradus în conștiința sa este surprins în imagini de mare expresivitate, dovadă a artei scriitorului de a exprima abstracțiuni în reprezentări concrete, aproape figurative. Reluarea unor trăsături portretistice reactualizează imaginea bouarului subliniîndu-i forța în cadrul relației antitetice cu Pascu.

fără urmă de teamă ori de minie. Dar pădurarul se strecurase în pădure. ⁹ Dacă ar fi fost acum de față, Gherasim i-ar fi zis: „Măi vere, da' tu ești smintit de-a binelea ! De ce ți-i spin în ochi dragostea mea ș-a Crucii ?“ Dar cum pădurarul nu mai era de față, Gherasim porni iar pe urma boilor, care albeau ca pete mari, rare, acolo departe, sub măgura mare.

Și mergînd cu ochii la pajiștea de lumină verde, ale cărei nenumărate firicele, rătezate scurt, străluceau ca niște ace, lui Gherasim îi veniră în gînd mai multe întîmplări din sat.

Astă-iamă vorbeau femeile că Pascu are să fie foarte bogat. Baronul, a căruia era pădurea, avea să-i deie o moșie întreagă pentru slujba credincioasă. Se zvonea că Stan umblă după el ca să-l logodească cu Crucia. ¹⁰

În cîteva duminici, la joc, Gherasim îl văzu pe Pascu stînd departe, încruntat, pe cînd el juca cu fata lui Stan. Nu l-a luat în samă. O pocitură de om ca pădurarul nu poate să-i fie piedică în apropierea lui de Crucia. Și chiar îi părea rău c-a stat de vorbă cu el, că l-a întrebat despre Valea Draacului. Ce poate ști Pascu despre Valea cea ? S-a apropiat el vreodată de locul acela temut ? Nici pome-neală !

— Am să văd eu ce e acolo și fără ajutorul tău, zise într-o zi Gherasim, cu glas tare, ca și cînd ar fi vorbit cu pădurarul, apoi își luă ghioaga pe umăr și, cîntînd

⁹ Pădurarul are ceva confuz, indecis și insinuant în întreaga sa ființă, însuși mersul său sugerează o volatilizare, o mișcare fluidă, de element ce scapă privirii. Aparițiile și disparițiile sale sînt neașteptate și neprevenite de semnele obișnuite. Propoziția „pădurarul se strecurase în pădure“ apare aici a doua oară, reproducînd, nu întîmplător, pe cea întîlnită mai înainte.

¹⁰ Imaginile luminoase ale naturii contrastează cu gîndurile înnegurate ale bouarului preocupat de zvonurile neliniștitoare.

domol, se apropie de boi. Îi veni în minte o strigătură de joc :

*De m-ar chema Gherasim
M-ar băga fetele-n sin,
Da' pe min' mă cheamă Marcu,
Fug fetele ca de dracu.*

— Curat ca de dracu fug fetele de el, zise iar, tare, boarul, gândindu-se la Pascu.¹¹

Trecuseră Sinziennele, cu cununițele de noroc aruncate pe streășina casei, trecuse Sinpetrul, cu merele bătucite, și Gherasim, cu boii pe hotar, era tot mai abătut. Nu se putuse hotări încă să meargă în Valea-Dracului. Și Crucița îi spusese că tare se teme de o nenorocire. Tare se teme că vor mărita-o după Pascu, pe care baronul l-a și cinstit cu moșia de care vorbeau oamenii.

Vremea era mohorâtă, mîzguia mereu din negurile mari ce pluteau încet-încet peste cîmp și se coborau greoaie pe umerii pădurilor. Boii pășteau liniștiți, și, în răstimpuri, vreunul mugea prelung, ori răscolea țelina umedă cu copitele, gata de luptă. Boarul privea, cu ziua de cap, cum pasc vitele lui și-l adormea cîntecul fraged al ierbii rătezate de atîtea guri.¹²

¹¹ Rivalitatea erotică evoluează fără nici o șansă pentru Pascu. El poartă semnele unei infirmități în plan uman („pocitură de om“, stă „deoparte“, „încruntat“) provocînd teamă ca în fața unei ființe nepămîntene.

¹² Gherasim e încolțit de primejdia de a o pierde pe Crucița și mohorala din sufletul său își găsește o „cutie de rezonanță“ în priveliștea neguroasă a cadrului natural. Proiecția exterioară a sentimentelor creează un dialog permanent, subtil între om și natură, o reverberare de ecou din care se desprinde muzica discretă a comuniunii.

În urmă, într-o zi, se luminează. Seninul stăpînea nemărginit, și cîmpul, umed încă, strălucea în soare. Acum se luminează deodată și sufletul boarului. Ca și cînd ar fi dospit în tot cursul vremii neguroase, și acum s-ar fi împlinit bine încheiat, limpede.¹³

În ziua următoare își aduse și pe un frate mai mic, să-i ajute la paza boilor. Spuse acasă că de-acuma dă strechea, și singur nu mai răzbește. Frățiorul, de vreo cinci-sprezece ani, era iute ca un prisnel și putea stăpîni întreaga cireadă cu ajutorul Dianei.

— Măi verișorule, zise Gherasim frățiorului, ai tu grijă de boi. Eu o să mă rătăcesc puțin prin pădure, să caut niște bureți, că trăbă să se fi făcut mulți după ploile astea.

Și pădurea îl înghiți îndată. Pe vremea aceea pădurile erau puțin umblate. Erau păduri domnești, și numai sălbătăciunile și pădurarii le cutreierau. Gherasim porni însă cu inima hotărîtă spre răsărit, spre mijlocul desimii, unde spuneau oamenii că-i Valea-Dracului. În pădure aerul era umed, răcoros, iar frunzișul tăcea sub pașii boarului. Păsările mărunte treceau printre crengi, purtate ca de-o mîină nevăzută, iar sus, în bolta de frunze, bîzîiau pe mai multe glasuri roiuri de musculițe. Rar, vreo pasăre mai mare se ridica de pe vreo creangă, clătîinînd-o și filfiind domol.

Poteci nu se pomeneau în pădure. Boarul mergea orbiș înainte, în direcția pe care o luase de afară. Și, cu cît se afunda mai tare în tainele stejarilor groși, cu coaja crăpată în mii de forme, răcoarea pădurii era tot mai mare, și tăcerea ei, tot mai grea. Prin cap îi furnicau o mulțime de gîn-

¹³ Înregistrarea stării sufletești se face acum în sens invers, dinspre spectacolul senin, strălucitor al naturii spre lumina coborîtă în ființa boarului. Tabloul emană forță și liniște semn că personajul, trecut prin meandrele întunecate ale incertitudinilor, pășește acum sigur pe el, călăuzit de hotărîri definitive.

duri. „Ce-ar fi să mă rățăcesc, să mă apuce noaptea în pustietatea asta ?“ își zise Gherasim. „Și poate că numa peste o lună, poate că numa peste o săptămână vor logodi-o pe Crucița cu pădurarul...”

Și, gîndindu-se la comorile ascunse în Valea-Dracului, Gherasim simțea o putere uriașă, o dorință neînvinsă de a săpa toate comorile de acolo și de a le duce, deodată pe toate, bădicului Stan, numai să-i deie pe Crucița.¹⁴

Să fi fost crucea amiezii, cînd un miros tare, deosebit, îl izbi pe Gherasim. El privi cu băgare de samă și văzu desișul ce i se pusese înaintea. Se opri, se gîndi cînd a plecat, de unde și cît drum a făcut pînă acum.

„Aici trăbă să fie Valea-Dracului !“ își zise Gherasim. Își făcu o cruce și, fără să mai aștepte, se vîri în desiș. Nu-i era frică de nimic, se temea numai că nu va afla comorile ascunse. Și, cu cît pătrundea mai adînc, cu cît se strecura spre prăpastia pe care o simțea aproape, tot mai mult îl stăpînea gîndul acesta : „Iată, o lume întreagă se teme de Valea-Dracului, și nu-i nimic deosebit aicea. Atîta numa că-i mai mare desișul, mai nalte buruienile sălbatece.”

¹⁴ Mișcarea epică apare aici ca rezultată a unui cumul de elemente descriptive și de trăiri afective. Pădurea creează sugestia unei ființe stranie și imprevizibile, ademenitoare și pline de capcane, neliniștitoare și misterioasă. Ea pare prietenoasă, dar pe măsura înaintării, Gherasim simte un fel de ostilitate în tăcerea, nemișcarea și răcoarea mereu mai profunde. Sugestia de tărîm virgin și nepămîntean e întreținută cu meșteșug : Nu există poteci, repere pentru orientare, lumină, totul e pustietate. Sentimentul de spaimă, copleșitor, este învins de dorința de a descoperi comorile prin care s-o cîștige pe Crucița în competiția cu Păscu. Textul încheie în țesătura sa narativă un simbol de bogate resurse poetice, echivalența dintre comoară și iubire. Bouarul rivnește bogățiile ascunse în aceste locuri pecetluite de blestem nu pentru sine, ci pentru a putea s-o ia de soție pe Crucița.

Dar iată că, deodată, drumul i se topi sub picioare, și el alunecă pe un podiș de frunze, alunecă vuind amețitor în prăpastie. Păretele adâncimii stătuse ascuns în frunze și desis, și boarul se trezi amețit, cutremurat de teamă, în adâncul Văii-Dracului. I se părea că, tot astfel cum alunecase, se va deschide acum pământul sub picioarele lui și-l va înghiți. I se păru că sus, în tufișurile de pe țarm, ar fi auzit un rîs ascuțit, ca de drac.¹⁵

Era ajuns la țintă, dar valea aceasta, lungă, tăia pînă departe cele două dealuri împădurite. Unde să caute comorile, în care parte ?

Se gîndi deocamdată, e destul, cît despre comori, va mai veni el, că știe unde-i Valea-Dracului, și, ajutîndu-se cu ghioaga, ieși din adîncime. Să nu fi avut Gherasim ghioaga cu piron, acolo ar fi rămas.

În ziua următoare, pădurarul răsări din desime, cu ochii lui vioi luminînd de bucurie :

— Sănătos, frate Gherasim ?

— Ce-ți pasă ție, vere ! Știu că n-ai plînge să mă vezi țapăn !

— Asta, una, e adevărat, firtate ! Da' țineam să te întreb : ce-ai aflat ieri în Valea-Dracului ?

Gherasim privi la el mirat. Suflet de om n-a fost ieri în pădure. Așadar, de unde știe Pascu ?

¹⁵ Valea-Dracului e descrisă sumar, consemnîndu-se doar desisul de nepătruns, mulțimea buruienilor și „un miros tare, deosebit“. Atenția este reținută de starea sufletească a personajului și de „aventura“ în sine. Rîsul ascuțit, ce urmează căderii neașteptate în prăpastie, e o culminație a tensiunilor acumulate și totodată un fel de confirmare a interdicțiilor legate de aceste locuri „necurate“. Confirmarea e deocamdată sub semnul probabilității : „i se păru“, „ar fi auzit“.

— Ca pretin, îți dau un sfat, boarule : lasă tainele pădurii în pace, căci altfel nu vei păți-o bine.¹⁶

Gherasim nu-i mai spuse nimic. Dar în seara aceea merse la moșul cel mai bătrîn din sat și-i spuse ce are pe suflet.

— Eu știu, zise moșneagul, unde-s comorile. Sînt toate la un loc, subț o buturugă. Vor fi crescut buruieni, se va fi îngroșat pămîntul peste căldări. Da' nu te sfătuiesc, nepoate, să te apropii de ele. Zace blăstăm greu, blăstăm păgîn pe banii aceia, și nime, chiar de-i scoate, n-are noroc de ei.

La rugămintea boarului, însă, bătrînul îi dete amănunte, și Gherasim stătu mult la el. Cînd ieși, era înnoptat bine, și, din colțul gardului, îi păru că luminează doi ochi ca de lup.¹⁷

Spun bătrînii că, în ziua următoare, pădurarul Pascu a intrat de cu zori în pădure, cu pușca-n spate. Ziua aceasta de vineri fusese rece și umedă. Nourii călătoreau greoi, ducînd cerul întreg cu ei. În pădurile domnești era întunerec ca-n amurgit și nu cînta nici o pasăre, numai niște

¹⁶ Apariția pădurarului e marcată de aceeași notă a mișcării nefirești. De remarcat că el „se strecoară“ sau „răsare“ în sau din pădure sau desime, deci dintr-un teritoriu bîntuit de duhuri malefice. Din replicile pădurarului rezultă cert al cui fusese rîsul „de drac“, accentuîndu-se încă o dată natura satanică și rolul său de „umbră“ a bouarului.

¹⁷ Textul crește în densitate a elementului fantastic. Credința în comori blestemate, generatoare de nenorociri este un loc comun în mentalitatea populară. Valoarea povestirii stă în implicarea dramatică a acestui univers fabulos în destinul unor personaje, în intensitatea patetică a sentimentelor trăite. Observăm insistența pe anumite imagini ce apar ca un leitmotiv cu funcție simbolică ; prezența apropiată a pădurarului este simțită prin semne ușor traducibile : ochii „suri“, rîsul drăcesc, acum „doi ochi ca de lup“. Starea de pîndă continuă creează o tensiune aparte sporind încordarea conflictului surd dintre cei doi flăcăi.

buhe cheunau, aproape ca pisicile, din scorburile lor putrede. În răstimpuri, picuri mari, grei, ca niște alice, se scuturau din coama încâlcită a stejarilor. Jos, pe frunzișul umed, se înieptau, din picioarele lor lungi și unsuroase, broaște galbene cu pete negre. Rar țîșnea din vreun tufiș un iepure, care, la orice zgomot, se oprea și privea cu ochii lui holbați, fieși.¹⁸

Peste Valea-Dracului plutea o ceață deasă, fumurie. Dar Gherasim nu simțea, nu vedea nimic din ceea ce-l înconjura. Măsura, în vale, cu pași regulați, distanțele care i le spusese moșneagul, și cînd gîndi c-a nimerit, își puse traista și sumanul pe buruieni, își luă uneltele și începu să înlătore frunzele, apoi să sape. Pămîntul era galben, cleios și se lipea mereu de hîrleț. De multe ori

¹⁸ Pentru a treia oară este reluată descrierea pădurii, scenă a unei întîmplări, tulburi și decisive care rezolvă conflictul. Tablourile nu sînt simplă repetare, elemente inserate, ci aduc fiecare un plus de concentrare și nuanțare. Aria observată se restrînge progresiv, de la imaginea panoramică a „pădurilor bătrîne de pe hotarul Broștenilor“ la prăpastia îngustă și adîncă din Valea-Dracului, sugerînd un fel de pilnie infernală care „absoarbe“ irezistibil, prin gîtul ei întunecat, pe cei ce se aventurează pe „coastele iuți“. Efectele tensionale ale descrierilor sînt dozate cu o fină intuiție a corespondențelor psihologice. Acum, în ziua morții, tabloul trebuie să reprezinte un spațiu al crimei și de aceea elementele ce îl compun se încarcă de puteri malefice, de o anume electricitate atmosferică din care vă bubui trăsnetul năpraznic. Determinați și determinanți alcătuiesc sintagme evocatoare de mare expresivitate iradiînd simbolic contextul: ziua „rece și umedă“, „norii călătoreau greoi“ etc. Comparația este edificatoare pentru modul subtil în care scriitorul dirijează narațiunea facilitînd anticipări ale întîmplărilor. Fauna descrisă conține și ea sugestia puternică a întunericului și a apei, elemente ce fuzionează într-un fel de mil primordial. Buhele, mesageri satanici, ca și

trebuia să-î ieie cu mîna, și atunci, ceva amar, grețos i se strecura pe limbă, și de aici în tot trupul.

Sudorile începuseră să-i îmbrăboneze fruntea, nu de teamă, ci de un sentiment nedeslușit ; îi venea așa, fără să creadă, ca și cînd și-ar săpa groapa.¹⁹

Dar se înviora la gîndul norocului ce dăduse peste el. Simțea că aici se ascund comorile și era hotărît că, de va trebui să muncească oricît de mult pînă le va afla, nu se va mișca de aici din vale.

Cum sta aplecat, tresări deodată ; ceva bufni în apropierea lui, — nu știa unde, deasupra, în pămînt... Dar sunetul înăbușit îl auzi bine.

Să fie un semn bun, ori un semn de primejdie ? Și boarul ridică dreapta, să-și facă o cruce. În clipa aceea

broaștele cu atributele lor impresionante, au ceva respingător, grețos. Nu lipsește nici „umbră”, prezența lui Pascu în apropiere fiind presupusă, consemnată la începutul pasajului. Sub aspectul ceremonialului epic remarcăm încadrarea întîmplărilor povestite sub semnul unor ipoteze sau vagi incertitudini. Naratorul nu mai este martorul ocular al evenimentelor — petrecute în alt timp și într-un spațiu interzis —, ci reproduce afirmații străine, cărora nu le acordă girul autenticității, citindu-le într-un stil neutru, impersonal : „Spun bătrînii că...” Această privire de la distanță devine astfel oportună pentru împletirea realului cu imaginărul.

¹⁹ Atmosfera de tărîm străin, neomenesc este certă și întreprinderea lui Gherasim are semnificația unei sondări îndrăznețe a necunoscutului, a trecerii deliberate a unor bariere coborîte în fața orizontului uman. Interesul este și de data aceasta reținut de spectacolul interior, de senzațiile și sentimentele bouarului. O analiză psihologică în adevăratul înțeles nu există, autorul notînd reacțiile organice ale personajului, greața, sudoarea abundentă. Sentimentul este fără contur precis, este o stare, mai mult o presimțire definită perifrastic, printr-o modală comparativă : „ca și cînd și-ar săpa groapa” avansîndu-se totodată încă un element anti-epicativ.

însă, bufni ceva și mai aproape, și Gherasim căzu cu fața în pământul galben, cleios, scormonit de dînsul.²⁰

În sara aceea în zadar așteptă frățiorul pe Gherasim să iasă din pădure cu bureții. Feciorașul își chemă cîinele, îl asmuță să latre, ca să răsune toată pădurea. Dar, în urmă, se înnoptă, și el trebui să ducă boii în sat. Cînd era să treacă Dealu-Mare, iată că-i iese înaintea pădurarului cu pușca-n spate, și-n pușcă — atîrnat un iepure.

— Numa singur, voinice ?

— Numa. Bădicul a mers după bureți, și n-a mai venit.

— Așa ?

— Așa, răspunse băiatul. Eu acum duc boii în sat. Are să vie el.

— Vezi bine c-are să vie, zise Pascu, rînjind săc, și-și văzu de drum.²¹

Dar bietul Gherasim n-a mai venit...

Spun bătrînii c-a fost jale mare pe sat, căci Gherasim acela fusese un om ca pînea cea bună. Toți erau încredințați că numai în Valea-Dracului a putut pieri. Dar nimeni nu cuteza să meargă să cerceteze.

Era pe vremea aceea un om bătrîn în Broșteni, care nu se temea de Necuratul.

²⁰ Locul unde se află Gherasim este împărăția exclusivă a morții, o capcană cu guri sinistre deschise pretutindeni, „deasupra, în pămînt“ mascată de „semn bun“, ca și de „semn de primejdie“.

²¹ Rînjetul „săc“, satisfăcut al pădurarului și prezența lui cu iepurele atîrnat în pușcă reprezintă o dezlegare, încă neexplicită, a întîmplării petrecute în Valea-Dracului. Mersul său nu mai are nesiguranța sau dezagregarea fantomatică de mai înainte, ci mișcarea fermă a omului hotărît să împlinească un gînd. De dimineată a intrat^a (nu „s-a strecurat“) în pădure, seara „iese înainte“ în drum (nu „răsare“). El și-a creat un alibi puternic al crimei, conținînd pe credința terorizantă a oamenilor în dîhurile rele ce stăpînesc cu cruzime desigurile adînci din vale.

— Măi creștini, zise ei oamenilor, ăsta nu-i lucru cinstit să lăsăm trupul omului acolo, mîncare păsărilor și fiarelor sălbatece. Cine vine cu mine să-mi ajute, să-l scoatem de-acolo ?

Creștinii tăcură însă. Numai Crucița, părinții și frățiorul boarului îl urmară, dimineata, în pădure. Și meraseră în liniște pînă la marginea prăpastiei.

Cînd l-au scos, țăpăn, cu pieptul sîngerat, părinții începură să se bocească, crezînd că l-a ucis cel din pietre, că uite cît i-i de albă fața, se vede că i-a supt sîngele.

— Pe ăsta l-a împușcat un om, nu l-au ucis duhurile, zise bătrînul.

Și-o piatră grea i se puse pe piept.

Dar nimeni nu putea să creadă așa ceva. Gherasîm rătăcise singur prin pădure, după bureți, și chiar acolo, în prăpastia aceea, ce ochi omenesc l-ar fi putut țeli ? Ș-apoi n-a avut nici un dușman în tot satul.

Numai Crucița albi ca pereții la cuvintele preotului. Și numai Diana, căteaua lui Gherasîm, începu să-și miroase stăpînul și începu să urle, și numai bătînd-o au putut-o îndepărta de trupul întepenit al stăpînului.²²

Încă în toamna aceea pădurarul Pascu ceru pe Crucița de nevastă. Părinții, mai ales bătrînul, se învoiră îndată și se hotărî nunta în grabă. Fata, cu sufletul închis, n-a zis o vorbă legănată.

Oricîtă fericire ar fi crezut Pascu să-i vie din căsătoria aceasta, chipul lui nu se putea lumina. Crucița îngheța

²² Masa compactă a oamenilor orbiți de superstiții, convinși că „cel din pietre“ i-a supt sîngele boarului este dizlocată de un singur personaj, Crucița, care intuind adevărul „albi ca pereții“. Se anunță și un alt „personaj“, Diana, care prin neliniștea ei exprimă un devotament impresionant față de stăpînul ucis.

cînd îl simțea intrînd în casă.²³ Și cînd bărbatul cercă mai întîi să se apropie de ea, Crucîța tresări și-i spuse încremenită, privind aiurită :

— Stai, Pascul ! Iată la fereastră chipul lui Gherasîm !

Pădurarul se cutremură, brațele-i căzură, apoi, luîndu-și pușca, nu mai dădu trei zile pe-acasă.²⁴

Și într-o zi, cînd era Pascu în voie bună, Crucîța-i zise :

— Eu am cerut de la mama lui Gherasîm pe Diana. Mine are să mi-o aducă.

— Iacă, o jigodie de cine ! E bătrînă, ce dracu să faci cu ea ? spuse mînios pădurarul.

— E bună pentru paza casei. Să vezi numa, Pascul. Eu am fost în pădure, la Valea-Dracului, cînd l-au scos pe Gherasîm din prăpastie. Diana a început să urle de durere, văzînd că-i mort. Urla, și Gherasîm sta nemișcat, cu ochii închiși, cu obrazul de ceară. Pe piept, sub țița stîngă, i se nchegase o pată roșie. Sta ca o pecete tainică. Și Diana, cît ce înceta de lătrat, privea la rană și, înnebunită de durere, începea să urle. Credincios dobitoc, săraca, de-aceea am gîndit s-o aduc la noi. Tu ești tot prin păduri, cărările tale nime nu le știe, mie, aici, singură, mi-ar prinde bine un astfel de paznic.

Pascu nu zise nimic. Privi pe fereastră în curte, ca și cînd ar zări acolo ceva de mare preț.²⁵

²³ Căsătoria pădurarului cu Crucîța nu e o rezolvare, ci o continuare a vechiului conflict, nuanțat acum de un nou context. Incordarea este exprimată direct în termeni antitetici. Fata are „sufletul închis“, înghețat. Pascu „nu se putea lumina“.

²⁴ Un prim test psihologic, dintr-un lung proces de torturare la care Crucîța își supune soțul. Reacția lui Pascu trădează o conștiință vinovată.

²⁵ Evocarea bouarului mort, cu amănunte mișcătoare, ca și hotărîrea de a o aduce pe Diana în curtea lor creează o nouă situație critică pentru pădurar. Cîinele are reacții omenești și înțe-

Crucița aduse dimineată pe Diana. Era bătrână într-adevăr, și, de când pierise Gherasim, era și mai pierită. Cu boii pe hotar nu mai mergea, ci sta acasă pe podmol, privind dureros în curte.²⁶

Pădurarul cerca pe toate căile să se apropie de nevastă-sa. Dar Crucița avea aceeași tresărire ciudată, ca întâia oară, și aceleași cuvinte fără rost i se desprindeau de pe buze :

— Stai, Pascule ! Iată la fereastră chipul lui Gherasim !

Cînd era treaz, Pascu ieșea cu pușca-n spate și nu mai da cîte trei zile pe-acasă. Dar odată, cînd s-a-ntîmplat să fie beat, a întreat-o :

— Ce tot ai cu Gherasim, tu, muiere ? Lasă morții să se hodiească !

— Da' poți tu jura că-i mort Gherasim, Pascule ?

— Parcă tu l-ai înmormîntat, nebuno ! Tu și cu popa...

— Da' nu știi tu, Pascule, că oamenii pe care îi răpun duhurile necurate nu mor de tot, că rătăcesc prin lume ca strigoi ?

legem că va deveni un agent justițiar minuit de tînăra femeie. Deocamdată ea maschează adevăratele intenții, motivele invocate avînd rolul de a nu trezi suspiciuni premature. Ciinele pare să aibă intuiții exacte : privind omenește la rana din pieptul bouarului, urlă dureros, cunoscînd adevărul ascuns în „acea „pecete tainică“. Ciinele, tovarăș devotat al omului și ghid sigur în aflarea adevărului, stabilește similitudini evidente între nuvelă și romanul sadovenian *Baltagul*, după cum tenacitatea, inteligența și spiritul detectivist al eroinei o apropie pe Vitoria Lipan din aceeași operă sau de Ana din drama *Năpasta* de I. L. Caragiale, așezînd scrierea lui Agârbiceanu în vecinătatea unor mari capodopere ale literaturii române.

²⁶ Umanizarea ciinelui este și mai evidentă ; el are comportamentul unei ființe omenești tînjind dureros după cineva drag, dispărut.

Pădurarul crișni din dinți și zise, rîzînd amar :

— Fii pe pace, muiere, Gherasîm nu se mai scoală !

— Ți-i ușor să spui așa, zicea muierea, căci tu nu l-ai văzut pe Gherasîm mort. Așa-i că nu ?

— Nu, nû l-ăm văzut, eu n-am putut merge la înmormîntare.

— Dar într-alt loc nu l-ai văzut mort ? întrebă deodată femeia, privindu-l neîndurat.

Pascu se cutremură, se sculă de pe scaun și-i zise răgușit :

— Ai înnebunit, femeie ? Unde să-l fi văzut mort ? Da' bagă de samă ce-ți spun : vorbe de astea nebune, în casa mea, să nu mai aud !

Și-atunci îndată i-a trecut beția. Și-a luat, ca de obicei, pușca, și o săptămînă încheiată n-a mai dat pe-acasă.²⁷

Crucița sta mult de vorbă cu Diana. O netezea, o mîngîia, o hrănea, îi spunea un nume încet la ureche, și atunci ochii Dianei înviau, ea sărea sprintenă și-adulmeca în aer. Începea apoi să urle. De cîte ori se apropia Pascu de casă, Crucița îi spunea Dianei numele acela, și animalul îl primea pe Pascu urlînd.²⁸

— Ce are jigodia asta de tot urlă, tu muiere ? o întrebă pădurarul, înfiorîndu-se.

²⁷ Tirul psihologic torturant crește în intensitate, mijloacele de atac sînt tot mai eficiente, apărarea devine tot mai dezarmată. Cuvintele „fără rost“, vorbele „nebune“ lovesc irezistibil la țintă, vinovatul se simte din ce în ce mai vulnerabil și e silit să adopte tactica retragerilor succesive. Nu mai dă pe-acasă „trei zile“, apoi „o săptămînă încheiată“. Conștiința tulburată de sentimentul vinei este terorizată de spectrul „strigoifului“ invocat de Crucița și reacția bărbatului e tradusă în imagini ale crispării disperate : „crișni din dinți“, „rîzînd amar“, „se cutremură“, „zise răgușit“.

²⁸ Animalul este supus unui dresaj discret dovedind o totală unitate de acțiune și de interese a celor două personaje.

— E bătrînă, sāraca, și se vede cā-și simte moartea, spunea femeia. Da-i bunā la casā. Un paznic cum nu s-a mai pomenit !

Dar pādurarul nu putea suferi dobitoacul. Ajunsese de la o vreme de se temea mai mult de Diana decît de nevastā-sa. O groază de moarte îl cuprindea cînd se apropia de casā și știa cā are sā-l întîmpine Diana urlînd. Și, astfel, își puse în gînd sā prăpădească jigodia.²⁹

Într-o noapte Pascu se culcă afară. Era întuneric și rece. Dar el spunea cā are sā plece cu noaptea-n cap, cā vine boierul la pādure. Cînd gîndi cā nevastā-sa doarme, își luā pușca, merse la culcușul Dianei și, dintr-o săritură de animal sălbatic, o prinse, astupîndu-i gura, o luā în brațe și se îndreptă, prin grădină, spre pādure.

— Așa, nemernico, am sā-ți astup gura blăstămată ! zise șoptind, și simți o bucurie mare în suflet.³⁰

Animalul i se zvîrcolea în brațe, își încorda mușchii bătrîni, dar nu putea sā scape.

Cînd intră Pascu în pādure, era încă întunerec. Aci se simți ușurat. Dar nu voia s-o împuște aici aproape. O duce el mai departe, o duce la Valea-Dracului, de care lui nu-i e frică, și acolo are sā-i zdrobească țeasta bătrînă.

²⁹ Urletul cîinelui ține mereu trează conștiința vinovăției, este sursa zilnică a neliniștilor unite, nemărturisite care se acumulează astfel la paroxism, furnizîndu-i „o groază de moarte“. Termenul peiorativ „jigodia“ repetat ori de cîte ori se referă la Diana exprimă o antipatie ce conține o mare doză de teamă. În deruta sa sufletească uciderea cîinelui îi apare ca unica salvare.

³⁰ Episodul arată treapta dezumanizării, la care ajunge pādurarul ce se războiește acum nu cu oamenii, ci cu un animal, martor al unui adevăr cumplit ce trebuie sā rămînă veșnic nedovedit. El însuși are gesturi de animal, „dintr-o săritură de animal sălbatic“ reușind sā imobilizeze cîinele.

Și, într-adevăr, pădurarul nu se opri pină aproape de Valea-Dracului. Cînd puse pe Diana jos, simți o părere de rău mare : ar fi voit s-o ducă încă mult așa, înăbușită, ar fi voit s-o sugrume cu miinile lui. Dar trebuia să sfîrșească odată cu ea.

„Pină-mi iau pușcă, nu poate face ea douăzeci de pași“, își zise pădurarul. Dădu drumul Dianeii, care rămase nemișcată lingă el, tremurînd toată.

Atunci Pascu rîse dușmănos și zise tare, ca și cînd ar fi vorbit cu cineva :

— Nu fugi, jigodie ? Și mai bine ! Gherasîme, îți trimit și cînele pe lumea cealaltă.³¹

Bufni atunci, și, în nourul de praf, odată cu bufnetul, la auzul numelui de Gherasîm, Diana începu să urle prelung, înfiorător. Pascu, la urletul acesta, aici, în singurătatea pădurilor, își pierdu deodată mințile. Începu să alerge spre Valea-Dracului și i se părea că cineva îl urmărește tîrîndu-se. Și, într-adevăr, Diana, năfiind atinsă de moarte, la auzul numelui de Gherasîm, începu să urle și, mirosind în aer, se tîra după Pascu. Acesta, cu moartea în suflet, pătrundea prin desișul spinos. Hainele i se rupeau în bucăți, sîngele îi țîșnea din zgîrieturi, dar tot se tîra, se zvîrcolea ca un șarpe spre marginea prăpăstiei. Și se auzi deodată o cădere, o bufnitură puternică și un geamăt scurt.

³¹ Scena e construită cu un intens simț dramatic. Urmărim agitația sufletească, precipitarea gesturilor, furia sălbatică, gîndurile ucigașe ale pădurarului și reacția surprinzătoare a cînelui paralizat de teamă. Cuvintele transmit exact sentimentele bărbatului, combustia teribilă din sufletul său ajuns la ultimul prag al rezistenței : „Nu fugi, jigodie ? Și mai bine ! Gherasîme, îți trimit și cînele pe lumea cealaltă“.

Cind Diana ajunse pe urma lui în Valea-Dracului, începu să urle deodată și mai tare.³²

La vreo trei zile, pe urmele Dianei, care urla mereu, apropiindu-se de pădure, oamenii aflară trupul pădurarului, cu capul sfărîmat. Și altă spaimă nouă se așază în inimile sătenilor.

De atunci nimeni nu se mai apropie de Valea-Dracului, și pustietatea și sălbătăciunea cresc mereu în jurul ei, învăluind-o în taină.³³

1909

Vol. *În întuneric*, București, 1910

³² Motivarea acțiunilor este fără fisuri, ritmul narațiunii atinge momentele de culme, un crescendo general al mișcării creează secvențe palpitate, în spiritul deznodămintelor din scrierile detectiviste. Rolurile se inversează, victima își urmărește călăul și îl împinge înainte, în moarte; restabilirea dreptății devine implacabilă, vinovatul, cu mințile rătăcite, cade în propria capcană, răzbunarea justițiară se produce pe locul crimei de odinioară sugerînd o repetabilitate a destinului, o simetrie a situațiilor, o scadență inevitabilă. Agonia lui Păscu seamănă celei a Dianei — „se țira, se zvîrcolea” — atras inexorabil de marginea prăpastiei și a mormîntului. Urletul „și mai tare” al cîinelui anunță consumarea unei duble tragedii, împlinirea fatală a unor destine, ființă și umbră legate și despărțite prin firele complicate ale patimei.

³³ Cel ce hrănise și speculase imaginația oamenilor cu superstiții consolidează prin însăși moartea sa renumele blestemat al Văii Dracului, pecetluindu-i pentru totdeauna tainele.

Mătușa Vironica, după ce trase un răstimp cu urechea la crăpătură, deschise cu grijă ușa, lăsînd în tindă sapa. Era desculță, cu picioarele pline de pămînt negru. Șorțul vechi, era prins în briu, de două părți, și în poală purta cîteva pumni de țărînă, de lujeri fără vlagă, rupți de la cartofii pe care numai acum i-a pus în cuiburi. Două ceasuri lucrase în grădină, făcînd cuiburi în pămîntul săpat mai nainte, și punînd cartofi atunci scoși din pivniță, plini de lujeri subțiri, strîmbi, de-o culoare bolnavă, ca și cînd ar fi fost plini cu-o apă tulbure.²

¹ Scrisă în 1921 și publicată în revista clujeană „Gîndirea“, nuvela va intra în volumul „Dezamăgire“, București, 1924.

² Povestirea debutează cu portretul protagonistei redus la numai cîteva elemente exterioare insistîndu-se pe altele care o situează în tabloul muncii cîmpului, fixîndu-i astfel condiția socială: sapa, pămîntul negru de pe picioare, cartofii proaspăt semănați în cuiburi. Din întregul pasaj se decupează imaginea lujerilor, reluați în două poziții sintactice, însoțiți de fiecare dată de determinanți, ceea ce demonstrează importanța acordată de scriitor termenului. Dacă la prima apariție ei sînt doar „fără vlagă“, a doua oară dublului epitet plastic (subțiri, strîmbi) se adaugă un amănunt cromatic vag, imprecis („de-o culoare bolnavă“) urmat într-un crescendo descriptiv, de o întreagă subordonată modală comparativă („ca și cînd ar fi fost plini cu-o apă tulbure“). Preambulul povestirii creează sugestiile unui registru grav, uvertura

La început se strecurase din cînd în cînd în tindă să asculte la uşă, dar apoi, cuprinsă de fiorii muncii, uitase să mai asculte. Lumina soarelui de primăvară, mireasma pămîntului umed şi a buruienilor ce crescuseră mari pe lingă gard îi ameţiseră capul bătrîn, şi-n loc să se gîndească la cel ce boala în păcelul din casă, se trezise cu gîndurile departe, la muncile de vară, la prăşit, la secere, la strînsul finului, la culesul acestor cartofi pe care-i ascundea în pămîntul gras şi bine lucrat.³

Cînd astupă cel din urmă cuib, îi veni deodată în minte bolnavul ei, şi un junghi i se puse la inimă : cum l-a putut uita atîta vreme ? ! Şi, cu sapa în mînă, păsînd larg peste moviile negre, se grăbi spre casa bătrîna.⁴

unei compoziţii întunecate. Determinanţii cu rol stilistic în descriere sînt selectaţi din sectorul semantic al teluricului sau al cromaticii mohorîte.

³ De la înfăţişarea bătrînei privirea cade asupra gestului muncii, proces început încă din pasajul precedent. Înţelegem că „fiorii muncii” reprezintă o diversiune, o sustragere de sub o grijă obsedantă care devine explicită — „în loc să se gîndească la cel ce boala în păcelul din casă”.

Sustragerea este facilitată nu numai de bucuria muncilor agreste, ci şi de prospeţimea luminoasă a naturii primăvăraticе, imagini contrastante cu cele din tabloul anterior. Fragmentul emană o poezie discretă a vieţii renăscute, o comuniune deplină a omului cu natura cu care se simte parte componentă. Elementele narativ-descriptive de pînă aici se polarizează aşadar la extreme, în jurul unor nuclee de semne contrare semnificînd întineric şi lumină, îngrijorare şi uitare, moarte şi viaţă, disociere ce va hra.ii în subteran conflictul povestirii.

⁴ Pasajul consemnează o trezire bruscă din vis, „îi veni deodată, în minte”, o revenire dureroasă la datele realităţii („un junghi i se puse la inimă”). Apare un al doilea personaj, într-o legătură efectivă puternică cu primul, fapt exprimat de posesivul „bolnavul ei”, de „junghiul” şi graba bătrînei. Textul se ţese din

Dar, ascultînd la uşă, se linişti. «De bună samă, doarme, — îşi zise bătrîna, — doarme aşa cum l-am lăsat.» Întră în vîrfurile degetelor în casă. Dintr-o aruncătură de ochi îl văzu nemişcat în pat. Nu se auzi răsufletul bolnavului, respiraţia aceea grea, care de-o jumătate de an se făcea tot mai şuierătoare cu fiecare zi. „Doarme adînc ! îşi zise bătrîna.⁵ Ia să-i deschid eu puţin fereştile, să-i intre în casă minunea lui Dumnezeu de-afară“.

Cum lucrase vreme îndelungată în grădină, bătrîna simţi, de cum deschisese uşa, aerul acru din casă. Niciodată nu-i păruse atît de înăbuşitor ca acum. Deschise fereştrele, şi aerul proaspăt, îmbălsămat al primăverii năvăli în odaie. Era atîta linişte în casă, în curte, pe uliţă, încît se auzea limpede cîripitul păsărelelor în grădină şi

imagini pline de forţă expresivă ce redau simultan alerta din sufletul femeii şi mişcarea ei precipitată („păşind larg“). Seninătatea momentelor de dinainte dispăre şi se reinstalează o atmosferă tensionată susţinută de termeni sugestivi : „bolnavul“, „junghi“, „a uita“, „moviile negre“, „casa bătrînă“, „se grăbi“. Momentele povestirii se înlănţuie strîns, logic şi se luminează reciproc adunînd valoarea lor explicativă în făgaşul central care le uneşte şi le dă un sens larg.

⁵ Gesturi ce trădează grijă încordată, atenţie, preocupare. Naratorul înregistrează mişcarea personajului şi, prin scurte comentarii, „strecoară în doze mici informaţii lărgind tot mai mult tabloul realităţilor. Partea a doua a frazei : „Nu se auzea răsufletul bolnavului“ [...] consemnează foarte sumar „istoria“ unei boli în manifestările şi evoluţia ei esenţială. Povestitorul e concis, elimină orice paranteze şi totuşi economia aceasta a mijloacelor nu atenuază, ci concentrează energiile psihice. Sînt alături două imagini, una a bolnavului întins nemişcat în pat, fără nici un semn de respiraţie „şuierătoare“ obişnuită şi una a reflecţiilor femeii incredinţate că e vorba de un somn „adînc“. Aceeaşi realitate e receptată astfel pe două „canale“, unul direct, lucid, fidel fenomenului înregistrat obiectiv, celălalt indirect, prin sensibili-

vuietul riulețului de munte, care, ascuns de case, de arinii de pe mal, își frîngea undele repezi de bolovanii albi și lucii din albie, la cîteva zvirlituri de băț de casa Vironicăi.⁶

Mătușa stătu cu gîndul pierdut, privind prin fereastra deschisă.⁷ „De-acum, își zicea, o să se-ntrezeze și Dumitru. Iaca, abia a dat gură de primăvară, și el a căzut într-un somn adînc, cum n-a durmit de-o jumăta' de an.” Se va înzdrăveni, cum crezuse ea totdeauna. Dacă se-ntorcea rănit de pușcă, cu o mină ôri cu un picior tăiat, ea n-ar mai fi avut o singură zi bună. De cîte ori nu i s-a întunecat sufletul cînd vedea pe alte mame că mai pot glumi, cu cîte-un chilav în casă. De ea Dumnezeu s-a îndurat. El, care știe toate, știa că ea, Vironică, n-ar fi putut trăi dacă Dumitru i s-ar fi întors neom din război.

tatea deformatoare a bătrinei aflate prea aproape afectiv de „obiectul” observație. Suprapunînd imaginile, contururile nu coincid și din această inadecvare rezultă una din sursele de tensiune ale povestirii.

⁶ Un nou-reflux „tranchilizant”, o domolire a primelor semnale de alarmă realizate printr-o schimbare de cadru. Priveliștea, tonifiantă a naturii, cu freamătul vitalist al zilei de primăvară, cu rostogolirea tinerească a „riulețului de munte” reîmplantează în universul povestirii simboluri expresive ale plenitudinii vieții. Vizualul, auditivul, olfactivul se asociază în imagini sinestezice compunînd un verset dens dintr-un mare poem al frumuseții existenței. Aspectul de pictură naivă al tabloului, simplitatea îndrăzneată a liniilor și culorilor proaspete, convenționalismul imaginilor „redate” (munte, izvor, uliță, case, păsărele, grădine) se armonizează cu natura interioară elementară, fără complicații, a bătrinei.

⁷ Reîntoarcerea la realitate este făcută tot prin intermediul femeii văzute aici în atitudine contemplativă, interiorizată. „cu gîndul pierdut”, situată între spectacolul fascinant al vieții de afară și cel „întunecat”, incert, sufocant al camerei.

Tusă aceea ce-i hîrîia în piept o să-i treacă. Din tusă nu moare nime, mai ales dacă-i tînăr și voinic. Dumitru slăbise, dar ea era încredințată că se va întrema iar, și, într-o jumăta' de an, nu se gîndise o singură dată că Dumitru ar putea muri.⁸

Întorcîndu-se de la fereastră, mătușa Vironica porni spre ușa. Avea să curețe cărarea din grădină, să mai sape de-un strat. Abia acum văzu că țolul cu care se-acoperea bolnavul era mototolit, și că Dumitru stă cu capul strîmb pe perină. Cînd intrase din lumina orbitoare de afară în odaia cu geamurile cît palma, nu luase în samă decît că băiatul dormea nemișcat.

Se opri, luă țolul, îl trase cu greu de subt picioarele lui. Dumitru, îl înveli, apoi, încet, pipăit, cercă să-i așeze capul mai bine pe perină.

Dar abia-l atinse, și se trase îngrozită înapoi: era rece ca gheața! Se uită prostită prin fereștrua deschisă și urmări multă vreme o coțofană care sărea, făcînd un tărăboi asurzitor, din par în par, deasupra gardului de către uliță. Bătrîna urmărea păsăruica, de parcă-ncerca să se-ncredințeze astfel că nu s-a petrecut nimic.

Cu sufletul încrezător, se aplecă din nou asupra lui

⁸ Urmărind gîndurile mătușei Vironica se limpezesc zonele tulburi ale narațiunii. Bolnavul capătă identitate și aflăm întîmplări trecute, în succesiunea lor causală. Naivitatea mamei, ruptă de realitățile teribile ale războiului, incapabilă să accepte și cel mai mic rău întîmplat, fiului ei este înduioșătoare. Cu inocența înconștienței ea este convinsă că Dumitru este invulnerabil. Even-tualitatea morții este exclusă, o rană primită în luptă, o schilodire, ar însemna o nenorocire căreia ea, ca mamă, nu i-ar fi putut su-praviețui. Tusea și zăcerea — chiar de o jumătate de an — îi apar ca simple necazuri pasagere. Sesizăm imposibilitatea ei de a re-cepta și de a înțelege just dimensiunile faptelor, „blocată” atît de orizontul restrîns al experienței și cunoașterii, cît și de psihologia maternă.

Dumitru, cercă să-i puie capul mai bine pe perină.⁹ Aceeași răceală o pătrunse, și bătrîna, înghețată de spaimă, începu să-l pipăie; se plecă la gura lui închisă să-i simtă respirația, începu să-l strige pe nume, să-l miște. Dar nici un semn de viață nu mai putu prinde. Dumitru părea acum și mai slab, și mai uscat, în liniștea morții. Umerii obrazilor împungeau prin pielea galbenă, întinsă, obrații-i căzuseră adînc, și ochii, închiși, erau și mai cu-fundați în fundul capului. Nepăsător la strigătele, la boce-tele bătrînei, el sta cu capul strîmb, cu buzele vinete și apăsa greu pe perina pătată de sudoarea care încă nu se zbicise.

În zeci de chipuri cercă bătrîna să-i prindă un semn de viață. Îi părea cu neputință să fie mort. Plînsese și se boci mereu, chemîndu-l pe nume, pînă ce se încredință că nime n-o mai aude.¹⁰ Atunci, deodată, tăcu, își făcu o

⁹ Descoperirea adevărului are efectul unui trăsnet: „se trase îngrozită“, „se uita prostită“. Din bogatele resurse ale iluzionării au mai rămas însă rezerve. Bătrîna fixează cu privirea nu chipul inert al mortului, ci imaginea jucăușă a unei coșofene, ca un reper al permanenței fenomenelor vieții de pînă atunci, „de parcă-ncerca să se încredințeze astfel că nu s-a petrecut nimic“. Sfidînd evidențele, sufletul ei este încă „înerezător“. De remarcat această „fugă“ a privirii în afară, evadare în exterior care urmează momentelor de tensiune ridicată. Terenului friabil, alunecos, al trăirii umane i se opune certitudinea penei, stabilă, a naturii.

¹⁰ Încercările disperate ale mamei de a contrazice realitatea se lovesc de o „replică“ dură, inflexibilă — portretul defunctului. Fragmentul înfățișează unul din cele mai dramatice momente ale povestirii și de aceea scriitorul, încetinind mișcarea epică, observă mai atent notînd gesturi și amănunte semnificative, insistînd pe descripția creatoare de atmosferă. Verbele și substantivele apar frecvent însoțite de unul sau mai mulți determinanți, lexicul sugerează durerea, neliniștea, îndolierea, expresia dobîndește o solemnitate gravă.

cruce largă, aprinse o lămpiță de ceară, i-o puse mortului la căpății, trase un scaunel lângă pat, se așeză frântă pe el, și pînă sara, nu se mai mișcă de lângă mort. Cînd se ridică avu conștiința limpede că viața s-a sfîrșit și pentru ea.¹¹

Își înștiință vecinele, alergă la preot, la clopotar, la cîntăreții de la biserică, la dascălul din sat. Se întoarse numai noaptea tîrziu.

Pînă-n ziua înmormîntării nime nu văzu lacrămă în ochii mătușii Vironica. Deși nu pusese nici mîncare, nici băutură pe limbă, deși nu închisese ochii două nopți, părea mai în puteri decît oricînd. Alerga neobosită, se purta mai dreaptă, glasul ei pierduse mult din hodorogeala bătrînețelor, părea întinerit : alerga și se frămînta încît părea că se pregătește de nuntă, nu de înmormîntare.¹²

Își vîndu vițelul și cei doi porci, își vîndu finul care-l mai avea în șură ; deșertă coșurile de grăunțe, trimițînd la moară cinci saci plini. A doua zi porni la oraș, cumpără vase, cumpără opinci. Apoi, chemînd pe o rudenie îndepărtată, se duse la primărie și făcu scrisoare de danie pentru casă și pentru cele trei sfuricele de moșie pe care le avea. Din casă începu să împartă tot : haine, vase,

¹¹ Evidența morții creează acea stare de perplexitate, de „înelmînire“ întîlnită și la alți eroi ai scrierilor agârbicene. Personajul pierde parcă deodată întreaga materie sensibilă, lichidul vital, devenind un mecanism cu gesturi automate, reflexe, sau cade într-un imobilism adînc, vecin cu însăși moartea. Acesta este și momentul unor maxime concentrări interioare, al unor revelații în conștiință urmate de hotărîri irevocabile.

¹² Eliberată de incertitudinî, călăuzită de un gînd precis, femeia are conduita unui om de acțiune lucid, întreprinzător, tenace. Dureră profundă, paralizantă, îi alimentează acum în chip paradoxal energiile nebănuite, o frenezie tinerească a mișcărilor, îi modifică înseși datele fiziologice, ca de pildă glasul ce capătă acum un alt timbru.

laviță ; numea fiecare lucru al cui să fie, și le spunea că pot să le ridice îndată după înmormîntare.

Creștinii se uitau la ea tot mai mirați. Întîi crezură că vrea să facă o pomană de să-i bată și pe cei mai avuți din sat. Unii îi dădeau dreptate, zicînd că atîta băiat avusese și ea, și se cade să-i puie pomană mare. Alții ziceau că e păcat de Dumnezeu să-și deie pînea de la gură, în scumpetea asta. Cine o va mai ajuta pe ea să puie la loc ce împrăștia acum cu amîndouă minile ?

Dar, de la o vreme, oamenii începură s-o privească tot mai mirați. Mai ales după ce-și dădu, cu scrisoare la primărie, casa și moșia.

Insuși primarul rămase uimit de hotărîrea bătrinei, și încercă în fel și chip să mai amîie scrisoarea de danie. Dar mătușa Vironica fu neînduplecată.

— Păi bine, mătușo, dacă-ți dai casa de pe-acum, ce te-i face cînd te-or pune-n drum ?

— Pe cine ?

— Pe dumneata !

Bătrîna se mulțumi să facă un gest cu mina, care însemna «de pe partea mea să nu te doară pe dumneata capul !»¹³

În ziua înmormîntării se răscolise satul întreg. Șapte femei, pușe anume, chemară la pomană pe toată lumea. Se știa că s-au copt colaci pentru întreg satul, că se vor împărți vase, că s-a aduș un butoiăș de rachiu și unul de vin, că s-au pregătit mîncări de dulce. Se urniră din bordeiele lor și haranțele cele mai bătrîne și mai bolnave,

¹³ Bătrîna își risipește avutul cu precipitarea și totodată nepăsarea celui hotărît să părăsească definitiv viața. Atitudinea ei nu este normală și colectivitatea satului e contrariată, derutată, mirată, încearcă să intervină pentru a reaseza firescul în tiparele sale. Abandonarea agoniselli de o viață îi dă sentimentul eliberării de însemnele datoriei pămîntești și personajul trăiește chiar o euforie a autodeposedării.

țigănci pe care de-un an nu le mai văzuse nimeni la cerșit prin sat.

Trei preoți făcură slujba înmormintării înaintea unei mulțimi cum nu se aduna nici la moartea celor mai bogați din sat. Toți cîntăreții de strună înconjurară pe diacon, și se sluji un prohod de să-i rămîie pomina.

Pînă sara tîrziu fu curtea plină de oameni care se înfruptară din pomana lui Dumitru. Cei din urmă se depărtară gălăgioși de băutura cea multă.

Și, în toată vremea asta, mătușa Vironica, întinerită, sprintenă, se purta printre mesele înșiruite în curte, îndemna la mîncare și la bere, împărțea vase, opinci, pînză, iar înspre sara începu să-și împartă și lucrurile din casă. Nu mai rămase decît patul în care bolise și murise Dumitru.¹⁴

Mătușa Vironica, după ce se văzu singură, aruncă la cîinii care dădeau tîrcoale prin curte oasele, scutură fărimăturile, și, după ce se încredință că nu mai rămăsese nimic din mîncare și din băutură, intră în casă, încuie ușa, se sui în păcelul în care murise Dumitru, își puse minile cruciș pe piept, închise ochii, murmură în gînd o rugăciune și-ncepu s-aștepte să-i vie moartea.

Era încredințată că va muri. Din clipa în care simțise răceala lui Dumitru, știa că va muri și ea. Numai dorința de-a-i face o îngropăciune frumoasă lui Dumitru, de-a-i pune o pomană bogată o ținuse în viață încă trei zile.

¹⁴ În mormîntarea și praznicul antrenează întreg satul și par să aibă dimensiuni epice menite să sublinieze caracterul de excepție al momentului. Mătușa Vironica rămîne și aici aceeași prezență dinamică, neobosită, luptîndu-se parcă să-și epuizeze absolut toate resursele vitale. Desprinsă de atîtea lucruri care o țineau legată de viață, ea păstrează doar patul suferinței care o apropie de moarte, o arcă sinistră destinată să o călăuzească pe celălalt tărîm.

Nu-i părea rău după nimic. Se grăbea să-l ajungă pe Dumitru, să-i poarte de grijă și în lumea ceealaltă, cum i-a purtat aici. Era așa de slab și așa de prăpădit ! Va avea încă nevoie de ea și pe celălalt tărîm ! Și-i părea bine că s-a smerit, că n-a mai lăsat nimic după ea : a împărțit, a dat ce-a avut. Acum poate muri liniștită.

Ruptă de oboseală bătrîna adormi îndată. Și dormi buștean pînă dimineată.¹⁵

Soarele era de-o suliță pe cer, cînd se trezi. Era buimăcită. Privi prin casă aiurită. Afară de patul în care zăcea, nu mai era nici un lucru în odaie. Și pereții erau goi. Nu-și dădea sama unde se află.

Întru tîrziu privirile îi căzură pe fereastra deschisă,¹⁶ și de-aici înțelese mai întîi că-i la ea acasă. Se ridică într-un cot, dar ameți repede. Casa începu să se învîrtă cu ea. Își lăasă capul din nou pe perină. Închise ochii și ațipi. Vedenii stranii i se arătară, într-un vîrtej nebun. Se trezi iar. I se-nvîrtea ceva, ca un ghem, și în cap, și în deșerturile din pîntece. Amețea tot mai tare, deși era culcată. De la o vreme începu să se ție cu mîna de mar-

¹⁵ Femeia execută mimetic ritualul morții, naivă și sinceră în convingerea că îl va însoți pe Dumitru „în lumea ceealaltă“. Fragmentul evidențiază tăria dragostei materne, devotamentul unic al mamei, grija ei protectoare prelungită dincolo de hotarele vieții. Datoria mamei nu cunoaște limite, destinul ei fiind inseparabil — în viață și în moarte — de cel al fiului. Propozițiile exclamative, superlativale populare, speranțele bătrînei dau momentului o deosebită intensitate afectivă. Sesizăm discrepanța între gravitatea gîndului bătrînei, redat în stil indirect liber — „acum poate muri liniștită“ — și comentariul realist al naratorului care notează ironic, prozaic : „și dormi buștean pînă dimineată“.

¹⁶ „Soarele“ și „fereastra“ sînt primele repere în momentul deșteptării din somn, elemente simbolice pentru cunoaștere, lumină, viață.

ginea patului — să nu se răstoarne. Se gîndea : „Poate am început să mor, și acum sînt pe drum către lumea ceealaltă“.

Stătu vreme îndelungată prinsă în vîrtejul acela amețitor.¹⁷

Deodată, de sub fereastră, auzi un cucurigat răsunător ca o trîmbiță. Deschise ochii. „E cocoșul nostru !“ își zise Vironica. Și își aduse numaidecît aminte că asară, cînd și-a împărțit găinile pe la femei, n-a fost chip să poată prinde cocoșul. „Așadar, sînt tot acasă ?“ se întrebă ea, și iar se ridică într-un cot. Se uită iarăși la pereți, la podele. Casa nu se mai învîrtea. Se sculă din pat, dar simți ca o prăpastie arzătoare în deșerturile din pîntece. Și deodată, simți o sălbatecă poftă de mîncare¹⁸. De trei zile nu mîncase. Puterile îi reveniră. Căută cu privirile încruntate după o bucată de pîne. Dar zadarnic scotoci

¹⁷ Trezirea din somnul profund este relatată din perspectiva unor mecanisme fiziologice, dominantă fiind starea de amețeală exprimată prin numeroși termeni adecvați semantic : „ameți“, „să se învîrtă“, „vîrtej“, „se-nvîrtea“, „amețea“, „vîrtejul... amețitor“, organismul epuizat se revoltă cerîndu-și drepturile firești în timp ce bătrîna este încă „bui măcită“, neînțelegînd exact realitatea. Își autosupraveghează manifestările organice într-un fel de dedublare („se gîndea...“) încercînd să se amăgească și acum că e pe drumul spre lumea cealaltă după cum mai înainte se amăgea să creadă că Dumitru doarme.

¹⁸ Mătușa se descoperă pe sine reconstituind fulgerător filmul întîmplărilor. Legăturile cu viața, „rupte“ arbitrar, se restabilesc involuntar, realitatea „dînd buzna“, invadînd trupul secătuit al femeii. Observăm o anume gradare a luptei victorioase a vieții. Mai întîi se aude de afară, prin „fereastră“ deschisă, trîmbița unui cocoș, apoi Vironica deschide ochii, deci o altă fereastră, înțelegînd că este „acasă“, în cuibul ei dintotdeauna. Mișcarea se continuă din exterior spre conștiința personajului, spre interiorul în care, spulberînd zăgazurile, irumpe brusc, victorios, viața.

prin toate ungherele din casă. Ieși în tindă, căută pe vatra cuptorului, privi minioasă înlăuntru. Cu cît căuta mai mult, cu atîta creștea în ea o neliniște și-o furie pe care nu le înțelegea, de care nu-și dădea sama. „O bucată de pine ! Cum să nu găsesc o bucată de pine ? !” își zicea mereu, căutînd acum prin curte, pe unde fuseseră mesele pentru pomană. Deodată zări, vîrit în gard, un colț de colăcel. Îl smulse cu minie, și colții ei bătrîni, și gingiile începură să sfișie. Fălcile-i trozneau din încheieturi. Dar pinea se topi îndată. Zadarnic mai căută gardul de-a rîndul, doar va mai afla o bucată !¹⁹

Se opri, se gîndi puțin și clătină din cap. Nu ! Nu va cere de la vecine.²⁰ Și deodată porni cu pași hotărîți spre casa bătrînă. Într-un colț al podului, într-o ladă veche, pusese, înainte cu trei ani, niște secară, niște coade nefolositoare. Își uitase încă de-atunci de ele. Acuma, dintr-o dată, și-a adus aminte de secara aceea. Părea că numai ieri a pus-o acolo.

Se urcă în pod și dibui un sac. Îl răsturnă. Secara era plină de praf și de gînganii. Totuși o adună, o băgă în sac,

¹⁹ Organismul pare scăpat de sub orice control impunînd gesturi furibunde, agresive, animalice. Mama duiioasă caută acum, cu un alt soi de disperare, o coajă de pine și notațiile scriitorului conturează un chip necunoscut : „minioasă”, „privi încruntată”, „neliniște”, „furie”, „cu minie”, „să sfișie”, „smulse” etc. Descoperirea unui „colăcel” vîrit în „gard” oferă un spectacol tragi-comic bătrîna semănînd în comportamentul său cu un ciine sălbătic și flămînd : „...și colții ei bătrîni, și gingiile începură să sfișie”.

²⁰ Personajul se subordonează necondiționat nu numai legilor organice ale supraviețuirii ci și normelor sociale, conveniențelor, refuzînd să-și compromită mîndria de gospodar și să apeleze la mila vecinilor.

și, scoborîndu-se, o desăgi, o luă în spinare și porni la moară. Furia i se potolise — va avea ce să mănînce! ²¹

Cum mergea cu desagii în spate, Vironica simți deodată un dezgust adînc față de sine însăși, și ca o descurajare îngrozitoare. Se întreba: «Pentru ce mai vreau să trăiesc? Da' vreau eu să mai trăiesc? Dacă nu, de ce astă batjocoră pe mine?!» Și, tot la cîțiva pași, se oprea, hotărîtă să arunce desagii, să se întoarcă acasă. Dar, tot de atîtea ori, în deșerturi i se deștepta ca o prăpastie arzătoare, și ea înainta din nou, deșălată, gîfîind, spre moară, cu pînea în spate. ²²

1921

Vol. *Dezamăgire*, București, 1924

²¹ Sub puterea imperativă a foamei dispar orice exigențe culinare, memoria lucrează febril descoperind „niște coade nefolositoare“ de secară uitate de ani de zile în pod, hotărîrile sînt abrupte, precipitate, fără preludiul tatonărilor și deliberărilor: „și deodată porni cu pași hotărîți...“, „acuma, dintr-o dată și-a adus aminte...“ Și scriitorul notează reacția foarte omenească a personajului ce-și domolește zbuciumul la vederea liniștitoare a mîncării.

²² „Legea dură“ a supraviețuirii își spune cuvîntul, ignoră voînțele subiective, aspirațiile ascetice spirituale, fără a putea însă anula cu desăvîrșire umanul spre a-l confunda iremediabil cu animalul. Femeia luptă cu sine, se îndirjește împotriva forței care o obligă „să trăiască“ și pe care o resimte ca pe o „batjocoră“, tentată încă să arunce desagii și totuși continuînd drumul, resemnata, spre moară, cu conștiința unui destin de la care nici o ființă nu se poate abate.

MELENTEA ¹

Bădicul Melentea are o casă de birne înnegrite de vreme și mincate de carii, sus, la marginea pădurii, pe-o coastă pietroasă. Căsuța e scundă și afumată, mică și pitită, și toată ziua se înholbă din două ferestrețe cît palma. În căsuța aceea, și în curte, se izbesc, cît ține Dumnezeu lumea, o grămadă de copii despoiați, cu părul vîlvoi, cu obraji nespălați de săptămîni. ² Numai cînd simt că se apropie bădicul Melentea, sar ca iepurii și odată s-ascund grămăgioară prin unghete. ³

— Ho ! paraleii tatii, nu sînteți acasă ? întreabă totdeauna bădicul Melentea. Gindeam că-s acasă, zice tot el, întorcîndu-și capul spre femeia ce cîrpește niște zdrențe,

¹ A fost scrisă în 1910 și publicată în volumul *Melentea*, București, 1925.

² Numele protagonistului, plasat chiar la începutul discursului narativ, e un mod de accentuare, de a „împinge în față“ personajul. Ne așteptăm la un caz deosebit, fapt marcat de poziția izolată a casei depărtate de sat, de colectivitate. Descrierea casei și a copiilor reprezintă o încadrare a eroului într-o condiție socială și economică clară. Remarcăm un gen original de superlativ, o construcție perifrastică : „cît ține Dumnezeu lumea“. De data aceasta dimensiunile miniaturale ale căsuței se află în contrast cu „grămada de copii“ care o locuiește.

³ Reacția copiilor ce se ascund speriați e un prim semnal că vom întîlni un personaj „ciudat“.

după masă. Că ce le-am adus eu ? Turtă dulce din tîrg, gogoroane roșii de la jupînul și hîște hăinuțe nouă-nouțe !

Apoi își aruncă subt pat uneltele de lucru și se așează pe laviță obosit.

— Gata-i supa, tu muieră ? o întreabă, privind-o chiorș.

— Iar începi ? țipă femeia. Zău, tu-ți faci de cap !⁴

— Cum să-mi fac de cap ? ! N-am fost eu azidimineață la măcelar, și nu i-am zis : „Jupîne, două kilograme de carne ! Da' știi, cu măduvă și grasă !“ Și n-a dat el de două ori cu barda, și nu m-a întrebat chiar pe mine : „Unde poștești s-o trimit ?“ „Unde ? Acasă la mine ! La Melentea acasă !“ Se vede treaba că băiatul n-a nimerit aici.

— Și nici c-a nimerit vrodată ! zicea femeia.⁵

— Așa crezi tu ? Apoi iacă, voi muierile, odată vă pierdeți corajul. Da' de bine să nu te temi niciodată !⁶

În urmă, femeia-i pune pe masă un brîș de mămăligă, o fiertură acră, și Melentea începea să înghită strășnic, lăudînd bunătatea mîncării. Erau numai cartofi fierți, zama era apă goală, subțire, mestecată cu oțet.

⁴ Replica femeii, rostită pe un ton „țipat“, accentuează starea de contrariere instalată anterior. Gesturile, atitudinile, cuvintele personajelor nu concordă logic. Expresia „tu-ți faci de cap“ ne orientează spre înțelegerea unui alt adevăr decît cel conturat de aparențe.

⁵ Secvență edificatoare pentru puterea de mistificare a protagonistului. Dialogul reprodus de Melentea este improvizat, cu atîta naturalitate încît creează sentimentul autenticității și e pe punctul de a convinge. Totuși o anume îngroșare, o exagerare a „realității“ evocate, o prețiozitate a ceremonialului comercial sînt de natură să creeze o atitudine circumspectă din partea cititorului avizat deja de comportamentul copiilor și al nevestei.

⁶ Replica dezvăluie adevărul interior al personajului, puterea lui de dedublare, „corajul“ de a ignora fața urîtă a existenței, de a nu se lasă îngenuncheat de evidența sărăciei, încrederea lui în bine.

— Pluteșc stelutele de grăsime ! Doamne, tu muiere, mă tot gîndesc eu de unde avem noi atîta unsoare și olei ? Iată și-o bucată de carne ! De la noi din casă carnea nu se mai gată, asta o știe tot satul. Să vezi tu cum mîncă alții ! O ceapă, un bruş de pîne, un petecut de slănină. Da' supă la ei, carne la ei, fiertură bună, nu s-a pomenit ! Și de-aceea li se lungesc lor grumajii și li se fac străvezii urechile. Și nu numai cei mari trăiesc așa de prost. Copiii o duc și mai rău ! Dacă au o fărîmătură de brînză, apoi li se pare că au toată bogăția lumii. De-aceea vezi copii așa de amăriți peste tot locul. Ai noștri ? Unde sînteți, paraleii tatii ? Ia ieșiți puțin la iveală !⁷

— Da' dă-le pace, măi păgînule, și vezi-ți de mîncare ! Ii zicea femeia, năcăjită.⁸

Melentea, însă nu le da pace. Copiii veneau înaintea lui, stăteau cu capetele plecate și așteptau.

— Iată-l pe Ionică-a tatii, începea Melentea, întorcînd cu fața spre muiere pe un băiat ca de șase anișori, slăbui și pîrjolit ca de secetă. Aista-i cel mîi închelmat. Leu-păra-leu, puîșorul tatii ! Da' ce-ai mîncat tu astăzi ? Tocană de

⁷ Tabloul e realizat din contraste izbitoare, alăturînd realități incongruente. În hrana săracă, rudimentară, Melentea „vede” cu o obstinație de halucinat mîncăruri gustoase, un belșug propriu bunăstării familiilor avute printre care se socotea și el, detașîndu-se de cele condamnate la foame.

⁸ Intervențiile „acrite” ale nevestei sancționează din loc în loc transfigurările delirante ale bărbatului reinstaurînd realitatea în drepturile uzurpate de iluzie. Melentea, „orb” în fața adevărilor brutale, și soția sa, incoruptibilă la orice fel de autoamăgire, constituie corespondentul unui cuplu celebru, Don Quijote și Sancho Panza, cu observația că Melentea este, din capul locului, un disimulant perfect. Eroul spaniol parcurge drumul de la o cunoaștere deformată, anacronică, falsă, a lumii, la descoperirea realității. Personajul lui Ion Agârbiceanu urmează același drum, în sens invers, de la realitatea amară la o falsificare deliberată a acesteia.

berbec, așa-i ? Ș-o fălie de caș ? Cu-atît mai bine ! D-apoi tu, Pătruț ? întrebă el, prinzînd pe altul de mînă și trăgîndu-l aproape. Tu, supă de găină ? Aha, ștremgarule, de-aceea ești așa de aprins la față, ca creasta cocoșului !

Mai prindea pe unul, pe doi, apoi se sătura, îi lăsa să plece.

— Da' să-mi spuneți voi, începea el deodată, unde-s boii, unde-s vacile ? Aha, la umbră ! Așa-i, dacă dă căldura și umblă, zbîrniind, musca, vitele se trag la adăpost. Da' la porci se vede că n-ați dat de mîncare. Auziți-i cum guîță ? Asta nu se cîde, să lăsați dobitocul flămînd ! Iute să vă cărați — unu, doi, trei ! — și să le dați de mîncare.

Copiii ieșeau, dînd buzna pe ușă, îmbrîncindu-se, ghiontindu-se.⁹

Femeia-l asculta ameteită.

— Doamne, mîi, bărbate, zicea ea, să știi că tu nu vei ajunge bine ! Să-ți bați tu joc de copiii tăi ? Nu ți-i frică de mînia lui Dumnezeu ?

— Nu, tu muiere, că Dumnezeu e bun și nu se minie.

Melentea mîncă mai departe, umflîndu-și cînd un obraz, cînd altul. În ochii lui, cînd îi vorbea femeia așa, se cobora pe cîteva clipe o tristeță adîncă, privirile lui se îmboalnăveau parcă. Și atunci părea și mai pîlid, și încrețiturile obrazilor erau mai adînci și mai dese.¹⁰

Dar nu rămînea mult așa. Se scula, lua donița cu apă, o ținea mult la gură, în vreme ce mărul lui Adam i se plimba majestuos, domol, pe grumajii deșirați.

⁹ Un veritabil spectacol al mistificărilor, cu un subtil joc al ironiei și autoironiei, nu lipsite de o nuanță diabolică în ispitirile copiilor flămînzi cu mirajul chinuitor al meniurilor delicioase. În dezlănțuirile verbale ale personajului, pustiu din gospodărie dispăre înyadat de boi, vaci, porci, imagini fabuloase ale bogăției ieșite din nevoia nemărturisită a unor compensații pentru viața mizeră.

¹⁰ Este pentru prima dată cînd în povestire se face o asemenea dezvăluire trăind momentele de „tristeță adîncă”, de descumpă-

— Doamne, tu muiere, făcea el oftînd, punînd donița pe laviță, da' ce minune-i aici ?

— Ce minune ?

— În viața mea n-am beut așa vin ! Se vede că iar a dat domnul Beniamin pe la tine și te-a cîstit cu vin !

Femeia, cînd auzea de domnul Beniamin, se înciuda rău, zvîrlea zdrențele și-și punea mîinile în șold.

— Iar îți vin nebuniile ? Și privea cu scîrbă și cu dușmănie.

— Ce nebunii ? ! Dacă are omul nevastă frumoasă, înseamnă că vine norocul acasă. Așa și cu mine. Domnul Beniamin îi bogat, și nu-i nici bătrîn ! Cînd vrea el să-și facă un chef, unde să tragă ? la Melenteaia cea frumoasă !

— Vai, bată-te sfinții, păgînule ! zbiera femeia, ieșindu-și din sărite, și începea să-i izbească în cap o rochie ruptă, o cizmă stricată, ce-i cădea-n mînă. Da' cum te rabdă inima, mișelule, să mă batjocorești așa, în toate zilele ! Nu mi-i destul că muncesc ca un bou, că-mi pierd capul cu atîtea guri flămînde, ce mă behăiesc toată ziua ? Mai vii și tu să-ți rîzi de mine ?

— Dacă te-a făcut Dumnezeu frumoasă, eu n-am ce-ți face, zicea bărbatul, ținînd brațul ridicat, de apărare.

— Așa-i, nerușinatule ? ! Nu mai încapi de mine ? ! Dar io-s de vină că mi-am mîncat viața ? Io-s de vină că am slăbit ca o cățea jigărită ? Hai, spune ! Nu tu, nu copiii, nu sărăcia din casă ? Ș-acum, dacă-s urîtă, tu faci glume

nire ale personajului, biruit uneori de agresivitatea semnelor realității. Starea sufletească este implicată în portret, dedusă din grimasă, din paloarea chipului și expresia dureroasă a ochilor. Privirea directă în sufletul personajului lipsește, portretul realizîndu-se din dezlănțuirile lui verbale. Melentea trăiește prin cuvinte și minime gesturi.

pe socoteala mea. Și spune, nu ți-i frică de bătaia lui Dumnezeu ? ¹¹

— Ci hai ! Să știi că-mi place, tu muiere ! Îmi pare c-aud gura unei cucoane mari care-și spală bărbatul. Într-adevăr, e pagubă că nu te-ai născut doamnă ! Da' pentru-aceea îmi place. Știi, la alte case de om sărac vine bărbatul ostenit de la munca zilei, își zic două-trei vorbe cu femeia, și el, rupt de osteneală, se culcă... El crede că, dacă doarme, va vedea viața mai frumoasă și mai ușoară decît cum este. Femeia tace și-nghite năcazul, și din cînd în cînd se uită cu mîhnire la omul care doarme pe-un suman, cu fața galbină și suptă. Vezi, mie de oamenii aștia nu-mi place. De la o vreme parcă nici nu mai știu vorbi. Aia nu-i viață ! Nu-i de-ajuns că te roade sărăcia destul, să te mai rozi și tu ? ¹²

¹¹ Predispozițiile diabòlice se afirmă mai acut în ironiile și sarcasmele adresate soției, „Melenteoia cea frumoasă“, soțul insinuînd farmece care ar atrage pe „dompul Beniamin“. Replica femeii este o descărcare teribilă a unor „dureri“ înăbușite, o proiecție cu sonor maxim a unui adevăr dezarmant. Comparațiile ce apar în vorbirea femeii dau măsura crudă a adevărului, „ca un bou“, „ca o cătea jigărită“. Ritmul afectiv „gîfîit“ al replicii exprimă tensiunea înaltă, revolta acumulată în sufletul femeii împotriva unei vieți de poveri, de lipsuri și mizerie. Oralitatea stilului este indiscutabilă ; ea provine din fonetismele și cuvintele populare, din interjecții, din formulele interrogative, din enumerările ce creează un crescendo al indignării.

¹² Fragmentul demonstrează încrederea eroului în puterea transformatoare a cuvîntului, în supremația ficțiunii asupra realității. Nu dormind, deci absentînd din planul real, poți vedea „viața mai frumoasă și mai ușoară de cum este“, ci vorbind, dînd limbajului o funcție terapeutică, recuperatoare. Fără cuvînt, „aia nu-i viață“. El reprezintă o supapă prin care sufletele supratensionate se descarcă, se purifică de zgura cotidiană energia necesară în luptă pentru ziua de mîine.

Tace puțin și privește la fața vestedă a muierei, care se mai liniștește.

— Îmi place, adaogă el, că tu-ți mai deschizi gura. Asta-mi place. Pentru vorbă, gura nu cere de mîncare. Da' știi, totuși, ce-mi vine în minte cînd te vîd așa aprinsă ? Pățania cu lada, cu lada ta de zestre. Știi că plecaserăți pe vreme bună de la voi, da' pe drum v-a apucat o ploaie cu rupere de nour. Și unde nu s-a umflat riul, unde nu s-au trezit valurile care dormeau în adîncuri, și-au început să arunce armăsari pe fața apei ! Chiar atunci intra în rîu carul cu patru boi, — Doamne, ce mai boi ! — parcă-l vîd ș-acuma carul cu zestreă ta de mireasă. Atunci, tot așa erai de aprinsă ca acuma.¹³

— Vezi, mă, tu ești dracu gol ! striga femeia, năcăjindu-se iarăși. Ai de gînd să taci odată ? Ai de gînd să-nceți cu batjocurile ? Da' tu ce-ai avut, ce avere ? Iacă, hîrbul ăst' de casă. Ai fi așteptat, se vede, să-ți aduc car, și boi, și ladă încărcată ?

— Aici iar îmi place cum ai adus-o, tu muiere. La casă de om sărac, de zestre nu-i vorba niciodată. Da' casele bogaților tot din zestre s-aprind și se pustiesc. Mai au noroc cu nănașii, că merg de-i mai împacă. Fără doar și-poate, tu te-ai fi potrivit cu unul gazdă. Valeo, mă-mulică, ce dungi ai avea astăzi pe spinare ! Să știi tu, cei bogați se mînie mai iute.¹⁴ Noi de ce să ne mîniem ? ! Iacă, tu de pildă, de ce te mîinii ?

— Acuma, lasă-mă, Melenteo, vezi-ți de lucru, ori

¹³ Melentea se dovedește incorigibil. Apostrofările severe ale nevastei nu anihilează pornirea sa structurală spre inversarea polilor realității.

¹⁴ Reflecțiile lui Melentea capătă o coloratură social-critică dovedind o „priză“ solidă la înțelesurile juste ale raporturilor de clasă. Observațiile sale ironic-caustice coboară „casele bogaților“ din înălțimi inaccesibile, în perimetrul unor realități deplorabile.

culcă-te, da' lasă-mă, că mi-i destul pe ziua de azi, zicea femeia.

Bădicul Melentea, însă, cît sta peste zi, ori sara, acasă, tot melita din gură. El avea o credință: omul sărac, dacă-nchide ochii ori gura, începe să se gîndească. A cercat el de cîteva ori așa, dar nu i-a plăcut amăreala aceea, care izvora parcă din toate părțile și-i pătrundea ființa.

— Gîndurile, zicea bădicul Melentea, să le lăsăm pe sama bogatilor. Ei au la ce se gîndi, ei se pot ajuta cu gîndurile, dar omul sărac, oricum se gîndește, tot rău nimereste ca al ce tot încerca o povară, — cînd în căruță, cînd în teleguță, — da' nicicum n-o putea duce-acasă, pentru că nici la teleguță, nici la căruță nu era înhămat vreun dobitoce...¹⁵

Cu atît avea noroc mulierea, că bădicul Melentea nu prea era pe-acasă. Muncea săptămîna încheiată, în rîsetele oamenilor cu care lucra. Melentea era bun de leac cînd muncea în rînd cu alți săteni. Că aceștia își uitau supărările de-acasă, uitau povara lucrului și, dacă foamea n-ar fi strigat cu glasul ei de broască, din deșerturi, și-ar fi uitat și să mănînce.¹⁶

Melentea va fi fost și el ostenit, dar la amiazi nu se

¹⁵ Prin afirmarea convingerilor lui Melentea, povestirea capătă sensuri satirice mai acute. „Sărac” și „bogat” devin individualități antitetice nu doar social-economice, ci și din punct de vedere al receptării fenomenelor vieții. Este reafirmată încrederea în forța cuvîntului, nuanțată acum în sensul unei separări a limbajului de aetul rațional. Cuvîntul necenzurat de rigori raționaliste poate ameliora viața săracului, oblojindu-i rănilor cu „fantezii” și transportîndu-l în lumea visului. „Gîndurile” înseamnă stare de veghe, calcul exact, spirit treaz, deci atitudini necesare celui ce-și plasează existența sub semnul acumulărilor.

¹⁶ Cadrul familial se extinde acum la dimensiunile satului, scenă mult mai amplă pe care Melentea își etalează virtuțile acto-

apuca să îmbuce pînă ce nu mergea în şir pe la toţi muncitorii, pînă ce nu se apleca asupra merindei şi n-o cerceta.

— Săraci de voi, zicea Melentea, ce mîncări, mări, ca la cîni ! Aşa trăbă să se hrănească un muncitor ? Ce ți-i bun dîmitale, călcîiul cela de pîne ? Da' dîmitale, loboda asta ? Iarăşi ştir, şi fasole, şi ceapă, şi peste tot sfînta mămăligă ! Mîncă, rumân prost, şi te-ndoapă, că de-asta eşti bun ! D-apoi colea o supă, o friptură nu vă ştie face femeia ? ¹⁷

Trecea printre muncitori, clătînînd cu tristeţă şi dezgust din cap. Se-ntîmpla ca vreun muncitor să fie nou-venit, să nu ştie moarea bădicului Melentea. Acela privea întîi chioriş la-omul slab şi deşirat, care se pleca asupra mîncărurilor lui. Şi nu apuca bădicul Melentea să-i spuie două vorbe, cînd acela se şi scula, răstîndu-se :

— Ce-i, măi bade, ce-i, mă deşiratul ? Tu să-mi batjocoreşti mîncarea ? Nu vezi că acuş ți se desfac ciolanele, că nu le mai poate strînge pieliţa galbină ? Da' tu ce mînci, lihodule, de ne batjocoreşti pe noi aşa ? ¹⁸

riceşti fără constrîngeri, ba chiar stimulat de „rîsetele oamenilor cu care lucra“. Spectacolul oferit de acesta este un „leac“ eficace pentru necazurile lor, psihologia colectivă dovedindu-se receptivă la jocul seducător al contrastelor.

¹⁷ Revolta lui Melentea, alimentată de imaginea prînzului sărac al lucrătorilor, demonstrează un fond protestatar, un spirit nemulţumit şi insurgent. Percepţia realităţii este fidelă, neviciată de nici o atrofiere receptoare. Refuzul de a o accepta astfel şi plăcerea de a o întoarce pe dos constituie singurul mod în care Melentea îşi poate exprima revolta, dezaprobarea totală.

¹⁸ Corespondent al soţiei în planul colectivităţii satului, „nou-venitul“ reprezintă un alt glas al realităţii, o altă ilustrare a chipului ei strîmb. Imobilizaţi în corsetul de-o viaţă al sărăciei, oamenii aceştia „normali“ îşi pierd flexibilitatea spiritului, striviţi sub carapacea unor adevăruri rigide şi interpretează ca „batjocură“ comportamentul lui Melentea, incapabili să-i înţeleagă disimularea.

— Eu, zicea Melentea, surîzînd, eu, carne și supă. Eu, mîncări scumpe, mîi ! Vină și vezi.

Îl apuca de mîneacă și nu-l mai lăsa pînă ce acela nu se apropia de traista bădicului Melentea.

— Iată carne, iată pește, iată și plăcinte, zicea bădicul, împingîndu-i sub nas un brîș de mămăligă, o felie de ceapă și sare.¹⁹

După ce mîncă, se lăsa gemînd pe spate.

— Măi dragii mei, mi se pare c-ar trebui să-mi aduceți un doftor. Femeia-i de vină. Mi-a pregătit niște mîncări unsuroase ca acelea, și cum îs lacom, am mîncat de m-am umflat ca un baron.

Și pufăia pe nări, în hohotul de rîs al tovarășilor.

— Că nu vă hrăniți și voi așa de bine ca mine, să știți că nu numa sărăcia voastră-i de vină, ci și nevestele. Nu știu face bucate cu gust ! Dar a mea ? Pții ! Bat-o focu de muiere ! De multe ori îi zic : „Mai las-o cu fier-tura, soro, mai las' cu domniile, c-om săraci și nu sîntem dedați cu sărăcia“. ²⁰

De se-ntîmpla să muncească pe undeva departe de sat, venea la prînz vreun băiat să-i aducă veșnicul mălai și veșnica bucată de ceapă. Melentea, cît ce sosea copilul, lăsa unealta din mînă, se apropia de el, căuta în corfă, mirosea, și ceilalți îl auzeau numai că se răstește la băiat :

— Ce-i asta ? Iar zamă cu carne de porc ? Și de ce-a pus maică-ta atîta smîntînă ?

¹⁹ Masca la care recurge Melentea necesită obiectivare, detașare de fapte de viață trăită, deci forță și mobilitate spirituală. Evidențele sînt ignorate sau anulate cu o seninătate derutantă. Repetarea interjecției verbale „iată“ dă o nuanță imperativă gesturilor prin care personajul substituie realitatea cu ficțiunea.

²⁰ Autoironia este deopotrivă tăioasă și dureroasă, amară, hazul nereușind să acopere fața contorsionată a adevărului.

Copilul zîmbea subțire, știindu-i felul.

— Acum să știți, oameni buni, zicea Melentea întorcîndu-se spre rumâni, că de-oi muri odată și odată, muierea-i de vină. Cine-o pune să mă-ndoape cu toate bunătațile ? Astea-s pentru bogații care se-ntind sătui pe canapele, nu pentru un muncitor ca mine !

Unde are o muncă mai grea, tovarășii îl ajută cu drag. Că bădicului Melentea i s-au cam muiat puterile. De multe ori e ostenit și se clatină ca o găină beată pe picioare.

— Ești ostenit, bădicule, îi zice vreun fecior, bucuros că-i poate ajuta.

— Ostenit, pustia ! Ba nu-s ostenit ! Dar, adaogă în taină, am beut o cupă de vin vechi la amiazi, și poate asta să fie vina. Că la mine-n pîvniță stau buțile în șir, de ți-i mai mare dragul să le vezi ! ²¹

Sara, cînd venea la rînd la plată, dacă se-ntîmpla atunci să fi lucrat mai întîi la stăpîn nou, îi zicea :

— Eu, domnule, scot pentru nouă.

— Cum așa ?

— Bine. Pentru nouă suflete.

Stăpînul privea întrebător la oameni :

— A lăsat careva să-i ridice el plata ?

— Ba nu, s-aude din mulțime.

— Atunci, ce vorbești dumneata ?

²¹, ²² Jocul continuă în cele mai variate situații și contexte, spiritul ludic al personajului pîrînd inepuizabil. Secvențele se derulează rapid creînd sentimentul de acumulare continuă. Pretutindeni Melentea descoperă replica necesară, proprie firii sale, înlocuiește minusul cu plus, „interpretează“ roluri străine de condiția sa reală, încît avem impresia că personajul e un maniac, un posedat de demonul răstălmăcirilor.

— Vezi că, după dreptate, așa s-ar cuveni. Eu am acasă patru fete și patru feciorași, dar ăia încă nu pot lucra. De mîncat, mîncă, — nici lupii... Acuma, ei îs opt și cu mine nouă.²²

Bogații satului nu prea stau de vorbă cu Melentea. Îi pișcă, și nu le place. De multe ori aduce vești pline de spaimă : ba c-a dat, colo, pe hotar, boala-n vite, — el cu ochii lui a văzut vreo douăzeci crăpate, — ba c-a auzit la oraș că au să se puie ținuri noi pe cei bogați, ba că se face bătaie...

În biserică se pomenea de multe ori că vorbește cu glas tare. Creștinii-l priveau nedumeriți, iar popa, cîteodată, nu se mai putea răbda să nu-l întrebe :

— Ce tot ai acolo, bădio Melenteo ?

— Eu, nimic. Da' sfintul Niculae, colea, din icoană, nu-mi mai dă pace. Mă tot întreabă cîți copii am. I-am spus că opt, și sfintul tot nu crede și mă întreabă iar.

Alteori popa îl înfruntă în ușa bisericii, cînd îs adunați creștinii mai mulți.

— Eu nu-s de vină, părinte, dacă mă mai scap și zic o vorbă tare. Sfinții-s de vină. Ce au ei să mă tot întrebe : „Ce mînci azi, Melenteo, ce nu te-mbraci mai bine, golanule ?“ Eu cat să le răspund, altfel ar striga tare, de n-ai mai putea ține slujba.²³

²², ²⁴ Ironia sarcastică nu-l părăsește nici în situații ce presupun o solemnitate gravă a atitudinii. Moartea intră și ea în seria nesfîrșită a subiectelor regizate și interpretate de Melentea, e un eveniment curent care poate fi comentat cu același spirit ludic-caustic („zicea bucuros“), fără înduioșare. Iadul îi dă satisfacția sancțiunilor ce vor cădea asupra „omului bănos“, în timp ce raiul nu poate constitui o garanție a fericirii pentru omul sărac.

Mai multe glume făcea Melentea cînd murea vreun creștin în sat. Dacă mortul era bogat, numai ce-l auzeai spunînd, cînd trăgeau clopotele toate :

— Gros-gros,
Că-i om bănos !
... Gros-gros,
Că-i om bănos !

— S-a isprăvit cu mierea ! zicea, bucuros, bădicul Melentea. Acum a fi stînd în fața cazanului cu smoală clocotită și s-a fi tînguind cu dracul, cît să-i deie să nu-l moaie colo. Da' Necuratul a să-i zică : „N-ai ce-mi mai da ! Pîn-ai fost în viață, mi te-ai dat de bunăvoie mie, cu trup, cu suflet !“

Dacă murea vreun om sărac și trăgea numai un clopot, cel mijlociu, numai îl auzeai pe Melentea că spunea :

— Tingi-tingi-tingi-tang,
C-a murit un om sărac !
Tingi-tingi-tingi-tang,
C-a murit un om sărac !

— S-a isprăvit și cu ăsta ! zicea el bucuros. Da' numa mi se pare mie că n-a avea hodină nici pe lumea ceea-laltă. Cum e dedat cu sapa și lopata, l-a pune sfîntul Petre să sape lîngă pomii Raiului, să facă mere multe... ²⁴

Așa-i bădicul Melentea. Cînd nu-i toacă muierii la ureche, îmbată de cap muncitorii care sînt cu el, îi face să ridă și să-și bată joc de năcazurile vieții. Îi place să tot scadă din puteri, așa, pe nesimțite, ș-odată numai cînd va fi să fie, să-l umbrească moartea pe neștiute. Și

i-ar plăcea atunci să fie cineva să-i spuie în botjocoră
la ureche :

— *Ting-tingi-tingi-tang,*
*C-a murit un om sărac !*²⁵

1910

Vol. *Melentea*, București, 1925

²⁵ Final cu caracter de concluzie, fixînd liniile de forță ale
portretului : „Așa-i bădicul Melentea“... Consecvent unității cla-
sice a caracterului, autorul consemnează plăcerea secretă a perso-
najului de a i se spune la ureche, în clipa morții, cuvinte „batjo-
coritoare“, ironice, ca un semn că oamenii nu vor rămîne anchi-
lozați în tiparele severe ale realității, că se va găsi cineva să con-
tinue lupta lui nevăzută cu orice tentativă de înrobire a libertății
spirituale.

DINU NATULUI

Avea moșioară bună, avea casă de piatră în ulița morii, avea doi boi și un cal negru, ținut în frunte. Lui Dinu îi muriseră părinții, de când era de optsprezece ani, și, de atunci, toată gospodăria de acasă și de pe cîmp pe umerii lui se sprijinise. Frați și surori nu avea. Oamenii din sat, cînd l-au văzut rămas orfan, au început să-l căineze :

— Vai, săracul Dinu, ce s-a alege de dînsul ? Cum s-a face mere-pere moșioara de la părinți !...

N-a fost însă vai de dînsul, nici moșioara nu i s-a ales mere-pere. Ci, dimpotrivă, moșioara a mai crescut, în locul celor două vaci, care intrau sara în curtea părinților, acum intrau doi boi, mari și grei, învîrtindu-și capul să le încapă coarnele pe porțiță. La cîtiva ani mai venise și calul cel ținut să bată din copită la porțița Natului.¹

¹ Consemnarea posesiunilor fixează de la început condiția economică și socială a personajului. Absența subiectului deplasează accentul de predicatul „avea” aflat pe primul loc în fiecare din cele trei propoziții ale frazei inițiale subliniind o realitate ce se va impune cu evidență. Subiectul nu lipsește în mod absolut, el este subînțeles, nu e „la vedere”, nu e exprimat pentru că el însuși nu va găsi — după cum vom vedea — mijloace de exprimare. Prima menționare a numelui protagonistului în povestire definește și ea implicarea lui oarecum indirectă în propriile acțiuni și interese. Astfel el apare cu funcția de complement indirect, cînd mai firesc ar fi fost rolul de subiect pe care îl dețin aici

E drept, însă, că oamenii aveau pentru ce se teme. Dinu era un om căruia părea că mereu îi plouă și îi ninge. Avea un cap mare, pe care îl purta tuns pînă la piele, — iarna, vara. Teasta era aproape de colțuri, ca și cînd i-ar fi fost turtită, de cînd era copil mic, de poveri mari. Fruntea îngustă cit o muchie de topor, și îndată din frunte părea că încep obraji — mari și lați. Avea ochii mici, cețoși, ca și cînd îndărătul lor ar pluti mereu neguri dese. Mustața-i răsărise rară, și, cu anii, firele se lungeau, se înăspreau, dar nu se îndesau. Era o batjocură de mustață, — săracă, bălaie. Gura lui era largă și umedă, ca o gură de somn. Grumajii, puternici, groși, scurți, se întepeneau în trunchiul pătrat, pe lîngă care brațele lungi atîrnau ca niște pendule uriașe.

Dinu deci nu era un fecior frumos. Avea douăzeci și șapte de ani, și părea cu mult mai bătrîn. De altfel, ochii, fața lui posomorîtă, nu l-au lăsat niciodată să pară nici tînăr, nici om de ispravă.²

Drept că pînă-i trăiseră părinții îl munceau din zori și pînă în noapte. Dar oamenii își ziceau : „Are la spate pe

părinții defuncți. Dinu Natului, este o prezență vidată de un conținut psiho-social normal, existența sa în cadrul colectivității fiind receptată doar din perspectiva averii. Fișa sa biografică este realizată succint, ingenios, printr-un fals dialog între „gura satului“ și narator conturîndu-se totodată și cîteva trăsături definitorii : hărnicia, spiritul întreprinzător, gospodăresc.

² Imaginii pozitive de pînă aici îi urmează una opusă, sugerată de conjuncția adversativă „însă“ prin care debutează portretul fizic al eroului. Descrierea este făcută în linii viguroase, strînse, întruchipînd o figură diformă, colțuroasă, hidoasă, caricaturală. Epitetele simple sau duble, urmînd sau precedînd determinatul, comparațiile, subordonatele modale, referințe expresive la o natură exterioară întunecată, în acord cu natura interioară a personajului asigură portretului individualitate puternică și un caracter memorabil. De reținut expresia indecisă, indefinită a chipului — greu de încadrat într-un tipar : „nici tînăr“, „nici om de

Natu". Tatăl său fusese om năpraznic și nu-și lăsa nici femeia să odihnească, precum nu odihnește o suveică. Natu mai era apoi și bețiv, și, la minie, cel mai cumplit om din sat.³

Mirarea sătenilor fu deci mare când văzură că Dinu nu slăbește din hărnicie. Începură să zică : „Dinu e un om de ispravă“, și priveau cu plăcere boii lui frumoși și calul ținut în frunte.

Dinu Natului nu era jucăuș, nu bătea nici crîșmele, nici sezătorile. De când se desprimăvăra și pînă se punea înghețul, numai nopțile era acasă, apoi duminicile și sărbătorile. El își ara, el își semăna, el își cosea. Numai la secere și la strînsul finului lua oameni cu plată, să-l ajute.⁴ Și erau destule zile când, isprăvindu-și lucrul pe hotar, ar mai fi putut rămîne și acasă, sau să beie un pahar de rachiu, în zilele ploioase, în crîsmă. Dar nu ! Când nu avea de lucru, el își oprea dimineața boii și calul în grajd, nu-i dădea în grija cirdarului ci, luîndu-și gluga după grumaji și bîta în mină, îi ducea el la păscut⁵ îi purta pe margini, pe căi de porumbiști, pe capetele lanurilor de grîu. Privea cu plăcere cum cei doi boi adună cu limba lor aspră iarba

ispravă“ etc. Acest „refuz“ al expresiei clare va deveni o dominantă a caracterului său, identificabilă în „întreprinderile“ ce vor fi relatate în schiță.

³ Antecedentele biografice au funcția unei motivații. Austeritatea mediului familial, absența afecțiunii, violențele tatălui, habotnicia muncii generează infirmitățile iremediabile ale protagonistului.

⁴ Detalii ce subliniază nu numai hărnicia, dar și un spirit habotnic, o ancorare definitivă și oarbă în muncă.

⁵ Semne ale unui comportament asocial, ale unei răzlețiri de obște. Indiferența sa față de oameni, fuga de ei, trădează un fond necomunicativ, rigid, întunecat, ciudat prin absența oricărei tentații „omenești“ spre răgaz, destindere, divertisment.

fragedă, înaltă, sau cum ronțăie calul, rătezînd iarba pînă la fața pămîntului, umblîndu-i buza de sus ca o vietate ciudată. După ce creștea mohorul prin porumbiști, Dinu își ducea boii și calul la moșia sa și-i îndopa cu mohor. Cînd flămînzările începeau să se rotunjească, Dinu lua un fir de mohor, se oprea în marginea lanului, și urmărind cu plăcere lăcomia celor trei animale, cînta ușor, abia auzit, din firul de mohor, cîntecul feciorului. Acesta era tot cîntecul lui. Alt cîntec nime nu l-a auzit cîntînd vreodată.

Cînd își ducea, sara, vitele acasă, vitele erau sătule cumu-s tobele.

În vreme de iarnă nu erau boi albi grijiți, țesălați, grași ca ai lui, în tot satul. Cînd îi ducea să-i adape, că nu avea fîntînă în curte, oamenii priveau cu ciudă.⁶

— Al dracului Dinu ăsta ! ziceau sătenii.⁷

Duminicile și în sărbători, în vreme de vară, se scula de dimineată, își mătura curtea, drumul înaintea casei, se primenea apoi și mergea regulat la biserică.⁸ Femeile cu fete mari își ziceau : „Se vede — om așezat ; pagubă că-i așa de urît“. Fetele, întîlnindu-l primenit astfel, pe drum,

⁶ Apropierea afectivă față de animalele sale, mîndria aproape paternă pentru ele, grijă excesivă, bucuria de a le hrăni bine exprimă dorința lui de a le ocroti, nevoia de a se dedica și de a aparține cuiva. Orientîndu-și intens preocupările spre „fericirea“ vitelor lui el compensează absența unei familii căreia să i se devoteze. În aceste momente el cîntă unicul său cîntec, revelator pentru obsesia care îl marchează, căsătoria. Volumul insignifiant al vocii, „ușor, abia auzit“, traduce o anumită teamă de afirmarea clară și răspicată, o inhibiție stranie.

⁷ Ciudățenia personajului este subliniată și din perspectiva colectivității, a „gurii satului“ care comentează situația lui Dinu cu un amestec de admirație invidioasă și dezaprobare rece.

⁸ Remarcăm rigurozitatea mecanică a programului de viață a personajului, automatismul său, tableturile de om depersonalizat, subordonat necondiționat unor stereotipii.

se coteau, își șopteau la ureche, chicoteau. El însă trecea pe lângă ele ca și când nici nu le-ar vedea, nici nu le-ar auzi. Cu ochii lui cețoși, intra în biserică, se apropia de locul feciorilor și rămânea neclintit — doar ce-și măsura în răstimpuri cruci largi.⁹

Acasă, — nime nu știa cum trăiește. La Crăciun, drept, Dinu totdeauna tăia un grăsun, dar încolo, fierturi, în casa lui, nu se pomeneau decît la zile mari. Atunci venea o rudenie depărtată, o femeie uscățivă și rea, care pînă ce-i punea o oală de verze la foc, ori sucea grumazul unei găini, să-i facă tăitei, mormăia neconținut.

Atunci Dinu era mereu în jurul ei. Urmărea cu mult interes toate mișcările femeii, se apleca asupra găinii despicate, asupra verzei cu miros plăcut, și un zîmbet larg i se răspîndea pe față. Pentru el erau noi toate lucrurile acelea migăloase, pe care le făcea femeia. Îi părea un fel de joc și simțea o plăcere foarte mare privind acel joc. Îi părea chiar că-l gîdilă ceva la inimă, și atunci zîmbea și mai larg.

Din cînd în cînd, rudenia se minia :

— Mai lasă-mă și în pace, Dinule ! Altfel, nu-ți isprăvesc fiertura pînă mîine. Nu mă opăci.

Dinu se lăsa atunci pe un colț, pe o margine de laviță, dar urmărea mereu mișcările femeii. Îi părea chiar, că și lemnele pe foc altfel le așează o femeie decît el.¹⁰

⁹ Aerul absent, somnolent, de om halucinat creează impresia de mecanism. În apropierea oamenilor, aici a femeilor și fetelor se apără instinctiv, ignorîndu-le prezența, adoptînd astfel un comportament inadecvat, contrar chiar intereselor sale. Rigiditatea sa spirituală se exteriorizează și printr-un imobilism acut — „rămînea neclintit“.

¹⁰ Contrastul, frecvent întîlnit în scrisul lui Agărbiceanu, este prezent și aici. Scena dezvăluie un chip necunoscut și nebanuit al lui Dinu, pus în lumină de prezența femeii și a unei ambianțe casnice. Dinu devine un copil aproape exuberant frenetic, ui-

— Insoară-te, îi zicea femeia de câte ori îi punea mîncarea pe masă și se pregătea de ducă. Ai casă, ai moșie, ai boii tăi, ai coșurile pline. Cu atîtea bunătăți tu trăiești ca un sărăntoc. Insoară-te, îi repeta, ieșind pe ușă.

— Hm ! făcea Dinu cu fața luminată.¹¹

Apoi apuca să se ospăteze avînd o poftă de lup. Aburii, mireasma fierturii îi deschideau parcă o prăpastie în deșerturi.

De câte ori îi vorbea cineva despre căsătorie, el asculta cu ochii plecați, da din cap, dar din gura lui, afară de acel „Hm !“ nime n-a auzit nici o părere asupra înșurătorii.¹²

Anul întreg se scurgea pentru Dinu fără bucurii și fără dureri, afară de dulcele Crăciunului.¹³

Cu două-trei săptămîni înainte de sărbători, Dinu se pregătea pentru zilele acelea dintre Bobotează și Paresimi, uneori mai puține alteori mai multe. Dinu știa în fiecare an zilele de dulce. El își avea la Crăciun ghetete noi, căciulă

mindu-se și încîntîndu-se de spectacolul rar al pregătirii mesei și al dereticării prin casă. Starea lui suflătească e sugerată acum de imagini dinamice opuse imobilismului obișnuit : „îl gîdilă ceva la inimă“, „zîmbea și mai larg“, „urmărea“, „se apleca“, „simțea o plăcere foarte mare“. Dinu are în mod cert vocația căminului, a familiei, este apt afectiv, dar handicapat de incapacitatea sa de a comunica.

^{11,12} Îndemnurilor repetate la înșurătoare Dinu le răspunde cu un mormăit confuz, un „Hm !“ ce poate însemna deopotrivă acord, refuz, indiferență, deși înțelegem, cunoscîndu-i semnele anterioare, că propunerea îl încîntă. Observația „cu fața luminată“ (11) dă un sens explicit interjecției, subliniind valoarea afirmativă a ei, poate și sub influența imediată a „plăcerii“ trăite în scena de dinainte.

¹³ Rezumat lapidar al vieții lui Dinu de-a lungul unui an, consumat sec, plat, fără relief bucuriilor sau durerilor. Din dimensiunile acestui timp mort se decupează doar „dulcele Crăciunului“ cînd ritmul existenței este altul.

nouă, pieptar alb și înflorat.¹⁴ Dar, cu două-trei săptămîni înainte de Crăciun, Dinu își alegea o zi în care pieca, pe murgul lui, la Sibiu. Aici, dacă întîlnia oameni de la el din sat, se învîrtea în dreapta, în stînga, pînă ce aceia rămîneau pierduți, apoi se furișa într-o prăvălie pe care o știa de mai mulți ani.

— Să-mi dați o peană, zicea cu silă Dinu, privind mereu în jur, să vadă dacă nu sînt cumva săteni de-ai lui acolo.

— O peană de mire ? îl întreba băiețașul de după tarabă.

— Da, una de-aia, spunea în silă Dinu, simțind cum se înroșește.

Băiețașul îi punea numaidecît dinainte florile acelea de hîrtie, — roșii, verzi, albastre, — ca florile de pe turte. Erau legate pe sîrmă și sunau uscat. Dinu căuta printre ele cu degetele lui groase, alegea una care bătea în mai multe culori și avea ținte strălucitoare.

— Asta. Cît face ? întreba, ridicîndu-și pieptarul și căutîndu-se în șerpar.

Băiețașul îi spunea prețul, adunînd și punînd la loc pe celelalte.

— Să mi-o învăluie într-o hîrtie, zicea Dinu, după ce-i număra banii.

În vreme ce floarea de tîrg era împachetată într-o hîrtie subțire, Dinu Natului privea mereu spre ușă. Însă nicio dată n-a fost surprins de vreun cunoscut cînd își cumpăra podoba aceea. El o ascundea sub haină și, strecurîndu-se din prăvălie, își lua drumul spre casă.¹⁵

¹⁴ Perioada de excepție a anului și a vieții lui Dinu este inaugurată cu un ritual vestimentar, deci formal, exterior, repetat de fiecare dată cu un soi de conformism rigid.

¹⁵ Scena cumpărării penei de mire este edificatoare pentru structura temperamentală a personajului. Modul conspirativ, ultra-secret în care acționează vorbește de la sine despre o timiditate

Apropiindu-se Crăciunul, Dinu era tot mai mult robit de o slăbiciune. Și, astfel, câteodată, seara, își astupa ferestrele, își scotea din ladă hainele de sărbătoare și începea să se primenească, simțind o adâncă plăcere. Când era gata, își lua căciula neagră, rotită, o pune pe masă, scotea din ladă peana cea de tîrg, o dezvălea cu grijă din hîrtie și o prindea cu cheutoarea de la căciulă. Apoi își pune căciula în cap, se apropia de un ciob de oglindă și se privea îndelung, cu plăcere, cu satisfacție. Atunci ochii lui se luminau, și zîmbetul larg îi stăruia mereu pe față. Șădea pe laviță, după masă, și rămînea multă vreme pe gînduri. Tîrziu se ridică, se dezbrăca de straiile de duminică, pune floarea la locul ei, în hîrtie, închidea lada, și, oftînd adînc, se culca.¹⁶

După ce treceau Crăciunul, Boboteaza, Dinu nu mai avea somn ca oamenii. În zilele care urmau, pînă la Pa-

anormală, o teamă inhibantă de a se exprima, de a-și dezvălui public adevăruri care nu sînt exclusiv personale ci general umane, ca de pildă perspectivele necesare însurătorii. Inhibițiile au căpătat forța unor instincte puternice anulînd gesturi sau atitudini reflexe dintre cele mai firești. Cuvintele sînt rostite „în silă”, ca o povară de care vrea să se elibereze cît mai repede posibil. Comunicarea îi creează o stare de stinghereală, de jenă inexplicabilă suspendîndu-i astfel singurele punți spre oameni, spre asimilarea sa socială.

¹⁶ Singurătatea, așteptarea prelungită, frustrările generează perversiuni nevinovate, ca această contemplare narcisistă în postura de mire, „slăbiciune” ce exprimă intensitatea dorinței matrimoniale. Securitatea oferită de ferestrele „astupate” îl eliberează de cenzura severă inhibitivă și Dinu se manifestă cu deplină sinceritate a sentimentelor : „se privea îndelung, cu plăcere, cu satisfacție” ; ochii „se luminau”, „zîmbetul larg îi stăruia pe față”. Căderea îndelungată „pe gînduri” și mai ales „oftatul” adînc traduc o conștiință tulburată, nesigură, care contabilizează și anticipează eșecurile, paralizată de perspectiva unor dificultăți insurmontabile.

resimi, se încheiau toată căsătoriile în sat. Cine nu se însura acum, rămînea să aștepte pînă la anu.

Dinu Natului, de mulți ani, ieșea în fiecare sară, după ce se liniștea satul, pe uliță. Deschidea fără zgomot porțița și grijea, cît se putea de mult, să nu-i scîrîie zăpada sub picioare.¹⁷ În fiecare an credea el că vor să se apropie de dînsul două-trei fete din sat ori vreo văduvioară. Asta o credea Dinu din vorbele unor oameni, din privirile ce i le aruncaseră peste an cutare fete sau cutare văduve tinerele. El trecea deci pe ulițele satului, mergea în liniște, furișîndu-se pe cît putea, și, cînd ajungea dinaintea caseilor cu fetele sau cu văduvioarele pe care le prepunea, începea să fluiera printre dinți, să șuiere domol. Lui îi părea că șuieră tare, că ar putea să-l latre cîinii, dar șuiera așa de încet, încît numai un om care-ar fi stat lîngă dînsul l-ar fi putut auzi. Se plimba în sus și-n jos pe dinaintea acelei case, șuierînd așa, în surdină, mereu, neobosit, apoi, de la o vreme, se strecura pe altă uliță și șuiera pe dinaintea altei case. Uneori i se părea că aude zgomot în curte. Atunci inima lui înceta să mai bată. Se alipea de gard și aștepta. În curte, însă, nu tușea nime, nu se auzea cîntecul zăpezii. Dinu se mișca de lîngă gard, și încet-încet că nu-l simțeau nici cîinii, se strecura pe altă uliță.¹⁸

¹⁷ Discreția absolută a gesturilor, preocuparea de a nu marca în nici un fel prezența sa fizică sînt proiecția exterioară a crispării, a unei acute crize de impersonalitate, o autoanulare a individualității.

¹⁸ Demersurile lui matrimoniale sînt formale, neconvingătoare și ineficiente pentru că sînt lipsite de energie, de vitalitate, atribute ce prisosesc în cîmpul acțiunilor gospodărești, dar sînt inexistente în planul afectiv. Mișcarea este „furișată“, personajul „se strecoară“ pe uliți, chemările sînt făcute în surdină, mereu cu aceeași teamă de a ieși din umbra protectoare a anonimatului și de a se arăta în lumină. Totul pare făcut „în silă“, cu efort obositor, e mai mult o autojustificare că a întreprins ceea ce este necesar.

Alteori afla, plimbându-se, tocmai pe dinaintea casei spre care se îndrepta el, pe vreun fecior din sat. Cît ce-l băga de samă, Dinu își făcea calea întoarsă.

Uneori se întâmpla s-o afle pe cutare fată, la care se gîndea, în porțiță, dar nu singură, ci cu vreun fecior, șoptindu-și fericiri. Dacă era prea aproape de ei și nu se putea întoarce, trecea pe dinaintea lor, făcîndu-se că nu-i vede.¹⁹

Și astfel, în nopțile din dulcele Crăciunului, Dinu Natului se întorcea tîrziu acasă. Se întindea, așa îmbrăcat cum era, în patul rece, trăgea un țol peste el, dar somnul nu-i venea pînă tîrziu.

Popa vestea, din ușa altarului, în fiecare duminică, un șir de nume. Dinu Natului asculta și, din cînd în cînd, se cutremura : popa vestea cununia fetelor și văduvioarelor la care se gîndise el peste an.

Cu cît se apropiau Paresimile, Dinu umbla tot mai mult pe uliți. El tot mai spera. Nu mai știa care fată anume are să-i iasă la porțiță, că pe care le prepusesese erau acum neveste, dar se putea întâmpla să iasă totuși vreuna la semnul ce-l făcea el. Și astfel, Dinu se plimba acum pe toate ulițele, șuierînd mereu, domol, printre dinți.²⁰

¹⁹ Dinu se dovedește „un caz“, un „ciudaț“ printre obișnuiți. El nu are acces la cuvînt, la comunicare, nu se poate deci exprima ca individualitate distinctă în cadrul unei colectivități în care nu se integrează, ci se izolează. Gîndurile, intențiile, sentimentele clocotesc în ființa sa negăsind o formă de manifestare și de afirmare, zăvorîte într-o constituție neumană, rigidă, rece, casantă, neprelucrabilă. Anormalitatea sa este incapacitatea expresiei : chipul său „cu ochii cețoși“ este inexpressiv, mersul este șters, insesizabil, gesturile mecanice n-au expresie umană, într-un eventual dialog replica lui lipsește. Infirmitatea lui socială alimentează o dramă mută, ascunsă, deci tot neexprimată.

²⁰ Pe măsură ce trece timpul destinat aranjamentelor matrimoniale și scade numărul posibilelor candidate, crește frenezia lui Dinu, zbuciumul lui de a găsi formula magică, eliberatoare pentru

Apoi, deodată, popa vestea în biserică începutul Pare-similor. De aici încolo porțița de la curtea Natului nu se mai deschidea sările. Dinu intra în viața lui obișnuită, mereu cu speranța că, dacă nu s-a întâmplat acum, se va-n-tîmpla la anu.

Și iar își vedea de gospodărie.²¹

Și, din an în an, penele de mire s-au tot adunat mai multe și mai multe la el în ladă, căci Dinu Natului nu s-a însurat niciodată.²²

(1912)

dorințele acumulate. Impresia este de mecanism ce se învîrte în gol, mereu mai accelerat și mai inutil, cu mișcări tot mai dezarticulate, realizînd un spectacol ridicol și trist.

²¹ Pasajul sugerează o anume elementaritate a personajului, o mișcare similară cu aceea a unui rîu învolburat care, după un timp, reîntră liniștit în matca sa, continuîndu-și cursul. Dinu revine la tiparele obișnuite ale vieții sale, amînînd cu încă un an împlinirea speranțelor.

²² Finalul povestirii este închis, nelăsînd nici o iluzie. Imaginea penelor de mire, adunîndu-se hiperbolic în ladă, are semnificația unui simbol al eșecurilor, al aspirațiilor și strădaniilor inutile.

DARUL LUI MOȘ MIRON

Era în vara anului 1916. Războiul bîntuia de-atîta amar de vreme prin fundul Galiției, prin Polonia, în Italia. Din vreme-n vreme, își trimitea răniții și bolnavii pînă prin satele noastre. Aduceau cu ei uniformele spălăcite și murdare, iar pe fețele supte și înnegrite de vînturile lui Dumnezeu și de uraganele mașinilor iscodite de oameni, mirosul, aerul războiului depărtat:

Cît de schimbați erau oamenii care se întorceau din fața morții !¹

Moș Miron, în satul lui de la poalele munților, intra greu în vorbă cu cei ce se-ntorceau de pe cîmpul de luptă. Avea o sfială ciudată înaintea lor, deși i-ar fi putut fi, cei mai mulți, nepoți. I se părea lui că-s vrednici de-o cinste deosebită, că știu lucruri pe care nimeni altul în lume nu

¹ Narațiunea debutează printr-o expoziție clasică, autorul consemnînd cu precizie datele necesare încadrării acțiunii : „vara anului 1916“, „război“, „răniți“, „bolnavi“. Războiul se desfășoară departe, dar realitatea lui dureroasă este evocată prin înregistrarea unor „amănunte“ sugestive, în special cele portretistice. Oamenii veniți de pe front sînt reprezentări concrete ale războiului, „miros“ a război. Atitudinea scriitorului este de compasiune exprimată prin mijlocirea frazei exclamative care concentrează sentimente intense.

le poate ști.² Dar de vorbit cu ei, trebuia să vorbească numai de cît. De la o vreme era nelipsit de la gară, și cei dinții sătean care-i dădea binețe soldatului ce se cobora era moș Miron.

Cei pe care-i întâmpina nu-l prea înțelegeau, nu prea știau ce vrea să afle moșul de la ei. Și, oricît ar fi voit să-și ascundă adevăratul gînd, bătrînul tot era silit, în urmă, să mărturisească ce vrea și să vorbească deslușit.

— Uite ce-i, nepoate. Noi pe-aici nu mai știm ce să credem. Toți mințesc, numa sufletul din noi nu. Voi, pe-acolo, trăbă c-aflați mai iute veștile : Au intrat ai noștri în război, sau n-au intrat ?

— Pîn-acum nu, moșule. Da' nădăjduim de la Dumnezeu...

Nădăjduia și bătrînul „de la Dumnezeu“, dar prea-i era lui greu să mai aștepte. Din felul cum i se lungea fața bătrînă, din felul cum îi sclipeau ochii în cap, se vedea limpede că vorbele spuse de cei ce veneau acasă bolnavi ori în concediu nu-l mulțumeau.³

² Lipsesc notațiile portretistice referitoare la personajul central, moș Miron, despre care aflăm doar că locuiește în „satul de la poalele munților“, așadar aproape de granița românească. În schimb sînt evidențiate trăsături morale deosebite cum sînt prețuirea, respectul, „sfiala“ bătrînului față de combatanți. Aceștia au un ascendent moral asupra lui întrucît vin din confruntarea directă cu moartea și cunosc că nimeni altul realitățile teribile ale războiului.

³ Moș Miron trăiește frenetic dorința de a afla noutăți, știri despre intrarea armatei române în război. Nerăbdarea sa este evidentă și își maschează greu sentimentele : „se vede limpede că...“ Fragmentul este edificator și pentru un aspect mai puțin întîlnit în alte scrieri — anume dezinformarea populației civile în legătură cu evoluția reală a situației de pe front.

De cum a dat gură de primăvară, moșul a-nceput s-o ducă greu de tot. Își isprăvise tot ce strînsese peste vară, și bucatele erau scumpe foc. În cîteva săptămîni și-a dat și cel din urmă ban, pe care l-a pescuit dintr-un cotlon al șerparului.

A văzut el că oameni bătrîni, femei bătrîne se tot duc de la primărie și se-ntorc cu bani acasă. Locuia departe, în capătul satului, spre munte; pe la primărie n-a dat de zece ori în viața lui; dar lipsa îi dete brînci și, într-o zi, iacătă-l în fața primarului.

— Văd că toată lumea duce bani de aici. Va fi, pe-sămne, vrun ajutor pentru oamenii bătrîni și săraci ca mine, în vremea asta de scumpețe crîncenă. Pîn-acum am mai avut cîte ceva, de-acum !... și el făcu un semn cu degetul lui gros și noduros că „s-a tăiat ața“.

— Dumneata nu poți căpăta, moș Miroane, îi răspunse primarul. N-ai pe nime în război.

— Dar nici acasă !⁴

— Adevărat că vei duce-o greu. Da' stai, mi se pare că tot ai dumneată ceva. Ai vîndut otava ?

Moșul își încruntă sprîncenele și privi în pămînt.

— N-am vîndut-o !

— Apoi vezi, rău faci că n-o vinzi. Se plătește foarte bine. Poate aștepți să mai crească prețurile.

— Nu aștept !

— Atunci, mi-o poți vinde chiar și mie.

Bătrînul îl privi cu dușmănie.

— N-ai dumneata banî să cumperi otava mea !

Și s-a ridicat de pe scaun, și-a oblit trupul îngirbovit și-a ieșit de la primărie pășind apăsător. De-atunci n-a mai dat pe-acolo.

⁴ Ni se dau informații necesare pentru a înțelege starea economică a bătrînului — sărac, singur, fără ajutor — ca să putem astfel aprecia just semnificația și valoarea faptelor sale.

Dar lipsa — tot mai grea.⁵

Avea doi frați mai tineri, avea și alte neamuri mai apropiate prin sat. Azi era la unul, mâine la altul, pînă cînd i s-a tăiat apa și de la moara asta.

Rudeniile aduseră și ele vorba despre otavă, că ar putea-o vinde și ar lua bani frumoși pe ea.

— N-o vînd ! răspunse moșul minios.

— Doar nu-i vrea s-o rumegi dumneata ! Noi știm că ai în pod și otavă din anul trecut.

— O am !

— Să vede că aștepți s-o vinzi pe-un car de bani. Pînă cînd s-o tot aduni ?

Cînd auzise așa, s-a dus ca din pușcă, și mai mult n-a călcat pragul neamurilor. Ce s-adune ? Abia era o căruță de otavă, că n-avea alt loc de coasă decît pe subt prunii din grădinița lui.⁶

Lipsa era acum și mai mare, dar moșul o mai putea strînge de grumaji : începuse prășitul cucuruzului, și de-aici încolo se țineau lanț prilejurile de cîștig. Bătrîn era, dar tot era căutat în lipsa mare a pâlmașilor.

De la Sfînta-Maria-mare, de cînd intrase România în război, moșul nu s-a mai dus nicăiri la lucru. Nu și-a mai părăsit casa, curtea, mai ales grădina, din care trăgea

⁵ Dialogul și atitudinea lui Moș Miron ilustrează locul cu totul special rezervat de el otavei. Otava ar fi o soluție salvatoare pentru impasul în care se afla personajul și totuși el exclude categoric o asemenea rezolvare. Destinația ei este decî una superioară, depășind cu mult interesele personale și de aceea ea nu are preț, nu poate fi „cumpărată“.

⁶ O nouă presiune și un nou refuz de a vinde otava. Scriitorul realizează o gradare a situațiilor pentru a sublinia mai puternic valoarea gestului bătrînului ce preferă să sufere de foame și lipsuri decît să înstrăineze finul. Reacția contrariată a colectivității exprimă punctul de vedere comun, acela de a urmări, prin mijloacele de care dispune, binele personal.

cu urechea în depărtări, să prindă vuietul războiului. Veghea noapte după noapte și nu-i scăpa, nici cel mai mic zgomot.⁷ Trecu o săptămână, trecură două... În săptămîna a treia, noaptea, luni spre marți, moșul, cum stătea în grădină, prinse zgomotul unei copite. Într-o clipă fu în drum, dinaintea casei. „De bună seamă e un roșior“, își zise el, adormecînd depărtările. În clipa aceea, în noaptea neagră se auzi un glas, aproape de tot :

— Cine-i acolo ?

— Om bun, răspunse moșul.

— Dacă ești bun, vino aici !

Moș Miron, sprinten ca un flăcăiandru, se infundă în noapte.

Era o patrulă de cavalerie românească. Bătrînul nu-și putu ascunde mirarea cum de-au venit atîția așa, pe ne-simțite. Știriciră tot ce se putea afla de la bătrîn și voiră să-și continue drumul.

— O mică rugăminte am, nepoților : să vă dau o mîină de otavă la cai.

Sergentul zîmbi și zise :

— Nu-i vreme pentru asta, moșule.

— Da' cînd vă-ntoarceți ? Am niște otavă ca stră-mătura !

Sergentul zîmbi din nou.

— Atunci, nu zicem ba. Dacă ne întoarcem cu bine.⁸

Și, peste două ceasuri, în puterea nopții, călăreții s-au întors cu bine. Moș Miron făcuse șapte legături de otavă și le scoase la poartă.

⁷ Starea de veghe continuă, neliniștea preocupată a bătrînului corespund nerăbdării lui de la începutul povestirii și exprimă dorința intensă de a vedea primul pe ostașii români eliberatori.

⁸ Bucuria nemărginită a lui moș Miron este evidentă în căldura cuvintelor adresate, în sprinteneala de „flăcăiandru“ a mișcărilor, în generozitatea „darului“, în mîndria de a fi alături de „nepoții“ de peste munți.

— Să vedeți numa ce otavă ! Strămătură, nu alta !

Călăreții luară-n șa sarcinile făcute de bătrîn, îi mulțumiră și dispărură în noapte.

Peste trei zile coloanele armatei române treceau pe drumul de dinaintea casei lui moș Miron. Frontul fusese împins înainte. Era învălmășeală mare, și o căldură...

Carăle⁹ — unele treceau, altele odihneau. Și prin învălmășeala aceea de oameni și de vite se vedea un bătrîn în straie albe, cu capul gol, cum tot iese pe porțiță cu cîte-o sarcină de otavă, și cum o împrăștie înaintea boilor sau a cailor. În spate aducea otava, în mînă ținea o pîne albă, căpătată de la soldați. Pălăria îi căzuse prin pod, în otavă, dar nici prin gînd nu-i trecea s-o mai caute. Și, tot astfel, nu băga de seamă că pe pînea albă, cînd mușca din ea, erau picuri mari — lacrimi ce izvorau în neștire din ochii lui bătrîni.⁹

(1919)

⁹ „Darul lui Moș Miron“ reprezintă gestul sincer, dezinteresat, patriotismul curat și netrucat al omului simplu, al țărânului dornic să ajute, după puterile sale, oastea patriei și cauza libertății. Devotamentul său este total, necondiționat, pînă la uitarea de sine, exprimînd un suflet ingenuu, pur. Pînea „albă“ primită de la soldați are pentru el valoare afectivă deosebită, e un prim mesager trimis de pămîntul patriei-mamă, e o hrană a sufletului și de aceea „nu băga de samă“ propriile lacrimi căzute pe pîine, pornite și ele din izvorul curat al sufletului.

POPA MAN *

I

Primul capitol reprezintă un amplu tablou al satului Teleguța pe fundalul unei primăveri timpurii, cu întregul calendar al muncilor și preocupărilor de sezon. De pretutindeni se degajă sentimentul tonic al renașterii naturii și a dragostei de viață.

Oamenii sînt harnici, gospodari, întreprinzători și totuși umbriți de o tristețe anume. Motivul este repede dezvăluit de narator; de foarte mulți ani satul nu are preot, în ciuda repetatelor încercări de a-și aduce un „păstor” care să le rezolve problemele fixate de tradiții și practici religioase moștenite de la străbuni. Teleguțenii devin ținta ironiilor sătenilor din împrejurimi și peste sat se așterne tot mai mult convingerea că locul este blestemat.

II

Dar iată că-n Vinerea Mare sosi în Teleguța un străin. Era însărat cînd intrase în sat, și întrebă degrabă unde

* Scrisă în 1910, nuvela a fost publicată în revista „Viața românească”, iar în volum apare în 1920 (*Popa Man*). Povestirea pornește de la amintiri „din prima copilărie, amintire de vorbe ce umblau prin sat despre un preot, plecat de mult de la noi, răspopit” (*Mărturisiri*).

locuiește diacul bisericii. Sătenii nu-l putură vedea bine, dar atîta puteau spune : că-i un domn înalt, cu barbă mare și are o haină neagră pînă la călcîie. ¹

Încă în aceeași sară, teleguțenii începură să se întrebe :
— Cine să fie ? De unde să vie ? [...]

Apariția străinului aprinde imaginația sătenilor care emit felurite ipoteze în legătură cu el. Lucrurile se lăsmuresc a doua zi, la biserică.

Deodată toate capetele se întoarseră ca la comandă, spre stînga ; lîngă diacul Ierotei venea legănîndu-se domnul cel străin. Diacul îi ajungea numai pîn' la piept. Vîntul răschira barba lungă și groasă a străinului și-i umfla haina neagră, ce-i ajungea pînă la călcîie. ²

În vremea cît a cuvîntat diacul, străinul privea-n pămînt, și genele-i lungi, negre, se zbăteau în răstimpuri rare. Cum sta așa, înalt, voinic, cu capul plecat, cu barba stufoasă, lungă, odihnită pe pieptul lat, avea o înfățișare nespus de cuvioasă.

— Trebuie să fie vreun călugăr, șopteau femeile tinere și codanele de fete, înfiorîndu-se, cu ochii mereu la el.

Dar, la strigătul sătenilor, străinul tresări deodată, și tresărirea aceasta îi încordă trupul uriaș ; el sta acuma

¹ Identitatea personajului este subtil mascată de elemente ce obturează privirea : „un străin“, „era însărat“, „nu-l putură vedea bine“. Contururile sînt nedeterminate exact, imprecise, mai mult sugestii ale unei prezențe inedite prin statură și vestimentație.

Misterul învăluie de la început ființa personajului, îi asigură acea seducție a incertitudinilor conferindu-i un aer de legendă.

² Reluarea unor amănunte de portret fizic se face cu nuanțările cerute de gradăția efectelor urmărite de scriitor. Statura impozantă, neobișnuită, a personajului este subliniată oarecum indirect, prin consemnarea înălțimii diacului. Barba stufoasă și haina lungă „pînă la călcîie“ sînt și ele puse în evidență prin mișcarea ce le-o imprimă vîntul creîndu-se o puternică vizualizare a imaginii.

drept, ca un militar, și ochii lui mari, negri, străluciră o clipă, apoi ca o ceață ușoară, ca o umbră de melancolie îi acoperi îndată.³

Diacul privea cu teamă, cu sfială la străin.

— Eu, buni creștini, zise străinul, sînt robul lui Dumnezeu. Asupra robului lui Dumnezeu au putere creștinii. De-i zic „stai aici“, se oprește; de-i poruncesc: „pleacă mai departe“, se duce. Acum diacul mi-a zis să stau. Dar chiar de nu-mi zicea, trebuia să rămîn de sfintele sărbători, pentru că mă oprea casa Domnului, văduvită de preot. Eu, buni creștini, sînt robul lui Dumnezeu, și acum robul vostru. Mă odihnesc puțin și eu, că dumneavoastră nici nu bănuți din ce depărtări vin eu și cîte drumuri am bătut...⁴

După ce sfîrși, capul i se plecă iarăși, genele îi acoperiră ochii înlăcrimați parcă. Cîteva femei tinere oftară, fără să știe de ce, iar creștinii, în loc să strige „ura“, cum gîndeau la început, rămaseră pe gînduri. Nu cutezau acum să privească la preot, și în sufletele tuturor se sălășlui o teamă: e un popă deosebit, un popă mare acesta. Nu cumva să fie însuși vlădica, să vie așa, necunoscut, la ei în sat, să iscodească ce fel de oameni sînt telegușenii aceștia de stau atît amar de ani fără preot? ⁵ [...]

³ Portretul crește în expresivitate reliefind trăsături de excepție ce denotă un om neobișnuit, impunînd prin aura misterioasă a chipului. Trupul voinic, tînăr, plin de vitalitate contrastează cu expresia „cuvioasă“ a chipului, cu ochii îngerești și melancolia de icoană bizantină. Ființa sa ciudată inspiră celor din jur „teamă“ și „sfială“.

⁴ Imaginea „depărtărilor“, a drumurilor nesfîrșite devine aici o sugestie a nemărginirii lumii și a nenumăratelor ipoteze ce se pot face privind existența personajului. Oboseala, nevoia de odihnă, melancolia ar putea fi semnele unei mizantropii acute la care a ajuns cel ce a colindat și a văzut atîtea.

⁵ Anumite trăsături ale portretului sînt fixate prin reluarea lor în scopul de a îngroșa liniile particulare. Chipul de arhanghel

Popa Man vorbește oamenilor, le arată că va oficia slujba în zilele de sărbătoare care se apropiau și cere să fie găzduit de un sătean. Frunțașii satului își dispută cinstea de a fi gazdă, dar spre surpriza generală preotul preferă pe altcineva.

— Să se apropie puțin creștinul cel de lângă ușa bisericii, care stă pe treapta întâia.

Toate capetele se întoarseră spre ușa bisericii; bădicul Ioniță, care sta pe treapta întâia, cu nevasta și cu fata, se aplecă spre femei, șopti ceva, apoi tocmindu-și din două mișcări cojocelul alb pe umeri, porni prin mulțime, cu fața aprinsă de atîta cinste, spre clopotniță.

— Vrei dumneata, bun creștin, să mă găzduiești pe cîteva zile? îl întrebă străinul, luîndu-și iarăși înfățișarea lui cuvioasă.

— Bucuros, sfinția-ta, numai dumneata să fii mulțămît.

Dar străinul nu mai asculta de cuvintele lui, ci ochii i se opriră asupra celor două femei din ușa bisericii, unde privise mereu și mai nainte de a se sfătui oamenii.

— Atunci e bine, zise el în urmă, atunci rămîn la dumneata. De nu voi fi mulțămît, vina mea să fie. — Și un surîs ușor i se strecură în colțul buzelor. Apoi capul lui se plecă din nou; genele lungi îi adumbriră ochii și zise încet diacului: Să intrăm în biserică. [...]

La sfîrșitul liturghiei, părintele ieși în ușile împărătești, își plecă adînc capul și zise:

— Iubiți creștini, slujba de astăzi e gata. Învierea vom face-o dimineată, în crăpatul zorilor. Înainte de a ieși din biserică trebuie să vă spun cum mă cheamă, să știți și voi cu cine aveți de-a face. Mă cheamă popa Man și umblu prin țară s-adun milă pentru sfintele mînăstiri. Cum vor

înlăcrimat e mai mult de natură să copleșească, să uimească, decît să stîrnească entuziasme zgomotoase.

trece sărbătorile, îmi voi lua bățul de călător în mână și iar voi pleca. Dar pînă atunci să ne bucurăm de sfintele Paști laolaltă.

Rosti apoi Tatăl Nostru, blagoslovi cu mîna-i mare, puternică, tăind o cruce largă în aerul plin de fum de tămîie, apoi intră în altar.

Femeia și fata bădicului Ioniță părăsiseră de mult biserica. Popa Man trecea acum prin mulțimea dinaintea bisericii, de-a dreapta avînd pe diacul, de-a stînga pe bădicul Ioniță. [...]

Ajunseră la bădicul Ioniță acasă și intră și diacul, să guste un păhărel de rachiu de bucate. În tot satul numai Ioniță avea rachiu de bucate curat. Nimeni nu știa de unde-l cumpăra, dar nici nu prea știau oamenii că are el așa bunătate în casă.

Femeile le dădură pîne moale și sticla de rachiu și se strecurară în tindă, iar cei trei se așezară la masă. Gustă dintii popa Man și laudă bunătatea băuturii, apoi mușcă din pînea moale.

— Eu, în drumurile mele, pîne moale n-am mai mîncat, zise el. Îmbuci, ce se-ndură creștinul să-ți deie. Dar odată, cînd eram și eu la casa mea, aveam, din darul lui Dumnezeu, de toate.

Și popa Man se înduioșă deodată, în ochii lui licări un strop de lacrimă, spre marea mirare a diacului și a bădicului Ioniță. De unde a venit și unde și-a fi lăsat satul părintele Man ? Dac-a avut gospodăria lui, cum de-a plecat în lume, lăsîndu-și pe ai lui în plata lui Dumnezeu ? ⁶ Călugării-s aceia care umblă și vîntură lumea s-adune mila creștinilor.

⁶ Misterul biografiei preotului devine și mai incitant, cu cît dezvăluirile sînt făcute cu multă economie și într-un mod derutant. Interogațiile rămase fără răspuns prelungesc tensiunea creată de apariția enigmatică a străinului.

Popa Man mai trase cîteva înghițituri, îmbucă încet din pine, și ochii lui priveau undeva departe.

Diacul Ierotei se simți deodată înduioșat și el ; își luă pălăria și plecă.

Isprăvind cu prînzul, veniră și femeile în casă: nevasta — îndrăzneată, zîbind, iar fata — mai șovăitoare. Popa Man acum se însenină deodată. Privi cu ochii umezi la femeie, trase cu coada ochiului spre fată și începu a lăuda băutura și pinea.

— Cine face așa pine bună trebuie să fie o femeie harnică, încheie dînsul, privind spre Ioniță.

— Încă nu-i femeie, părinte, e numai fată, că Firuța a frămîntat pinea, zise Ioniță.

Fata se îmbujoră la față și-i veni să plîngă. Dar popa Man se apropie îndată de dînsa, o bătu cu palma pe umăr și-i zise :

— Harnică fată ! Dumnezeu are să-ți deie noroc.

Acum Firuța ar fi ieșit bucuroasă afară, căci simțea cum îi zvîcnește sîngele în dragii ei obraji tineri și fragezi și cum i se pune ca o ceață deasă înaintea luminilor albastre.

— Așa-s fetițele acestea cu popii : sfiicioase, zise părintele, întorcîndu-se spre gazda casei.

Femeile aduseră acum bucatele.

Popa, la masă, povesti din cîte a văzut în lumea largă ce a cutreierat-o. I-a venit deodată porunca, de la vlădicie, să plece după mila creștinilor, și el a plecat îndată, cu toiagul drumețului în mînă. Ș-a umblat, ș-a umblat, prin vînt, prin ploii, prin ger. De multe ori i-a amorțit lui mîna pe cîrjă, de multe ori i-au degerat de frig picioarele, de multe ori n-a mîncat cîte trei zile în șir. Căci sînt locuri prin țară unde de la un sat la altul trebuie să pui zile întregi. De multe ori i-au ieșit în cale fiare sălbatice, și numai Dumnezeu, căruia-i slujește, l-a scăpat cu viață. Mai groază-i cînd se gîndește cum a trecut Dunărea.

Dar cînd pomeni numele acesta, cei din casă tresăriră, se priviră mirați și căutară cu multă sfiială la străin. Pentru ei Dunărea era ceva din povești, era o apă mare, poate la marginea pămîntului. Și îndată le veniră în minte la tustrei versurile ce le rostesc toți copiii în jocurile lor :

*Bourel, bourel,
Scoate coarne de vițel
Și te du la Dunăre
Și bea apă tulbure.*

De, cine a trecut Dunărea trebuie să fie un om cu totul deosebit. Le veni deodată întrebarea : „Cine să fie acest popă Man ?“ Lui Ioniță îi veni, așa pe o clipă, un gînd minunat : „Oare să fie popă străinul acesta ? Să nu fie un hoț, după ce spune c-a trecut Dunărea ?“ El își aducea aminte de povești de demult, cu hoți care trec Dunărea cu cirede întregi de boi albi.

Dar străinul urmă să-și spună groaza ce-a simțit-o cînd a trecut acel rîu minunat. Pornise pe o barcă puternică, și numai doi vîslași erau cu el. Plecaseră în puterea nopții și era întunerec păcură. A mai trecut el Dunărea, dar ziua, nu noaptea. Acuma, înaintau ei iute, dar cîrma greșea mereu. Simțiră cum se născu, din senin, o suviță de vînt, ce începu să-i biciuiască în față. Dar nu apucară să se gîndească ce să facă, și un uragan turbat porni să scoată din fața liniștită a rîului armăsarii furioși, furioși, care izbeau cu putere în luntre. Într-o clipă i-au răsturnat, cei doi vîslași pieriră în valuri, dar el, popa Man, s-a prins cu o mînă de marginea luntrei și n-a mai lăsat-o. Cu multă zdroadă a ajuns călare pe luntre și, cu zvîrcoliri peste puterile omenești, a doua zi la amiază, la țarm.

Banii ce-i adunase pe țarmul celalt al apei pieriseră în valuri, și el se gîdea acum ce să facă. Cine-l va crede

de-i va spune întâmplarea, iar martori nu avusese decît valurile infuriate.

A trecut apoi popa Man prin orașe mari, prin cetăți pompoase, a cunoscut o mulțime de lume.⁷ Înaintea lui n-a fost poartă care să se închidă, pe robul lui Dumnezeu nimeni nu-l dă afară, și acum abia așteaptă să isprăvească odată cu colindatul prin lume, să meargă la vladica, să-și dea sama de banii ce i-a adunat.

Bădicul Ioniță și cele două femei ascultară uimiți istoriile străinului. În vremea cît el povestea, cu ochii duși departe, femeile priveau pe furiș la el și iar le veni un gînd : „Călătoriile acestui om au trebuit să țină ani de zile, iar el trebuie să fie tînăr de tot, abia să aibă douăzeci și șase de ani. Cum poate fi un popă sfințit așa de tînăr ?“

Man participă la petrecerea oamenilor fericiți că acum au și ei preot. Deși e îndemnat la joc el stă rezervat, „numai ochii lui cerceau din cînd în cînd mulțimea“.

Deodată fata bădicului Ioniță, Firuța, și cu mama ei se iviră în mulțime.

Popa Man se ridică îndată și zise vecinilor :

— Acuma, trebuie, vrînd-nevrînd, să învîrt un joc. Trebuie să-mi joc gazdele.

Jucă întîi cu nevasta lui Ioniță, o învîrti de cîteva ori, și apoi luă de mîină pe fată, pe Firuța. Acum se porni un joc alintat întîi, legănător, apoi din ce în ce mai repede, mai viforos, mai cu patimă. Fata se-nvîrtea ca un prisnel pe sub mîna părintelui, apoi, laolaltă cu el, se învîrteau ca un vîrtej. Cu haina lungă fluturînd în vînt, cu

⁷ Relatările accentuează dimensiunea legendară a preotului și alimentează, paradoxal, misterul, curiozitatea și interesul. Dunărea are pentru oamenii din Teleguța o rezonanță de poveste, este ceva ce ține de „marginea lumii“ și de aceea îi fascinează. Pasajul este revelator și pentru forța de seducție exercitată de actul povestirii, pentru puterea ei de a crea miraje.

barba răscolită, popii Man nu-i şedea bine jocul. Dar faţa lui căpătă deodată trăsături aspre, vînjoase, tari, şi ochii lui ardeau nepotoliţi. Nici o urmă de cuvioşie nu mai rămăsese într-înşii. Părea mai mult un om întunecat din pădure, un hoţ din codru, care nici aici, între oameni, nu-şi poate domoli firea sălbatică.⁸

Bărbaţii priveau cu mirare la jocul părintelui ; femeile tinere căutau la el înlemnite : „Popa-i odată voinic ! Şi se vede din jocul lui că-i sînge tînăr.“

Cînd veni la masă supse dup-olaltă trei pahare de vin,⁹ şi abia putu zice, aşezîndu-se :

— N-am jucat demult, şi nici nu prea joc, tare îmi plac teleguţenii. Buni oameni ! — Apoi îşi trase batista lungă din buzunar şi începu să-şi zbracească faţa. Dar tot mereu zvîcniri de căldură, de sînge, îi îngreuiau obrajii, şi abia tîrziu putu să se răcorească.

Sătenii îl roagă pe Popa Man să rămînă definitiv în Teleguţa. Preotul se arată încîntat de locurile şi oamenii de aici, dar pentru asta trebuie să meargă la Vlădica spre a obţine aprobarea.

Dimineata, popa Man bău trei păhărele de rachiu, îmbucă din bucatele ce i le puse nevasta lui Ioniţă pe masă şi se pregăti de plecare.

Fata bădicului Ioniţă veni în casă cu merindea de drum pentru preot şi i-o puse pe masă.

⁸ Ipostaza în care apare preotul păstrează aceeaşi perspectivă a incertitudinii. Dansul viforos, dezlănţuit deconspiră sau accentuează misterul străinului. Chipul aparţine mai degrabă unui hoţ de codru, „om întunecat“, cu o „fire sălbatică“, vulcanică. Dansul se constituie ca un moment distinct în ritualul pasiunii ce îl va lega pe Man, de Firuţa. Mişcarea lui urmează traiectoria delicată a seducerii : legănat, învăluitor la început, pentru ca apoi să ajungă la frenezie pătimaşă.

⁹ Fraza consemnează apucături lumeşti, întărind impresia anterioară de om robit patimilor. Verbul expresiv „supse“ subliniază nu numai slăbiciunea în faţa băuturii, ci şi o sete structurală, de fiinţă hulpavă cu plăcerile vieţii.

— Ai să zăbovești mult, părinte, pe unde te duci ? cuteză ea să-l întrebe.

— Știe Dumnezeu, fetiço. Poate o săptămână, poate o lună, se poate și mai mult. Dar să-mi spui : ai jucat mult asară ?

— Am jucat, da, răspunse fata, plecîndu-și genele umbroase.

— Joci frumos, zise popa, privind-o țintă.¹⁰

Firuța nu mai răspunse de data asta nimic, ci se furișă pe ușă afară.

Veniră acum bădicul Ioniță și cu nevasta, să-i dorească drum bun și întoarcere norocoasă.

— Eu voi avea mult de mers și voi întîmpina multe împotriviri. Dar, cu ajutorul lui Dumnezeu, tot o să mă întorc popă în Teleguța. Dumneavoastră să nu vă faceți gînduri rele; să nu vă pierdeți nădejdea cînd veți vedea că poate o să întîrzii mult. Eu sînt robul lui Dumnezeu, și cine știe ce porunci voi mai primi. Dar simt eu că mă voi întoarce.

Bădicul Ioniță îi strînse mîna, femeia i-o sărută ca la o față bisericească, iar afară, în curte, fata abia cuteză să se apropie de părintele. Veni în urmă și ea să capete blagoslovirea popii Man, dar el n-o lăasă să-i sărute mîna.

În urările de bine ale celor trei, popa Man ieși în drum și porni cu grabă, cu pașii largi, legănîndu-se, pe drumul pîcios. Îndată dispăru la o cotitură, și nu după mult se vedea urcînd voinicește dealul de la marginea satului.

— Aprig părintele de picior, zise nevasta.

— Nu-i de mirare, e om tînăr, e aproape ficior. De mirare că i-a crescut așa un bărboi !

¹⁰ Gest din arsenalul cuceritorului prin care Man pășește tot mai mult în lumina tare a adevărului.

— Dar iată-l că nu merge pe drum, iată-l c-a luat-o pe-o cărare la stînga, adaoase fata.

Se mirară toți trei : spre satul vecin, într-adevăr, pe-aici era drumul cel mai scurt. Dar de unde știe străinul acesta drumul cel mai scurt între sate ? ¹¹ [...]

Călătoria durează mult și telegușenii își pierd orice speranță în reîntoarcerea preotului. Dar acesta apare cu dezlegarea obținută de la vîldica de a păstori un an în acest sat, oamenii urmînd „să-i deie casă și pămînt, să poată trăi, iar el să le împlinească toate slujbele preoțești“.

Două săptămîni încheiate a mai stat popa Man în gazdă la bădicul Ioniță, pînă ce oamenii au reparat o casă care pe vremuri slujise de primărie.

Popa Man își dezbracă haina cea lungă, și acum părea cu mult mai tînăr și era mai aspru în mișcări. În cele două săptămîni cît a mai stat la bădicul Ioniță, le spuse încă multe istorii din viața lui, iar pe Firuța o privea cu duioșie și din cînd în cînd îi mîngîia părul de mătăasă și îi strîngea ușurel mînuța dulce. ¹² Părinții femeii se simțeau fericiți și lăudau bunătatea de inimă a popii Man față de fata lor, Firuța. Iar fata, la mîngîierile lui simțea o negură caldută cum îi învăluie inima, cum i se pune pe ochi. ¹³

De multe ori sara, prin curte, popa o oprea pe Firuța, cînd venea cu urciorul de apă de la fîntînă, ori c-un braț de lemne, și-i zicea :

¹¹ Evident că Man dispune de un simț special al orientării, de o practică îndelungată a potecilor secrete, a „scurtăturilor“, fapt sesizat de familia contrariată a bădicului Ioniță.

^{12, 13} Fata este prinsă treptat în mrejele ademenitoare întinse de Man, într-un dialog inefabil în care șiretenia și inocența caută și descoperă semnele unui limbaj comun.

— Harnică fetița noastră. Acum știu că nu va trece mult și te vei mărita.

Fata zmincea din cap.

— Ba încă n-am să mă mărit.

— Și de ce nu ? întrebă popa, prinzînd-o ușor de mină.

— Mai este vreme, șoptea Firuța c-un tremur ușor în glas.

— Ce-ai zice să-ți vină norocul așa, deodată ?

— Cum să-mi vină norocul ? întrebă fata, ridicîndu-și privirile.

— Hm ! făcea popa. Așa, un tînăr, și frumos și bogat, de care să-ți placă.

Aici fata își trăgea repede mîna și înfiorată, se strecura în casă. Se gîndea mult noaptea, simțînd mereu privirile aprinse¹⁴ ale lui Man : prea multe-vrea să știe părintele.

Cînd s-a mutat popa în casa reparată, fata bădicului Ioniță nu mîncă nimic toată ziua. Se purta palidă și obosită prin casă, prin curte.¹⁵

— Ce ai tu, fată ? o întrebă mă-sa.

— Nimic, ce să am ? răspundea furișîndu-și privirile.

Dar în noaptea aceea, cum închidea ochii, vedea pe popa, așa tinerel, vînjos și aspru, cu privirile umede.¹⁶

Popa Man, singur în casa parohială, avu în sara aceea un simțămînt ciudat. Părea că vin glasuri depărtate și-l cheamă, le auzea îmbulzindu-se în ferestre : părea că vede fețe cunoscute și, deodată, în liniștea și singurătatea din casă, îl copleși spaima. O femeie înaltă, zveltă, cu

¹⁴ „Privirile aprinse“ exteriorizează o pasiune în stare de incandescență și totodată sînt dovada unei puteri hipnotice deosebite al cărei efect tulbură chiar și în somn pe Firuța.

¹⁵, ¹⁶ „Tinjirea“ de care se îmbolnăvește fata este un element din recuzita folclorică a credinței în zburător. Atributele fizice, de zburător, ale preotului sînt gîndite în spiritul imaginației populare.

un copil în brațe, i se arată la fereastră, și erau palizi ca doi morți. „Hei, asta ar fi preuteasa Ilenuța“, își zise el, și simți ca niște drojdii amare, grețose, cum încercau să-i pătrundă în inimă.¹⁷

Dar dezgustul ce-l simți popa Man față de sine însuși și de viața sa a fost numai de câteva clipe. Îi veni în minte, în curînd, fata bădicului Ioniță, și chipul preutesei începu să i se șteargă din suflet. Alte gânduri îl bat pe el acum, nu să se gîndească la preuteasă ! Dar chipul ce se ștergea învia din nou, mai limpede, mai trist.

Se iviseră zorile cînd se trezi părintele Man. Dar adormi iar. Dormi adînc și mult. Și, cînd se deșteptă, soarele străjuia la amiaza cea bună.

— Bun ! zise părintele cu glas tare, privind în odaia goală. Vrednici oameni teleguțenii aceștia !

Și, în vreme ce se îmbrăcă, se gîndea mulțumit, zîmbind, la însuflețirea teleguțenilor. Îi vede și acum în biserică, la liturghie, cum ascultă de smeriți, cu capetele plecate, într-o liniște desăvîrșită. „Cu astfel de creștini poți face mari isprăvi, gîndea părintele, numai să-i știi povățui, numai să țină mereu la tine.“ Și el se simțea destoinic să-i poată purta pe cărările voite și alese de dinsul, și se gîndea cu mulțumire la ce va ajunge el odată aici în Teleguța.¹⁸ [...]

¹⁷ „Liniștea“ și „singurătatea“ devin stimulii unor aburoase imagini ale trecutului, o defilare de umbre vagi, misterioase, dar purtătoare de semnificații pentru Man care este cuprins de spaimă copleșitoare. Comparația „ca niște drojdii amare, grețose“ demonstrează iarăși capacitatea scriitorului de a descoperi reprezentări concrete, materiale ale unor stări de conștiință inefabile. Pa-loarea celor doi — femeie și copil — încadrați în ecranul ferestrei (ochi deschis spre trecut) transmite pasajului înfiorările unor pre-vestiri funebre.

¹⁸ Gînduri ce trădează un arivist nebănuit sub masca angelică a primelor apariții. În chip deliberat, calculat, Man își pune în

III

Popa Man primește de la săteni o casă și cel mai bun pământ din Teleguța. Colindă cu un fel de neliniște hotarele satului și ale proprietății sale. Simțim că făurește planuri, nemărturisite încă, este veșnic în casele oamenilor care se întrec între ei să-i fie gazdă mai primitoare. Ajunge și în casa bădicului Ioniță.

Aici, la masă, bădicul Ioniță, din vorbă în vorbă, îi zise popii Man :

— În curînd vom avea nuntă în sat, părinte.

Popa își ridică îndată capul, și ochii lui căutau prin casă.

— Mi se pare, zise el, că mireasa va fi fetița dumneavoastră.

— Așa-i, întări bădicul Ioniță. O mărităm pe Firuța. S-a aflat un ficior harnic și o mărităm.

— Într-un ceas cu noroc ! închină popa golind paharul. Dar unde-i fetița ? Aș vrea s-o văd, să-i spun în față că eu am avut dreptate. Eu i-am zis de multe ori că se va mărita în curînd, și ea n-a voit să creadă.

— Trebuie să aibă ceva fata, zise acum femeia lui Ioniță, bucuroasă de vorba părintelui. Nu-i a bună cu fata asta. I-am tot spus lui Ioniță, dar el nu vrea să vadă.

— Ce să aibă ? întrebă părintele Man.

— Nu știu. Dar e prea supărată. Ca și cînd n-ar fi cu voia ei să se mărite după ficiorul acela.

— Ei bine, zise popa, dar e urît tînarul ?

— Ba deloc !

— E sărac, doară ?

— Nici asta n-aș putea-o spune.

— Atunci, se poate să-i fi descoperit fata vreo patimă urîdă.

aplicare strategia omului inteligent și întreprinzător care știe să speculeze semenii și împrejurările.

— N-aș crede, zise femeia. Ficiorul Nicodim, iacă-l știe diacul, nu-i beutor, nu-i firetic, e om foarte bun.

— Atunci n-are nimic, leliță, încheie popa. Se cam codesc ele fetele, dar le place să se mărite.

— Vezi, muiere ? zise cu bucurie bădicul Ioniță. Nu ți-am spus eu tot așa ? Acum, după ce ți-a spus părintele, te vei liniști oare ?

— Mă voi liniști cînd voi vedea-o pe fată cu altă fire. Dar dac-o văd tot cu ochii umezi, tot mai veștedă, cum să mă liniștesc ? Eu știu că nu de florile mărului e așa. Poate să aibă fata mai dinainte o altă dragoste.

— Asta se poate, zise popa deodată.¹⁹ La asta nu m-am gîndit, dar se poate. Pe sufletul omului cine-i stăpîn și cine-l poate cunoaște deplin ? Singur unul Dumnezeu.

— Și eu cred că chiar asta trebuie să fie. Altfel, mi-ar spune cînd aș întreba-o : „Tu, fată, ce-i cu tine ?“ Dar nu-mi spune nimic. Noaptea însă nu mai doarme, zise femeia.

În sufletul popii Man se coborî un val de bucurie. Începu să beie deodată virtos, începu să vorbească de o mulțime de lucruri și încerca să-i facă veseli și pe bădicul Ioniță și pe nevastă-sa.²⁰ Erau la a treia sticlă de vin, și popa Man începu să cînte un cîntec din tinerețe, un cîntec de dragoste :

¹⁹ Presupunerile mamei constituie o revelație și o confirmare pentru preot. Adverbul „deodată“ traduce o precipitare, o agitație abia reținută, preludiul unei stări de triumf secret care invadează sufletul lui Man. Maximele biblice pe care le debitează reprezintă un mod voalat de a argumenta posibilitatea ca Firuța să aibă „o altă dragoste“ și totodată de a-și putea struni propria fericire.

²⁰ Exteriorizări ale unei stări frenetice, de fericire explozivă a cărei energie trebuie rapid eliberată printr-un surplus de gesturi, de cuvînte, de atitudini.

*Trandafir mîndru, rotat,
Ş-asară te-am aşteptat,
Cînd văzui că nu mai vii,
Pus-am dorul căpătîi,
Cu dragostea mă-nvălii...
Doamne, rău mă hodinii.*

Glasul lui dulce, moale, umplea casa ca o aromă. Diacul, ameţit puţin de vin, făcea să s-audă în casă ca un zbor de bondar, cum secunda pe popă.

— Ciu, hai, hai ! chiui popa, plesnind din degete cînd isprăvi cîntecul, şi bău cu sete paharul de vin. Aşa trebuie să fie la sfeştanie, diece, voie bună. Da, drept să spun, nicăieri nu m-am simţit bine ca-n casa bădicului Ioniţă. Vrednici oameni şi el şi nevasta, Dumnezeu să-i țină! — Şi iar bău popa. După ce-şi şterse mustăţile, adaose : Apoi fata ? Fata dumnealor e o comoară la casă! Să deie cerul la toţi oamenii fete de-acestea. Un păhar, dragii mei, în sănătatea Firuţii !

Vorbele acestea împrăştie gîndurile femeii şi ale bărbatului, goliră şi ei păhărelele şi se începu îndată o adevărată petrecanie. Nevasta aducea mereu vin din pivniţă, bădicul Ioniţă punea în pahare, iar popa Man cînta cîntece lumeşti, cu ochii aprinşi de căldura ce-l cuprindea tot mai tare.

— Ceva numai nu-mi place, zise popa. La prînzul ce se dă după sfeştanie trebuie să fie toţi ai casei de faţă. Şi pe Firuţa n-am văzut-o decît numai cît a ţinut slujba. N-are să vină şi ea la un păhărel de vin ?

— Aşa-i, muiere, trebuie să fie şi Firuţa.

— Nu vrea, omul lui Dumnezeu. Gîndeşti că n-am chemat-o ?

Popa Man începu să rîdă tare :

— Stai numai. O să merg s-o aduc eu. Ştiu eu că are să m-asculte.

Părinții cu diacul Ierotei bătură în palme, iar popa ieși s-aducă pe Firușa.

Fata, când îl simți, se strecură în curte. Popa Man încă n-o văzuse așa frumoasă. Veselia din casă îi trecu deodată și abia cuteză să se apropie de dînsa.²¹

— Fetișo, zise el, o să vii și tu să ciocnim un păhar de vin. Te-așteaptă toți în casă.

Fata nu-i răspunse, iar el nu cuteza s-o mîngîie ca altădată, nici s-o prindă ușurel de mînă.

— Să vii, fetișo, ai să ne faci bucurie.

Fata intră fără nici o vorbă în casă. Diacul și bădical Ioniță bătură în palme, iar femeia privea mirată la fata ei.

Se umplură în grabă toate paharele și bău și Firuța, închinînd la toți. Dar popa nu-și mai putea face voie bună. Mai stătu puțin, apoi își luă patrafirul și *Molitvelnicul* și, mulțumind gazdelor, ieși cu diacul Ierotei. Pe furiș, fata îi aruncă o privire dureroasă, înlăcrimată, iar când Man îi strînse ușor mîna de plecare, se zgudui și abia-și putu opri plînsul.²²

— Are frumoasă fată Ioniță acesta, zise diacul după ce apucară în drum. Dar nici Nicodim nu-i de aruncat. După cîte aud, peste vro trei săptămîni are să fie nunta.

— Vom vedea, zise popa, întii trebuie făcute vestirile la biserică. Întii trebuie să fie făcută logodna.

— Toate s-or face, adăugă diacul. Ioniță ăsta, dacă-și pune o dată ceva în cap, apoi nu se lasă pînă nu ispră-

²¹ Frumusețea împlinită a fetei devine, în chip surprinzător, o armă de apărare a ei. Întreprinzătorul și expansivul Man devine deodată amorf, imobilizat parcă de strălucirea nouă a Firuței. Veselia face loc brusc unui gen nou de emoție, tulburătoare și gravă, răscolind în adîncimile întunecate ale ființei.

²² Se cristalizează semnele unui conflict, ale unei tensiuni ce va mocni „pe furiș”, pentru a se descărca în fulgere năprasnice mai tîrziu. Nu cochetărie feminină, nu avansuri provocatoare, ci neliniștea grea, înfricoșată, a apei de dinaintea marilor furtuni.

vește. El e om cu capu' a mină, șopti diacul mai încet. Nu știu de-ai auzit dumneata ceva, dar Ioniță, pînă era mai tînăr, hm ! cum să-ți spun, n-a umblat chiar pe cărările cele drepte.

— Păcatele tineretelor nu se socotesc omului dacă se pocăiește, zise popa.

— Așa-i, părinte, da' mi se pare că Ioniță nu s-a prea pocăit. Ai beut dumneata rachiu la dînsul? Ei, vezi, rachiu de-acela nu se capătă în șapte sate. Și spun unii oameni, cu gura pe jumătate, că Ioniță ar fierbe vinars. Nimeni nu i-a văzut căldările, nimeni nu l-a oblicit cu ceva. Dar este vreme cînd Ioniță lipsește și două săptămîni de-acasă, și nimeni nu știe unde.

Popa Man nu-i răspunse. La cuvintele diacului se gîndea la colindările lui prin lume, la viața lui rătăcitoare. [...]

Dar de cînd a făcut sfeștania la bădicul Ioniță pe popa Man nu l-a mai văzut nimeni rîzînd. Îndeplinea slujbele bisericii, își vedea de sămănături, dar la vreo petrecanie n-a mai mers ; de-a mai făcut vreo sfeștanie, băutura n-a mai gustat-o.

Prin sufletul lui, pînă acuma, patimile trecuseră cu aripi repezi de vifor, una după alta. Simțise că nu-i patimă în lume care să se poată face stăpînă pe inima sa.

Dar patima care începea să-l stăpînească acum nu se apropia ca un vifor, ci i se strecura în suflet domol, încet, adînc, dureros.²³

El știe pentru ce și-a ales de gazdă, cînd a venit în Teleguța, chiar pe bădicul Ioniță. De cînd i-a zărit fata, în închipuirea lui, care se aprindea grabnic, a văzut o

²³ Sugestia lucrului solid, temeinic, durabil. Observația psihologică este subtilă, operînd o disociere între pasiunea trecătoare ca un vifor și cea care se instalează cu răbdare, progresiv și ireversibil. Temeliile adînci ale unei astfel de pasiuni ating straturile durerii, semn că iubirea profundă presupune neapărat suferință.

întreagă istorie a lui și a Firuții. Într-o clipă s-a hotărît, într-o clipă a văzut că fără fata aceea viața lui e goală și pustie.

Și cele dintii vorbe bune, și cele dintii adieri de bunăvoință față de Firuța el le-a avut dus de hotărîrea ce și-o luase. Credea că în grabă i se va răscoli toată ființa, că nu va trece mult și Firuța va fi a lui.

Iar acum, cînd nu se mai îndoia că fata ține la dînsul, îl copleșea un simțămînt adînc de milă față de Firuța. Prin sufletul lui se revărsa un val amar, de durere necunoscută, care-i era atît de neplăcută.²⁴

În sfîrșit, el n-are să-i strice norocul. El va sfătui-o, ca pe un copil, să asculte de părinți, să se mărite după Nicodim, că-i bun și frumos fecior. Ea nici nu poate să creadă, din nici un semn, că popa Man ar iubi-o. În urmă, el nu strică nimic. Oricine știe că un popă nu se poate însura a doua oară ; va ști și Firuța.

Oricît încerca popa Man să se dezvinovățească în chipul acesta, nu putea îndeajuns. Un glas dinlăuntru îl întreba mereu : „Dar n-ai știut tu cum se leagă femeile de tine? Nu știi cum a fost la mînăstire, cum la tine în sat? De ce i-ai spus vorbe frumoase fetei? De ce ai strîns-o ușurel de mînă?“ Glasul conștiinței îl neliniști: părea că o ființă nouă, străină, s-a trezit într-însul.²⁵

L-au tulburat mult gîndurile acestea pe popa Man, dar în urmă tot i se părea c-a învins firea lui cea adevărată: „Ducă-se dracului ! Ce am eu cu ea? Ce am eu cu lumea ? Eu m-am pus popă în Teleguța, stau cît îmi place și plec mai departe.“

²⁴ Compasiunea, nemotivată, este un reflex al iubirii ce are acum un timbru nou, grav, de melos dureros. Conștiința unei grele pierderi învăluie ființa iubită într-un abur melancolic-duios.

²⁵ Metamorfoza generată de iubire se produce în plan moral, redimensionînd ființa personajului, subțindu-i „structura de rezistență“, limpezind opacitatea sau nepăsarea omului de acțiune.

Cunună liniștit pe Firuța, dar îndată după cununie, ca un turbat, s-a apucat de munca eclegiei.²⁶

Ca și când de mic copil ar fi fost tot la coarnele plugului, așa dragoste îl cuprinsese de pământ. Ziua întreagă era pe cîmp, pe țarine, pe ogoare. Porunceă, muncea în rînd cu clăcașii, asuda în arșița verii. Barba i se încălcase, — cine știe de cînd nepieptănată, — fața i se pîrlise de fierbințelea verii, ochii-i se mai întunecară.

Teleguțenii stăteau cu mîinile în șold și ziceau: „S-a sufultat popa nostru, măi oameni buni ! De-acum nu mai trece mult, ș-o să-l vedem putred de bogat.“ [...]

Man, cuprins de demonul bogăției, cumpără mereu mai mult pământ, își păzește strașnic recoltele și nu se sfiește să impună vitele intrate pe moșia lui. Oamenii încep să-l dușmănească și să se întrebe tot mai des care este identitatea reală a preotului. „Frigurile bogăției“ îi trec însă subit, după șase ani de încrîncenare acumulative. Toamna, pe înserat, o întilnește pe cărare pe Firuța.

Cînd se apropiară de nukul mare, unde cărarea iese din vii și intră în sat, popa Man se opri deodată, se întoarse spre femeie și-i prinse mîna, ușor, călduț, așa cum făcuse mai de mult.

— Ce mai faci tu, Firuța ? Cum o mai duci ?

— Ce să fac ? Bine... răspunse încet femeia, cu ochii în pământ.

— Am auzit că-i bolnav Nicodim.

— Da, el e cam bolnav. Dar tot așa a fost el.

²⁶ Comparația „ca un turbat“ subliniază plastic frenezia gesturilor muncii: Man este dominat de „setea“ lui caracteristică, măsură a energiilor ce depășesc linia de plutire punînd mișcarea sub semnul incertitudinii. Inchizîndu-i-se drumul spre un posibil teren de consumare a acestor disponibilități, personajul găsește altul eliberîndu-se de poverile pătimase în munca înverșunată, nepotolită și neobosită.

— Părinții ce-ți mai fac ? N-am mai fost de mult pe la dumnealor.

— Ei fac bine, că-s sănătoși, răspunse ea, și-și strecură mîna din palma lată a lui Man.

— Hei, așa-i viața... zise Man oftînd.

Ochii lui priveau departe, împăienjeniți, dar brațul lui cuprinse mijlocelul femeii, o trase ușor lîngă sine și-i sărută buzele. Femeia se lăsă ca moartă în brațele lui, și sărutul de foc îi cutremură tot trupul.²⁷

S-au despărțit apoi, fără să-și mai spună o vorbă.

În sara aceea însă popa Man își aduse iarăși aminte de preuteasa lui. Dar acum, după ce îmbrățișase, după ce sărutase pe Fîruța, preuteasa nu-i mai apăru tristă și cu copilul în brațe, ci popa Man o văzu încruntată, plină de ură și de răzbunare, iar el căuta la dînsa ca la un dușman²⁸, nu cu milă, ca mai înainte. Dar ce? Preuteasa lui a putut să moară pînă acum. Poate să aibă dreptate sătenii care vorbesc astfel.

Popa Man simțea că-n el numai o patimă poate trăi veșnic. A crezut el și-n alte patimi, care l-au răpit cu dînsule; dar toate se sting de la o vreme; numai dragos-

²⁷ Abandonul este total prevestind vîlvătaia unei mari pasiuni. Expresia lingvistică este în perfect acord cu intensitatea afectivă: „se lăsă ca moartă“, „sărutul de foc“, „cutremură“. Îmbrățișarea pare comandată de o forță străină, personajele devenind simple marionete. Man execută mișcarea cu un fel de inconștiență ce sugerează starea de transă : ochii „priveau departe împăienjeniți“.

²⁸ Spectrul preotesei exprimă acum altă atitudine, schimbarea ilustrînd noua față a sentimentelor trăite de Man. Remarcăm revenirea periodică a imaginii preotesei deschizînd teren de acțiune unei obsesii tulburi venind dintr-un trecut încărcat de semne de întrebare. Scriitorul probează virtuți narative superioare introducînd insinuant, imperceptibil, un personaj „secundar“, aparent inofensiv, dar care devine sursa unui nou conflict ce va devia surprinzător cursul evenimentelor.

tea lui trăiește. A crezut înainte cu șase ani, cînd a cununat pe Firuța, că tot e stins într-însul, că inima lui n-o mai cere, și iată că o iubește tot atît de tare ca-n clipa cea dintîi, cînd a văzut-o în ușa bisericii. Mai mult încă !²⁹

Cu cît se gîndește mai departe, popa Man vede că toată alergarea asta nebună după pămînt, în cei șase ani, a fost numai ca să-și uite, ca să înmormînteze în sufletul lui această dragoste. Și trebuie să-i fie mare iubirea, cînd el, ca să nu-și aducă aminte de ea, a trebuit ca, ziua, noaptea, să muncească, să alerge, să se sfădească cu slugile, să injure. Dacă ar fi uitat-o, cum gîndea la început, atunci pentru ce a ocolit-o șase ani în capăt, pentru ce n-a vorbit o vorbă cu dînsa ? Și nu-i creștin în sat în casa căruia să nu fi intrat mai de multe ori pe an. Dar la Firuța acasă, ori la părinții ei și-a mai pus el piciorul afară de ajunul Bobotezei, cînd umbla cu crucea ? Ah ! acum simte el bine : i-a fost groază să-și aducă aminte de ea !

Din sara aceea sufletul popii Man se dezlegă de dragostea pămîntului ; nu mai cumpăra moșie, nu-și mai bătea capul cu lucrarea ei. O singură datină îi mai rămase de pe cînd umbla în ruptul capului după trebile cîmpului : să colinde nopțile, să nu-i strice vitele oamenilor sămănăturile.

Ținea un murg îndesat cum îi plumbul, dar sprinten ca un șoim. În puterea nopții, popa-i sălta în spinare, iar calul pornea în trap ușor, cu urechile ciulite. Teleguțenii nu-l luau în samă. Știau c-atîta patimă i-a mai rămas : să-și inspecteze noaptea sămănăturile. Cînd vreun rumân, rătăcit pe cîmp, zărea negreața aproape

²⁹ Iubirea pentru Firuța este definită ca o predestinare, ca o realitate implacabilă căreia nu i se poate sustrage. Timpul de șase ani a constituit o probă de rezistență a pasiunii, un examen trecut prin forța nestinsă a iubirii.

de el, zicea tare : „Bună sara, părinte“. Dar popa, ca și mai nainte, nu răspundea nimănui noaptea, ci pierea repede, înghițit de întuneric.

Puțin timp după întâlnirea din vie, Firuța rămase văduvă de Nicodim. Bărbatul, multă vreme bolnăvicios, închise ochii pe vecie. Nu mai avea cine s-o spioneze. Părinții o chemară la dînșii, dar Firuța nu se învoi. Spunea că trebuie să-și vadă de avere. Și Man, după ce cutreiera cîmpul în lung și-n lat, cînd somnul pămîntului era mai adînc, se apropia de sat, da drumul calului și se strecura nevăzut în casa Firuții.

De la o vreme văduva lui Nicodim începu să capete rumeneală în obraji.

— Se vede, ziceau teleguțenii, care o laudau ca pe femeia cea mai cinstită, c-a trăit rău cu ficiertatul. Acum poate răsufila slobod, și de aceea îi merge bine.

A trecut așa vreo jumătate de an, cînd într-o dimineată popa Man se trezește cu doi rumâni în casă. Dădură ei bună dimineată, și își tot învîrteau pălăriile în mîină, de se vedea că nu știu cum să înceapă vorba. În sfîrșit, unul își luă inima-n dinți :

— Am venit, părinte, să-ți spunem o veste slabă. Pe la noi în sat iar nu-i lucru curat. Iar au început să umble duhuri rele.

— Cum așa ? întrebă popa.

— D-apoi iată cum. Noi amîndoi veneam de la moară, azi-noapte tîrziu. Ne lăsaserăm carăle acolo, că era mult măciniș, și veneam așa, singuri, pe drum. Cînd eram în dreptul casei lui Nicodim, care a murit... să nu mai vedem ce-am văzut ! O umbră lungă și neagră se strecura pe ușa de la tindă înlăuntru. Curat umblet și statura lui Nicodim !

— Prostii, zise popa.

— Ba nu-s prostii, părinte, că la noi, pînă n-am avut popă în sat, s-au mai întîmplat de-acestea.

— Vă spun, oameni buni, că-s prostii. Morții nu se

scoală din morminte, ci putrezesc acolo. Numai sufletele lor trăiesc, dar sufletele nu umblă pe pământ.

— Acum, orice-ai crede sfinția-ta, noi știm c-am văzut bine. Și de aceea te-am ruga să faci o slujbă, să cetești un blăstăm, să nu se încuibe iarăși duhurile necurate la noi în sat.

Popa Man n-avu ce face. Cei doi purtaseră vestea amarnică în tot satul, și teleguțenii se neliniștiră și cerură de la popa să facă slujbă. Merse dar întâi la Firuța acasă cu diacul, sfinți casa, se duse apoi la mormîntul lui Nicodim și citi dezlegările de blăstăm.

Creștinii se liniștiră acum, dar nu de tot. La patru-cinci săptămîni se mai afla cîte un om întîrziat care să vadă umbra lui Nicodim strecurîndu-se în casă la Firuța. Și iarăși dădeau alarma.

Dar Popa Man altă slujbă nu mai voi să facă.

— Se vede că n-am putere asupra duhului, zicea popa zîbind, și în zadar aș mai încerca.

Și de-atunci, noaptea, nimeni nu mai cuteza să treacă pe lîngă casa Firuții.

— Aista-i popă păgîn, aista nu crede, ziceau oamenii mai fricoși.

— Se poate să nu fie popă de rumân, ziceau alții.

Iar Man începu să-și petreacă viața-fără nici o grijă acum.

IV

Trec peste cincisprezece ani, barba lui Man este înspicată de fire argintii, o blîndețe neobișnuită se coboară în glasul și gesturile sale. Își face casă nouă, a sa, temeinică, din piatră și cărămidă, semn de statornicire definitivă. Iubirea pentru Firuța se dovedește și ea la fel de statornică.

[...] De cîte ori nu cuteza să se întîlnească noaptea la Firuța acasă, se întîlneau aici, în cotul acesta de pădure. Era ascunzișul cel mai depărtat de sat, pe unde, îndată ce cădeau umbrele sării, nu mai umbla nimeni.

Femeia i se lăsa în brațe, bolnavă parcă.³⁰ Omul acesta pusese atîta stăpînire pe inima ei, încă de mult, de cînd era la ei în gazdă, încît Firuța, pentru o întîlnire ca aceasta, era gata să umble ziua întreagă pe cîmp, strecurîndu-se printre semănături, pîndind să n-o bage de samă cineva, pînă ce ajungea în pădure. Iar aici, în apropierea cotiturii, ar fi așteptat un veac și nu s-ar fi clintit din loc pînă ce nu venea Man. Ca fată, ca nevastă și ca văduvă, i-a fulgerat de multe ori prin gînd întrebarea grozavă : „Cum te poți iubi tu cu un popă ? Nu știi că-i față sfințită ? Nu știi c-ai să ajungi Talpa-Iadului ?“ Dar șoapta aceasta de opreliște îi ațîța și mai tare simțurile³¹. Și după fiecare întîlnire se mai adăuga o verigă la lanțul ce o lega de Man.

Se întîmpla rar de tot ca la despărțire să-i deie lacrimile. Dar cînd se înduioșa astfel, popa Man trebuia să mai rămînă, cu primejdia de a-l apuca ziua la Firuța.

Și totdeauna între ei urmau, atunci aproape aceleași cuvinte :

— Mă tem, tare mă tem eu cîteodată, părinte, de păcat. Să vezi numai, Dumnezeu n-are să ne ierte !

Popa Man nu era niciodată bucuros de vorbele aces-tea. Încerca s-o mîngîie :

— N-ai grijă, fetițo ! Ce facem noi, la urma urmei ? Facem rău cuiva ? Asuprim noi pe cineva ? Ce facem noi ? Iacă, ne lăsăm duși de soarta care ne-a legat deo-laltă³². Ce crezi tu ? De nu era așa hotărît, mă putea

³⁰ Plăcerea tulburătoare a abandonului („I se lăsa în brațe“), similitudini cu starea de boală, subordonarea întregii ființe unui singur gînd, dispariția reperelor temporale obișnuite.

^{31, 32} Păcatul nu este inhibitiv, el, dimpotrivă, devine o tentatie irezistibilă, o provocare, un catalizator al iubirii. Cei doi, legați

ține cineva pe mine în Teleguța ? Niciodată ! Că eu, pîn-a nu te cunoaște pe tine, am fost ursit : să cutreier lumea. Hei, și cît am umblat eu, cît am alergat ! Numai unul singur Dumnezeu știe. Și-n urmă a fost așa, să ajung în sat și să te cunosc pe tine. Ei bine, să-ți spun eu ceva, un lucru mare : omul nu merge de buna lui voie. O putere mare, ascunsă, neîntăleasă îi poartă pașii. Ce m-a făcut pe mine, acolo, înaintea bisericii, în ziua cînd mai întîi am văzut poporul din Teleguța, ce m-a făcut să-l aleg pe bădicul Ioniță de gazdă ? Nu știu. N-am știut nici atunci. Vezi bine, tu ai fost, dar de ce tu, asta nu o știu. Și cînd te-ai măritat, n-am mai înțales nici atîta, ș-am crezut că nu ni-i dat să ni se unească drumurile vieții. Ne-am întîlnit în sara aceea în vie, și ni s-au unit. Cine ne-a pus să ne întîlnim ? Am căutat noi întîlnirea aceasta ? Ei bine, să-ți spun, tot puterea aceea neîntăleasă care m-a făcut să aleg casa voastră. Și, după ce nu ne-am vorbit ani de zile, cînd eu am trăit cu un singur gînd, al agoniselii, ți-aduci aminte cum ne-am înțales îndată ? Ai simțit tu atunci păcatul, te-ai gîndit la păcat ? Nu. Nici eu. Îndeplineam ceea ce nu stătea în puterile noastre să nu facem³³. Și tu vezi bine că numai de-atunci are viața noastră înțales. Să-ți însămni ceva, fetițo : puterea aceea neîntăleasă e tare cuminte.

prin lanțul pasiunii, înaintează orbește în întunericul ocrotitor pe un drum fragil, primejdios și totuși singurul care dă sens vieții lor.

³³ „Soarta“ apare ca un „alibi“ justificator pentru abandonarea în vola pasiunilor. Factorul rațional este mereu îndepărtat din procesele de conștiință ca unul ce tulbură și întunecă strălucirea sentimentelor trăite : „Programat“ de destin omului nu-i rămîne decît să i se supună. Iubirea este mai presus de puterea omească, dar e „tare cuminte“.

Vorbele acestea le spunea popa Man privind în gol, destul de liniștit. Numai când femeia plingea și mai departe, se scutura deodată, și glasul i se schimba :

— Acum e de ajuns, înțelesu-m-ai ? Acum e o prostie să mai bocești. Ce tot păcat și iar păcat ! Știi tu ce-i păcatul ? Știe vrun om în lume ce-i păcatul ? Îți spun eu că nimeni nu știe ! Toți vorbesc de el, dar nu știu ce-i. Dacă orice slăbiciune o iau de păcat, atunci bieții oameni gem cu toții sub povara cea mai grea ce se poate închipui. Atunci eu ar fi trebuit să cad zdrobit de nenumărate ori până acuma. Și toți oamenii. Dar tu vezi că eu trăiesc, alții ca mine încă trăiesc.

Încerca s-o cuprindă ușor, s-o apropie de sine. Dar femeia, cu toate deslușirile ce i le dădea popa Man, răcea, înțepenea, și ochii, îngreuiți de o adâncă tristețe, priveau în pământ.

Man nu putea răbda. Se scula și voia să plece. Dar atunci femeia dintr-o săritură era de gîtul lui, îl mîngîia, îi săruta, îi muia inima, și el se oprea.

— Ți-e drag de mine și acum ? Așa-i, Man ? Ah ! Cît ar fi de bine să fi numai Man, să-ți pot zice numai așa, să nu-ți mai zic părinte. Vorba aceasta mi-i grozav de grea.

— Bine, nebuno, nu-mi mai zice niciodată părinte, zi-mi pe nume, zi-mi atunci Emanoile, cum mă cheamă din botez.

— Da, zicea femeia, numele acesta e tare frumos. Da, Emanoil am să-ți zic.

Și începea să-l mîngîie iarăși.

— Știi ce-aș mai dori, Emanoile ? Să nu se mai lumineze niciodată. Să nu-ți mai văd barba, să nu-ți mai văd haina preoțească. Să te simt numai aproape, să te știu al meu.

Popa Man, la cuvintele acestea, simțea junghiuri reci. De mult băgase de samă că preoția lui e un sloi de gheață,

un caier de întuneric, care de multe ori învăluia inima
muierii.

Și-avea o senzație ciudată la gîndul acesta. Totdeauna
se deschidea parcă o întrebare în sufletul său, o întrebare
pe care o simțea amară, dar pe care n-o pricepea. Femeia
însă nu-l lăsa să cadă pe gînduri. Îl înlănțuia cu brațele
moi, pline, și-l întreba :

— Tare mă iubești tu, Emanoile ?

— De ce mă întrebi ?

— Ai mai iubit tu vreodată, Emanoile ?

— Nu, n-am iubit, răspundea el acum.

Și cu cît răspundea mai des așa, simțea tot mai mult
că-ntr-adevăr dragostele lui de pînă acum n-au însămnat
nimic. Foc de paie. Nici durere, nici bucurie nu i-au adus.
Chiar și pe preuteasa lui n-a iubit-o, îi era numai milă
de ea cînd se gîndea c-a lăsat-o în lume. Chipul Ilenuței
lui i se ștersese cu totul din suflet. În patima ce-l stăpî-
nea acum, de-atîția ani, preuteasa era moartă pentru el.
Cînd a venit mai întîi în Teleguța și s-a așezat aici, se
gîndea cu milă la ea ; cînd au început întîlnirile cu Firuța,
se gîndea că la un dușman, cu ură. Dar de cînd s-a lăsat
dus de patima dragostei ca de-o apă mare și adîncă, la
preuteasa nu s-a mai gîndit nicidecum. Cînd îi vine vreo-
dată în minte, umbra ei e așa de ușoară, așa de spălăcită,
încît popii Man i se pare că vede un fir de trestie uscată
și-l aude cum foșnește în adierea vîntului.

— Știi la ce m-am gîndit eu azi, fetiço ?

— La ce ?

— M-am gîndit că dacă ai ști tu cine-s eu, popa Man,
m-ai iubi tu încă ?

Femeia se retrase puțin și-l privi cercetătoare.

— Ce vrei să spui cu asta ?

— Multe vreau să spun. Dar mai bine tac. Văd că tu
de-acum te temi de mine.

— Nu mă tem, dar tu nu mi-ai pus niciodată întreba-
rea asta pînă acum.

— Ți-e frică, muiere, văd eu că ți-e frică, și de aceea nu-ți spun. M-am gândit că ar fi bine... dar acum judec altfel. În sfârșit, nu-i lucru mare. Nici un om nu cunoaște pe altul. Chiar de ți-ar spune toată istoria vieții lui, ce-ai ști tu ? Nu ți-ar putea spune o minciună ? Și de n-ar fi minciună, în sufletul unui om poți ceti vreodată ?

— Tu ești popa din Vâlcea, zise femeia deodată.

— Ei, iaca, să-ți spun, nu-s popa din Vâlcea.

— Dar n-ai zis tu așa ? Nu mi-ai spus tu ?

— Am mințit, zise popa zîmbind.

Femeia se luminează deodată :

— Văd eu că glumești. Vrei să mă sperii. Cum, făcu ea repede, înflorindu-se, tu vrei poate să mă sperii ca să mă părăsești ?

Man începu să-i tilcuiască, dar numai frînturi din vorbele lui s-auzeau. Plînsul, vorbele aprinse ale femeii umplură casa.

— Ți-e dragă alta, asta ai vrut să spui, gemu ea în urmă, zdrobită.

— Liniștește-te, nebuno, nu-i adevărat ! Credeam că-i bine să știi istoria vieții mele, să văd de mai ții ș-atunci la mine. Cine știe ce se poate întîmpla ! Se poate s-o auzi odată de la cineva. Dar acum nu-mi mai pasă ! Acum știu că oricine aș fi, ești legată amarnic de mine.

Și Emanoil-o îmbrățișă cu duioșie.

După un răstimp zise popa :

— Ci ticăloși sîntem noi, oamenii, cîteodată ! Ni se pare că nu prețuim nimic, că nu mai putem nimic. Și-apoi deodată simțim iarăși puterea de uriaș în noi. Dintr-o vorbă, dintr-un gînd, sufletul nostru crește, își ia zborul lui cutezător și vedem că toate sînt cu putință.

Tăcu un răstimp, dar femeia nu răspunse.

— Noi, adause el, ne putem face fericiți ori nenorociți după cum lăsăm aripile să zboare : așa cum le cîrmuiește inima noastră, care simte binele, ori după cum dăm

cîrma minții. Crezi tu, femeie, în viața veșnică, dincolo de moarte ?

Popa puse întrebarea asta trist și abătut, ca purtat de gînduri depărtate și amare.

— Cred, răspunse femeia. Cum n-aș crede ?

— Și trebuie să crezi. Dar spune-mi : pricepi tu ce va fi viața aceea ? Asta n-o știi, asta suflet de om n-o poate ști. Eu m-am gîndit adeseori, dar n-am putut afla nimic. Ei bine, dacă nu poți ști cum va fi dincolo, să n-ai dreptul să ți-o trăiești pe aceasta de acum așa cum afli tu că-i bine ?

Femeia nu pricepu. Îi zise :

— De ce mă întrebi astfel de lucruri pe mine ?

— Nu știu nici eu. Dar n-am pe altul pe nimeni, și trebuie să te întreb. Dacă ai ști să-mi dai un răspuns, mi-ai aduce o mare ușurare.

Firuța pricepu că popa-i supărat, începu să plîngă, și acesta fu răspunsul ce i-l putu da. Fu bine ș-atîta. Popa Man o mîngîie, vorbiră apoi de alte lucruri. Și din sara aceea Emanoil Man se simți mai legat ca oricînd de văduva lui Nicodim. Întîlnirile lor de cele mai multe ori erau însă pline de bucurie. Rar se-ntîmpla să-i copleșească o tristețe neînțeleasă, o frică, o presimțire de nenorocire.

V

Teleguțenii povestesc și acum ce-au auzit din bătrîni. Zice că-ntr-o sară din Cireșar sosi în Teleguța o jupîneasă. Înaltă și uscățivă, trecea grăbită pe drum, nu dădea binețe nimănui, ci se îndrepta spre casa părintelui Man. Și nu peste mult deschise porțița și dispăru în curtea popii. Oamenii nu știau cine-i, nu știau ce caută la popa. Dar părintele Man era acasă în sara aceea, femeia intră la dînsul, și ușa n-a mai deschis-o nimeni pînă dimineața.

— Vro rudenie de-a popii, șopteau slugile prin curte.

— Vro soră, poate, ziceau alții.

Iar pe drum, pe la porțițe, încă în seara aceea teleguțenii începură să creadă tot mai tare în zvon, o vorbă ce-o stîrni o bătrînă din sat :

— Asta-i preuteasa popii Man.

Și începură să se gîndească la ceea ce pînă atunci nu luaseră în samă.

Popa a trebuit să aibă o nevestă, își ziceau. Nu ne-a vorbit, nu ne-a amintit o singură dată de ea. Unde-a lăsat-o, de ce-a părăsit-o ? Cum a stat atîta amar de ani singur, fără nevestă ? Ce suflet e în popa acesta ?

Și deodată oamenii începură să se neliniștească, începură să încerce a, pătrunde în tainele vieții părintelui. Și deodată omul acesta, cu care se obișnuiseră de-atîta vreme, care le plăcea, apăru ca un străin înaintea lor. Ca și cînd acum le-ar fi căzut mai întîi în sat.

În noaptea aceea părintele Man nu ieși nicăieri. Firuța în zadar îl așteptă, în zadar se frămîntă toată noaptea cu gîndurile.

Emanoil Man nu pricepu ce caută jupîneasa aceea la el acasă. Crezu în urmă că-i o străină care vine să-i ceară un sfat, ca la un duhovnic, și o conduse în odaia lui, unde-și avea cărțile. Femeia părea venită de pe un drum tare depărtat. Era ostenită, veșmintele ei erau terfelite, pline de praf, sfîrtecate.

Șezu pe-un scaun, și ochii ei tulburi rătăciră prin cameră. Apoi zise cu silă : ³⁴

³⁴, ³⁵, ³⁶ Semne ale alienării și ale unui mister dureros subliniate și prin repetarea unor cuvinte : „silă“, „rătăcită“. Strănierea scenei și a personajului este bine evidențiată prin mișcări, gesturi, cuvinte, reacții sufletești. Tensiunea crește mereu, alimentată de totala derută a lui Man, tot mai înspăimîntat, și de intruziunea necunoscutelor, tot mai calmă și mai sigură. Verbele ce

— Ce mai faci, Emanoile ?

Popa tresări, privi nedumerit la străină. De unde îl cunoaște ? De unde știe că-l cheamă Emanoil ? Nu putu răspunde.

— Ce mai faci, Emanoil Manovici ? îl întrebă a doua oară femeia, cu glasul plin de silă și de durere.³⁵

— Ce să fac ? Bine. Dar cine ești dumneata, de unde-mi știi numele, ce cauți la mine ? răspunse acum repede popa.

— Hei, cine să fiu ? Iaca, o muiere, iaca, o muiere năcăjită. Umblu și eu așa prin lume. Ce să fac ? Umblu prin lume. — Și privirea ei rătăcită se purta greoi prin casă. Nu căuta la popa, nu privea anumit la ceva. Stătea plecată de spate — Să-mi dai ceva de mâncare, zise ea. N-am mâncat de azi-dimineață. Și simt așa o rozătură ciudată iac-aici, și arată cu mîna, cu degetele încîrligate, spre pîntece.

— Dar cine ești tu, femeie ?! zbieră acum popa, cu glasul schimbat de groază, cu fața palidă ca de mort.

— Nu striga așa tare, zise femeia, adunîndu-se ca un arici. Nu zbiera că mi-e frică. Dă-mi, tu, Emanoile, ceva de mâncare.³⁶

Popa-i aduse repede bucatele. „Ce nenorocire, Doamne, se gîndi el, să-mi cadă o nebună în casă, acum, în puterea nopții !“ Se trase deoparte, pe-o laviță, și privea la femeia care îmbuca lacom. Ochii, gura, obrazul ei, toate păreau cuprinse de zgîrciuri.

Dar îndată ce se sătură, pe fața ei se așeză o liniște mare, o îndestulare plină de pace.

consemnează reacțiile preotului redau expresiv graficul unei agitații crescînde : „tresări“, „răspunde repede“, „zburdă“. Glasul femeii cunoaște și el inflexiuni schimbate de la o replică la alta, dovadă a unei încordări ce domină întreaga scenă.

— Îți mulțămesc, zise ea. Tare mi-a fost foame. Acum ți-ai făcut o pomană cu mine. Dumnezeu are să-ți răsplătească.

Se ridică încet, își luă cîrja în mînă, plecă, dar cînd să iasă pe ușă, se întoarse deodată înapoi, spre spaima popii.

— Era să-mi uit. Era să mă duc. Dar eu am venit aici c-o treabă mare. Nu șade aici Emanoil Manovici, popa din Teleguța ? Și privi la popă ca și cînd acum l-ar vedea mai întîi în viață.

— Aici, muiere, aici locuiește. Eu sînt Emanoil Manovici.

Jupîneasa privi voioasă la el ; surîse.

— Așa ? Tu ești ? Da, adevărat. Iată că acum te cunosc. Bine ! Ce mai faci tu, Emanoile ?

Pe popa Man îl cutreierau fiori reci, și sudoarea îi imbrobonă fruntea. Ce să facă el cu femeia aceasta ? Ca o volbură de teamă îi umplea din cînd în cînd sufletul, apoi sufletul îi rămînea gol, rece.

— Ce pot să-ți dau, cu ce să te ajut ? zise el.

— Pe mine ? Cu nimica. Eu am venit aici. Acum eu nu mă mai duc de la tine. Bine că te-am aflat. Și zîmbi iar, cu mult amar.

— Ce vei face tu aici la mine ? Săracă femeie ! Dumnezeu știe ce-i avea pe suflet. Se poate că mari păcate...

Femeia se ridică deodată ; ochii ei priveau speriați acum, se părea că vrea să scape de undeva.

— Da, zise ea ascutit, cu glasul schimbat, frînt. Eu am făcut mari păcate ș-am venit la tine să mă spovedesc. Auzi, Emanoile Manovici, ce am să-ți spun. Am să-ți spun lucru mare, dar tu să taci, tu să nu strigi ; în casă vreau să fie liniște.

Ea șezu din nou, ridică un deget lung, slab, spre tăcere și începu :

— Eu am ucis un om. Dar nu un om cu păcate, ci un copil nevinovat. Copilul dormea în pat lîngă o femeie, și era copilul acela tare frumos, dar femeia era tare neno-

rocită. Fusese frumoasă odată, avea ochi albaștri, ca cicoareă, și un păr... Doamne, ce mare păr ! — Femeia își duse o mînă la cap, pipăindu-și părul prin broboada veche și spălăcită. — Fusese femeie frumoasă și-i era drag bărbatul. Dar el, mișelul, o înșală, o părăsi și plecă în lume. Rămase femeia cu lacrimi pe obraz, și lacrămile ei nu se mai uscau. Îl dorea pe cel dus, îl aștepta cu patimă să se întoarcă. Dar el nu mai venea. Oamenii începură să scoată vești rele despre cel dus, începură să-l ocărăscă. Femeia lui, pe care eu o știu, se topea văzînd cu ochii. Eu băgam de samă ce se întîmplă în casă. Vedeam bătrînii supărați, vedeam copilul nevinovat cum surîdea în așternut. Începuse să zică „mama“. Și nu știu cum începuse să zică și „tata“. Tată-său, se gîndea femeia aceea, e un mișel și un ticălos. Dar îi plăcea cînd pruncul spunea vorba asta. Își amintea de cel dus, și lacrimi îi porneau de la inimă, căci cu toată inima îl iubise pe cel depărtat. Eu urmăream de-aproape durerea acelei femei. Și cu cît o vedeam mai pierită, simțeam o mai mare ură pentru copil. Sămăna leit cu tată-său. Îmi pusesem în gînd să o răzbun amar pe femeia aceea. Și astfel m-am hotărît să omor copilul, s-o scap de amintirea celui dus, iar eu să plec în lume, și să tot merg, pînă unde voi întîlni pe fugar. Ș-ascultă acum, Emanoile, ce am făcut... — Femeia sări de pe scaun, privi aiurită în jur de sine, căzu frîntă la loc și zise : Într-o noapte dormeau și femeia și copilul, și era o liniște de moarte în casă. Eu mă scol tiptil de unde păzeam, și dintr-o săritură am fost în pat. Ghearele mele se încheștară adînc, ca de uliu, în grumajii albi și fragezi ai copilului. Cînd strigă mama deznădăjduită, cînd săriră bătrînii din somn să pună mîna pe mine, eu nu mai eram. Rătăceam undeva departe. Plecasem ca pe aripi de vînt, să-l caut, să-l aflu pe tatăl copilului. Hei ! suflet de om nu poate ști ce s-a coborît în sufletul acelei femei după ce-și văzu copilul ucis. Din părul ei frumos abia mai rămaseră cîteva smocuri, tot și l-a smuls, și în

zbierătele oamenilor care căutau pe ucigaș, de frică, își pierdu mințile. Cu mine are noroc. Dacă eu n-aș fi, mișelul acela de bărbat al ei ar trăi mereu în tihnă undeva, ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat. Ea, sărmana, după ce și-a pierdut mintea, nu mai putea să-l caute. Dar eu trebuie să-l aflu, trebuie să-l găsesc.

Aici femeia privi mai întâi pe popa Man în ochi. Îl privi îndelung, cu sete, cu dor, cu patimă, și deodată zvîcni de pe scaun în hohot de rîs :

— L-am și aflat ! Asta-i ! Tu ești, Emanoile, tu ești popa cel fugit.

Și după hohotul de rîs cu care spusese cuvintele, o copleşe un plîns zguduitor. Săreau zdrențele de pe dînsa, și lacrămile-i curgeau păraie.

Popii Man, de cînd își începuse străina povestire, i se pusese un junghi la inimă. Și cu cît înainta cu vorba femeia, junghiul acela îl înțepa, intra tot mai adînc, oprindu-i inima să mai bată. La glasul cu care povestea jupîneasa, îi veni o amintire tare depărtată. Cunoștea ceva din glasul ăsta. Dar de demult, vor fi douăzeci de ani de-atunci. Cînd însă femeia îl pironi cu ochii ei tulburi, junghiul acela-i pătrunse de tot inima, și părintele Man albi cum e varul. Capul îi căzu în piept, barba lui mare, cărunță, se răsfirea în neorînduială, și un horcăit ca de animal înjunghiat îi ieși din piept. Pe jupîneasa asta abia acum o cunosc : era Lenuța, preuteasa lui.³⁷ [...] Îi păru pe-o clipă că trebuie să-și adune toate puterile să se țină în aer, cu o putere supraomenească pentru că pămîntul s-a deschis să-l înghită. Într-o clipă, ca o fulgerare, avu simțămîntul acesta, dar în clipa următoare, înnebunit, izbi cu pumnul încheștat în capul femeii, care stătea plecată

³⁷ Man întruchipează imaginea unei mari surpări morale, a unei prăbușiri iremediabile. Trezirea bruscă din somnul rațiunii echivalează cu revelația îngrozită a păcatului făptuit cu dulce și plăcută inconștiență.

pe scaun înaintea lui. Izbi cu sete, ca-ntr-un dușman pe care i-a reușit să-l pună sub genunchi.

Femeia gemu de durere și căzu întinsă, cu fața în jos pe podele.

În clipele care urmară, în odaie fu o tăcere de moarte. Fișitul domol al merilor pătrundea prin ferestre ca niște șoaapte depărtate, reci. Popii Man îi fulgeră deodată prin cap să deschidă fereastra, să sară în noapte și să alerge, să nu se mai oprească. Dar ce se va întâmpla cu femeia ? Nu-i moartă, o vedea cum se cutremură din când în când. Femeia aceasta era într-adevăr nevastă-sa. Încercă să se gîndească la trecut, dar nu putu. Nu se putea gîndi la nimic. Stătea așa, înmărmurit, așteptînd să se prăpădească lumea.³⁸

Într-un acces de furie, femeia sări drept în picioare, și, cu privirea rătăcită, alergă spre ușă.

— Stai, muiere ! Stai, nenorocito ! zise popa, prinzînd-o. Unde vrei să mergi ? Stai aici. E noapte afară.

— N-ai să dai din nou ? întrebă femeia cutremurîndu-se privind mîna mare a lui Man.

— Nu.

— Nici n-ai să mai strigi ? întrebă din nou, aiurită, mergînd după popa, care o trăgea de la ușă.

— Nu, răspunse acesta.

Ea se așeză pe un scaun, umilită, frîntă, ca un cîine bătut căruia i-ai rupt spinarea.

— De la mine tu nu mai poți pleca, îi zise popa. Aici ai să rămîi cîte zile vei mai avea.

Femeia-l privea, fără să-l mai cunoască. Se ridică în silă și zise :

— Eu trebuie să plec. Trebuie să aflu pe Emanoil Manovici.

³⁸ Impresiile puternice trăite instalează un vid paralizant în gîndurile și sufletul lui Man blocîndu-i voința și capacitatea de acțiune ca în fața unei mari nenorociri.

Dar popa, arzînd de friguri, o luă de mînă, o duse într-o odaie vecină și încuie ușa.

Popa rămase privind în gol, privind stăruitor și încordat. Ședea după masă și simțea cum i se răcesc picioarele, cum îi îngheață spatele.³⁹

Trecuse miezul nopții cînd se trînti îmbrăcat în pat. Vreme îndelungată un singur gînd îi stăruia mereu în minte : cît de repede înnebunesc oamenii ! I se părea ciudat că-i atîta liniște în casă, afară, în gîndul lui, în inima lui. I se părea ciudat că în loc de cap are un uriaș glob de sticlă, rece, înghețat, prin care poate privi. Oricine ar veni ar putea pătrunde cu privirile prin capul lui. Și inima lui, inima nici nu-i mai bate. Se pipăie la stînga; n-o mai simte ; se pipăie la dreapta, n-o află nici acolo. Nici nu se putea gîndi să doarmă. Îi părea că niciodată nu va mai ști ce-i somnul. Dar afară se izbi ceva frîngîndu-se lîngă fereastră. Popa tresări, își zise : „Nu-i nimic, a căzut o țiglă de pe acoperiș“.

Ca o ușurare, ca o mîngîiere, după zgomotul acela, prin mintea popii Man începură să apară icoane sfioase întii, apoi tot mai clare, tot mai luminoase, care se închegau într-un șir lung, nesfîrșit, crîmpeie din viața lui. Și popa Man se minuna cum le poate vedea așa de limpede, mai clare ca un lucru ce-i stă înaintea. Începu să se gîndească la viața lui, nu numai s-o vadă, ci să și judece asupra întîmplărilor.⁴⁰

³⁹ Semnele binecunoscute ale morții ce cuprinde simbolic trupul preotului semnificînd moartea spiritului său năvalnic vibrînd de energii vitaliste.

⁴⁰ Lungul racursiu în trecutul preotului are pentru el un rol terapeutic domolînd dezordinea și dezarticularea mecanismelor scăpate de sub control. „Icoanele sfioase“ limpezite de memorie aduc „ușurare“, „mîngîiere“, anihilînd „zgomotul“ gîndurilor. Materializarea „figurativă“ a proceselor abstracte este realizată de fiecare dată cu siguranța celui ce stăpînește „secretele“ artei cu-

Se trezise, copil, într-un sat bănăţean, aproape de graniţa ţării sîrbeşti. Tatăl său era sîrb de neam, unul Petru Manovici, neguţător de porci, iar mamă-sa romîncă. Satul lor era mare şi puternic şi avea şcoală vestită în toată împrejurimea. Aici a umblat popa Man mai întîi la şcoală. În sările de iarnă, din patul lui, de lîngă cămin, vedea de multe ori feţe ciudate de oameni bărboşi, feţe străine, la ei în casă. Povesteau încet, lîngă-un pahar cu vin, cu tată-său, povesteau cu capetele unul într-altul. Mamă-sa venea rar în odaia aceasta, cînd erau oamenii cei străini acolo : aducea vinul şi mîncarea şi iar ieşea afară. Dacă se-ntîmpla vreodată să-şi facă de lucru prin odaie, să vină la băiat, la Emanoil, bărbatul privea urît la ea, şi, dacă rămînea atunci, popa Man îşi aduce aminte cum răcnea tatăl lui :

— Muiere, nu pleci odată? Aici nu-s vorbe pentru muieri !

Atunci nevasta ieşea, iar Petru Manovici se apleca iar la bărbaţii cei bărboşi. Vin, îşi aduse aminte popa Man, se bea mult în sările acelea la ei în casă, dar ortacii de la masă niciodată nu vorbeau tare. Popa Man a văzut mult bănet pe masa aceea vopsită galben, mult aur şi multe hirtii, care se împărţeau între ortaci.

Cînd străinii se depărtau, Petru Manovici îi petrecea totdeauna, dar băiatul Emanoil nu auzise niciodată porţiţa scîrîind.

vîntului. Rememorarea întîmplărilor propice vieţii nu e simplă reconstituire, ci prilej de examinare critică, de reflecţie morală, de înţelegere a sensului încifrat în evenimente. Interiorizarea aceasta profundă şi îndelungată este specifică momentelor ce preced mari hotărîri sau deschid etape noi, distincte, în existenţa unui personaj. Filmul vieţii lui Man risipeşte totodată zonele de umbră, misterul ce i-a însoţit pînă acum prezenţa.

Mamă-sa se vedea că nu era bucuroasă de vizitele acestor străini. Totdeauna când soseau, îngălbenea și părea că o scutură frigurile.

De multe ori, între bărbat și femeie, după ce plecau străinii, Emanoil auzea vorbe aprig rostite, sfezi aprinse.

— Petre, Petre, îi zicea femeia, lasă-te de oamenii aceștia, că n-are să ne fie bine de pe urma lor.

— Ți-am spus să nu te amesteci. Eu îs bărbat la casă, eu poruncesc ! Un cap de femeie ce poate pricepe ?

— Pricep atita, că nu-i bine. Cu acești tilhari...

Dar Manovici, îndată ce auzea cuvîntul acesta, își ieșea din fire, zbiera, amenința cu pumnul.

Băiatul Emanoil se aduna ca un arici în colțul patului și asculta îngrozit. Dar mamă-sa, se vede, era o femeie cuminte : nu mai zicea nimic, ci ieșea în curte și plîngea cu lacrimi amare, blestemîndu-și viața.

Emanoil la început se îngrozea de străinii aceia. Dar încetul cu încetul s-a obișnuit cu ei, ba aștepta cu patimă sările de întîlnire. Cînd vedea grămăjoarele de aur pe masă, ochii lui se aprindeau, și o veșnicie ar fi tot privit la strălucirea aceea caldă.

Petru Manovici lipsea cu săptămînile de-acasă. Umbla după negoțul lui și cutreiera multe sate, multe orașe. Cînd se întorcea, era totdeauna mulțumit, vesel și aducea copilului jucării.

Popa Man își amintește că de cîte ori venea tată-său acasă, spunea femeii :

— Tu muiere, pe Emanoil o să-l văd popă. Acuma, eu sînt așa cum sînt, dar pe băiat mi-l vreau popă. E bun lucru azi să fii popă.

Și după ce-a isprăvit cu școala de la ei din sat, Emanoil se trezi, fecior de cincisprezece ani, că-l ia tatăl său într-o dimineată în căruță, o umple cu straie, cu de-ale mîncării și iese din curte, pe cînd mamă-sa plîngea la portiță.

— Am să te duc la oraș, Emanoile, și am să te fac popă, îi zise Manovici după ce ieșiră din sat.

Popa Man își aduce aminte de anii petrecuți la o mănăstire afumată și părăsită. Erau doar șase călugări și trei, patru candidați la preoție. Aici învăță în scurtă vreme sîrbește și începu să priceapă slujba din biserică și vorbele călugărilor.

Viața de aici, însă, la început, nu-i plăcu lui Manoil. Dar îndată ce învăță sîrbește, îndată ce i se deschiseră ochii să vadă ce-i în mănăstire și ce-i în jurul ei, băiatul lui Manovici se simți la largul lui. În scurt timp cunoscute toate tainele mînăstirii, adică ale călugărilor. Călugării, văzîndu-l isteț, și-l făcură repede prieten și părtaș al petrecerilor lor.

— Al dracului copilul contrabandistului Manovici, zise într-o zi egumenul, are simțuri de vulpe bătrînă !

Emanoil auzi cuvintele, dar nu pricepu vorba aceea „contrabandist“, și era tare bucuros că sfinții-lor începură să se teamă de dînsul. Aceasta o simțea el, căci altfel călugării nu l-ar fi dat de tovarăș la petrecanii.

Popa Man vedea și acum bețiile grozave ce se făceau în mînăstirea aceea întunecoasă și veche. Ce vinuri, Dumnezeu, ce rachiuri și ce mîncări ! ⁴¹

Călugărașul Emanoil nu era legat de mînăstire. Putea ieși cînd voia, putea sta cît îi plăcea. Și de cîte ori se-n-torcea din colindările lui prin oraș și prin preajma mînăstirii, prin sate, avea totdeauna o veste pentru fiecare părinte.

El a înțeles în grabă că oamenii aceștia cu haina lungă n-au nici un Dumnezeu.

⁴¹ Tablou al mojavurilor vieții monahale, realizat în linii vi-guroase, realiste. Satira este succulentă, netendențioasă, și de aceea convingătoare. Mînăstirea „întunecoasă și veche“ constituie un cadru ce conține sugestia promiscuității, perimetru propice vi-ciilor și unor apucături necanonice.

Își aminti popa Man de cea dintîi aventură tinerească avută la mînăstirea aceea, din care se puse pe picior de război cu un frate întru Hristos. Dar n-apucă să se limpezească treaba de va mai rămîne și pe viitor prieten al călugărilor, cînd într-o după-amiază se trezește cu mamă-sa, plînsă și amărită.

— Să vii acum îndată, Emanoilul mamei, acasă.

Pe Petru Manovici îl împușcaseră cînd încerca să treacă Dunărea din țara sîrbească. Trupul lui s-a cufundat în apa tulbure, hrană peștilor.

Mamă-sa suspină cît ținu drumul, și din cînd în cînd îi zicea lui Emanoil :

— Am știut eu că așa are să se întîmple. Cît i-am tocat la ureche să se dezbare de tilharii aceia...

Acasă, tînărul Emanoil Manovici nu avea stare. În trupul lui tînăr, vînjos, umbla argint-viu; și ochii lui ardeau neliniștiți. Mamă-sa încerca să-l pună la lucru, să-l obișnuiască cu traiul de-acasă, dar lui Emanoil i se ura cu toate și umbla lelea prin sat cît îi ziulica.

Și într-o sară se trezește Emanoil cu trei bărbați, străini după port și după vorbă, că intră în casă. Mamă-sa era la o vecină.

— Bună sara, ziseră noii-sosiți. Dacă nu ne înșălăm, tu ești Emanoil Manovici, feciorul lui Petru.

— Așa-i, răspunse acesta.

— Ascultă, Emanoil Manovici, zise tot cel dintîi. Pe tatăl tău, pe Petru, l-au împușcat pe Dunăre, și trupul lui l-au mîncat peștii. Ți-a fost drag ție Petru Manovici ? — Și-l țintui din doi ochi de păcură.

— Drag, răspunse feciorul, cutremurat de amintirea mortului.

— Acest Petru Manovici a fost ortacul nostru cel mai prețuit. Noi intram în foc unul pentru altul. Dacă ți-a fost drag preținul nostru, tu, Emanoil Manovici, trebuie să-l răzbuni. Trebuie să ne ajuți nouă să-l răzbunăm.

În inima feciorului zvicni o undă puternică și zise :

— Am să vă ajut și cu viața.

Își strinseră mîna, și încă în noaptea aceea pieri cu străinii și trecu rîul învăluit în ceață.

Mamă-sa a început să-l bocească ca pe un mort. Simțea dînsa unde a dispărut el. De cînd îi văzuse luminile acelea jucăușe, în ochi, o săgeată amară o străpunsese, simțind cum samănă cu tată-său. Dacă o întrebau oamenii, vecinii : „Unde-i Emanoil !“, le spunea că s-a întors la mînăstire. Doamne, cît ar fi fost și pentru ea de liniștitoare vorba aceasta, dacă ar fi fost adevărată ! Cît ar fi dorit să ajungă feciorul ei popă, să slujească liturghia în biserică ! Și-și făcea muștrări că nu l-a lăsat la mînăstire. Dar ea atunci, la vestea cea grozavă, își pierduse capul și simțise că trebuie să-și țină copilul lîngă ea.

Vreo trei ani a rătăcit prin lume, cu ortacii tatălui său, continuînd negoțul bătrînului.

O dată, își aduce bine aminte popa Man, și-a simțit moartea tare aproape. Într-o furtună pe Dunăre, pieriră toți soții lui în valuri, și el abia scăpă cu viață.

Atunci s-a făcut o mare schimbare într-însul. Singele i se potoli, gîndul i se luminează și-i veniră mai întîi pe buze cuvintele : „Sărmana mamă !“ S-a simțit într-o prăpastie plină de glod, cu sufletul ticăloșit, și cel dintîi gînd de îndreptare i-l aduse amintirea maică-si.

Se scutură o dată, se ridică și, după multă cale, ajunse acasă.

A doua zi s-a dus într-alt oraș, unde era vlădica, și i-a spus ce are pe suflet : că a stat peste doi ani la mînăstire, știe slujba bisericii și ar vrea să se preotească.

Vlădica-l privi mulțumit pe tînărul înalt și frumos. Luptele sufletești din zilele din urmă dăduseră feței sale tinere multă cuvioșie.

— Se poate, fiule. Numai întâi să-mi aduci adevăriniță de la sfinții părinți, și vezi să te căsătorești. Ori poate călugăr vrei să fii ?

— Nu, sfintia-ta, popă la sate vreau să fiu.

N-au trecut trei luni, se însură, se preoți și-și cîștigă și parohia.

De partea aceasta a vieții lui, popa Man ar fi voit să nu-și mai aducă aminte. Trăise bine un an și jumătate cu preuteasa lui. Femeia lui îl iubea cu patimă și se alipea de ființa lui puternică, întocmai ca iedera tinăra de stejar. Preuteasa lui, Lenuța, era o fată de preot, avea trupul gingaș, părul mătăsos și doi ochi ca doi picuri mari din seninul cerului. Poporării țineau la el, căci avea glas frumos, slujea minunat și era om harnic.

Dar era aici în sat un logofăt la moșia boierească, și logofătul acela avea o spălătură de nevastă. Frumoasă femeie, dar a dracului. Își pusese ochii pe popa, și cum bărbatul ei era puțin pe-acasă, căuta în toate chipurile să și-l apropie pe Man. S-a dus întâi, fără să bănuiască nimic rău ; s-a dus apoi, atras de o putere mare, ca și cînd ar fi fost înlănțuit de lanțuri tari și grele. Și-n urmă fugi cu ea în lume. Cît au trăit laolaltă ? Mai nimic. Dar pornit odată, nu s-a mai întors acasă. Și-a făcut cărți mincinoase și-a început să colinde prin lume, adunînd milă pentru biserici. Astfel ajunsese în urmă și în Teleguța. [...]

Man se teme că preoteasa nebună va vorbi oamenilor dezvăluind adevărul, este agitat, dar în scurtă vreme înțelege că femeia cu voința paralizată nu mai poate constitui nici un pericol.

Cînd crezu că își poate începe viața lui obișnuită, popa Man simți o mare neîndemînare, o stîngăcie ce-l umplu de teamă. Nu cuteza însă să cerceteze de unde-i

izvorăște acea neîndeminare.⁴² Ca într-o nețărmurită de-părtare simțea răspunsul, deși nu cerceta.

Încet-încet, văzînd-o zilnic, slugile se obișnuiră cu străina. Umbla prin curte, trecea în grădină, liniștită, tăcută, minunîndu-se de hainele nouă.

— Să-i luați sama, le spunea popa, să nu iasă din curte, ori să nu sară gardul prin grădină. Ar fi păcat să mai rătăcească prin lume.

Teleguțenii se mirară întii de găzduirea asta, dar repede înțeleseseră că un popă trebuie să fie pildă de bunătate.

— Bun suflet de creștin, spuneau bărbații.

— Inimă miloasă, întăreau femeile.

Numai Fîruța nu putea să creadă în istoria cu nebuna. Zadarnic încerca popa s-o convingă. Fîruța plîngea cu lacrimi îmbrinate și se zbătea în chinuri mari.

— Minți, Emanoile. Femeia e de mult a ta, poate să-ți fie chiar nevasta.

— Înțelege, nenorocito, răspundea popa cuprîns de friguri, înțelege-mă că n-o cunosc! A cerut milă de la mine și i-am dat. Ce-ai fi vrut? S-o azvîrl afară ca pe un cîne?

— Dar îți place de ea, spunea țîpînd Fîruța. O ții la tine acasă. De ce o ții la tine acasă? Nu minți, Emanoile, că-i păcat. E mare păcat, și are să te bată Dumnezeu.

Popa Man o părăsea atunci și pornea cu murgul în noaptea cîmpiilor.

Fîruța, numai după ce cunoscuse pe jupîneasa aceea, crezu în spusele popii. [...]

⁴² Impactul dramatic cu trecutul, priveriștea retrospectivă a propriei vieți produc metamorfoze esențiale, îi schimbă „metabolismul“ făcîndu-l inapt pentru „viața lui obișnuită“ care îi creează o stare de inconfort, „o mare neîndeminare, o stingăcie ce-l umplu de teamă“.

Dar popii Man, pe zi ce trecea, îi era tot mai mare groază de dînsa, de casa lui. În silă se întorcea acasă de prin sat, și, cînd ajungea la poartă, un sloi de gheață i se punea la inimă. Mai ales sările, simțea cum îl scuturau frigurile cînd se întorcea acasă. Încea încă, se opintea din toate puterile să țină departe simțul realității. Dar acesta se apropia, ca o furtună⁴³ [...]

Preotul începe să bea din ce în ce mai mult, în cîrciumă, ocolind casa. Firuța e tulburată neînțelegînd pricina adevărată a schimbării lui Man. Preoteasa îl urmărește noapte de noapte în drumurile lui misterioase.

Dar spre sfîrșitul verii, străina cea de-acasă începu să-l urmărească pe Emanoil și pe cîmp. De multe ori calul se oprea sforăind, ciulind urechile, cînd o umbră ușoară se pierdea în lanurile printre care mergea popa. Deseori chiar popa zărea negreata ce răsărea și ici și colo, pe unde-și purta el murgul. Și cînd a văzut-o o dată bine, așa înaltă, cum se strecura, ca bătută de vînt, prin lanuri, sufletul i se cutremură de groază. „O stafie“, își zise popa, și împintenă calul, care porni nebun peste cîmp.

— Nu-i nimic, Emanoile, îl îmbuna femeia lui Nicodim. Ți s-a părut ție. Nu vei crede doar și tu în stafii.

Dar popa nu-și venise încă în fire, cînd deodată ușa se deschise și jupîneasa cea străină intră ca o furtună :

— Tu-mi erai căteaua, hai ? Tu-l purtai pe Emanoil prin lume ! Of ! Bine că vă aflu ! De mult vă caut ! Acum

⁴³ Preoteasa nebună este o prezentă acuzatoare, încărcată de grele reproșuri care îi îngheață sufletul. Lupta sa cu o realitate de care se teme cumplit îl îmbătrînește, îl face de nerecunoscut, autoiluzionarea dovedindu-se tot mai șubreă în fața presiunii stihiale a adevărului. Comparația „ca o furtună“ deschide perspectiva tulburării ce va veni.

voi răzbuna pe săraca Ilenuța cea nebună. Și am să-i spun : „Nu mai plinge, muiere. Nu-i vrednic să plîngi după el. Nu mai suspina că, iată, prefina ta te-a răzbunat.“ Și cu un hohot grozav s-a repezit ca o pasăre de pradă asupra celor doi. Popa Man, în locul șirei spinării, simți că are o coloană de gheață, dar și așa, zdrobindu-se parcă, într-o clipă o prinse cu brațele mari și o aruncă afară, în drum.

Un vaiet prelung, înfiorător, se auzi afară, iar în urmă liniștea se făcu iar stăpînă, o liniște grea, înăbușitoare, ca și cînd aerul ar fi fost din metal topit.

Dimineața slugile nu mai aflară pe jupîneasa cea străină nicăieri. Cercetară, la porunca popii, pînă și-n fințină, dar zadarnic. Numai înspre sară, niște teleguțeni care-fuseseră într-alt sat, cu simburi la o piuă, să stoarcă ulei, aduseră o veste. Cică ar fi pescuit în satul acela pescarii, din rîu, o mohîndeată îmbrăcată în haine nemțești. Era moartă, umflată și vînată. Dar ochii îi erau deschiși. Au văzut-o și ei. Îndat-au cunoscut că-i jupîneasa ce locuise la popa lor. [...]

Popa Man rămăsese abătut în urma veștii ce i-o aduseseră teleguțenii. Pe drum, prin curte, dar mai ales acasă i se arăta mereu chipul celei fugite, așa cum spusesea oamenii : umflată, vînată, cu ochii deschiși. Cînd auzise mai întîi vestea, i s-a părut că o piatră grea, de moară, i se luase de pe inimă. Nu mai avea de ce să se mai teamă, să se mai păzească. Cit i-a stat nebuna în casă, trebuia să-și adune, în fiecare clipă, toate puterile, să nu vadă, să nu simtă realitatea. Avea senzația că nu atîngea cu picioarele pămîntul. Acum, în urmă, putea să se razime.

Abia făcea cîțiva pași însă, și chipul moartei i se arăta, și atunci simțea cum pămîntul se deschide să-l înghită.

Popa Man cerceta tot mai des cîrciumile satului. Cu venirea nopților lungi de iarnă, Emanoil simțea tot mai tare puterea dușmanului nevăzut, care se apropia de el, îi puneă o mîină de gheață pe frunte și cu cealaltă îl încheșta de gît. Ca și cînd l-ar fi încolăcit un șarpe rece, așa grăbea pe drum, privind cu teamă în laturi, pînă ce ajungea la cîrciumă. Aici începea să bea cu sete, cu patimă. [...]

Și de multe ori, cînd ieșea în puterea nopții din cîrciumă, clătîinîdu-se, popa Man nu-și mai lua drumul spre casa văduvei lui Nicodim, ci povățuit de vreun teleguțean beat, intra cînd în curtea unei văduve din sat, cînd într-a alteia. [...]

Pe la Firuța popa Mân mergea mai rar acum. Femeia, deznădăjduită, îl aștepta în fiecare noapte, cu groază și totuși cu patimă.

— Pe unde umbli tu, Emanoile ? Ce-i de capul tău, sărace ? îl întreba.

Popa o privea cu ochii tot mai tulburi.

— Ce ai tu cu mine, muiere ? Ce vrei tu ? Să mă ucizi ? Vrei să plec în lume, să nu mă mai vadă pui de om ? Iaca, tu ești o nemernică. Am și eu o bucurie, și vrei să mi-o stingi.

Cădea, gemînd, pe-un scaun, pe-o laviță, și femeia nu mai cuteza să-i zică nimic. Vedea cum se stinge, cum îl ticăloșește băutura. [...]

Rar mergea Emanoil acasă, rar făcea foc în odaie. Cînd se întîmpla să doarmă acasă, lumînarea nu se stingeă toată noaptea. Prin odăile vecine șuiera mereu vîntul, se auzeau glasuri stîinse, treceau oftături, și popa asculta toată noaptea, cu ochii deschiși mari, îngroziți.

Rar însă putea să aștepte dimineața acasă. Se scula în puterea nopții și, alergînd, pornea la cîrciumă ori la

vreo văduvă din sat. Popa se ticăloşise iute. Prindea femeile pe uliţă, le pişca, spunea vorbe murdare. De la o vreme se legase cu totul de o văduvă, una Măriuca, o femeie a dracului şi beţivă. Apucase patima aceasta încă pînă nu aveau popă în sat. Şi acum, neruşinată, umbla cu popa pe uliţi, bea cu el în cîrciumă. Dar tot mai mult duceau băutură la văduva acasă şi-şi petreceau acolo.

Popa Man nu mai putea trăi treaz. Ziua la amiaza mare nu se mai sfia de nimeni, mergea la Măriuca şi s-apucau de băut.

Venise postul Paştilor, şi popa nu mai intra în biserică peste săptămînă, ca într-alţi ani. Numai duminică şi-n sărbători ţinea liturghie. Şi atunci începuse să aibă obiceiuri ciudate : după liturghie, chema în altar pe prietenii lui cu care bea în cîrciumă, se apucau de poveşti, vorbeau tare, pe cînd îmbucau din prescură şi beau din vinul adus de creştini pentru slujbă.

Teleguţenii erau tot mai amăriţi. Aşteptau zadarnic.

Pe la mijlocul postului, prin sat se răspîndi o veste nouă.

— Se-nsoară popa nostru, măi oameni buni, vorbeau teleguţenii cu durere.

— Nu se poate ! spuneau alţii.

— Ba iaca se poate !

— Unde s-a mai pomenit să se-nsoare un popă a doua oară ? Ori n-a fost înşurat ? Dar nici atunci. Popă sfinţit nu se poate înşura.

Dar văduva cea beţivă, Măriuca, duse vestea în tot satul : ea va fi preuteasa ! Şi rîdea cu neruşinare.⁴⁴

⁴⁴ Decăderea morală a lui Man, criza irezolvabilă a conştiinţei urmează un drum fără întoarcere, cu trepte coborînd tot mai mult spre adîncurile mîloase ale fiinţei. Degradarea culminează cu hotărîrea de a se căsători cu beţiva satului, imagine burlescă a eşuării în apele abjecţiei.

Gospodarii satului, la vestea asta, se adunară în grabă la sfat.

— Noi nu mai trebuie să suferim, începu un moșneag. Biserica noastră nu trebuie s-o lăsăm pîngărită de păgîni. Popa trebuie să fie cel dintîi om din sat. Acuma, noi am răbdut ca vita-n jug, și rău am făcut. Popa bețiv nu mai are sfințenie. Cine să-l mai sufere în biserică ? Noi l-am suferit, și rău am făcut. Apoi a început să umble după muieri. Trebuia atunci să încuiem biserica. N-am încuiat-o, și rău am făcut. Acuma, se vede că s-a abătut cu totul de la Dumnezeu. Oameni buni, să ne sfătuim, să isprăvim într-un chip cu popa.

Și începură să vorbească cu durere, cu revoltă, cu dezgust.

Cînd se împrăștiară, hotărîrea era făcută : de va încerca popa să se cunune, își va mîncă popia în Teleguța.

Și teleguțenii n-avură mult să aștepte. Într-o sară sosi un popă bătrîn în sat și trase la casele lui Man. Măriuca vesti îndată noutatea : aista-i popa ce-i va cununa.

În sara aceea Măriuca merse la popa Man acasă. Se auziră acolo cîntece, se auziră acolo chiuituri. În toată Teleguța era liniște mare. Nici un om nu umbla pe uliți, ca altădată.

Și-ntru tîrziu cei trei ieșiră și porniră spre biserică. Dar cînd era să treacă prin cimitir, de după prunii negri se ridicară patru umbre, îi prinseră, îl umflară pe popa Man și dispărură cu el în întuneric. Nu se opriră pînă la hotarul satului de-al treilea. Aci, în puterea nopții, ca la o comandă, stătură.

— Nu știm cine ești. Nu știm de unde ai venit. Nu știm unde mergi, zise unul dintre feciori. Poate că ne-ai adus un nou blăstăm pe sat. Dăr în Teleguța nu-ți vei mai

pune piciorul. Nu tremura, că nu te batem. Ești, poate, față sfințită. Dumnezeu singur are să te judece.

Și îl slobozică din strînsoarea brațelor. Popa Man, răcnind ca o fiară rănită, sări în noapte ca într-o prăpastie.⁴⁵

1910

⁴⁵ Final ce consfințește profilul legendar al personajului. El nu are rădăcini în pământul realului, e „străinul” fără identitate („Nu știm de unde ai venit. Nu știm unde mergi”), părind proiecția imaginației unor oameni obsedați vreme îndelungată de nevoia unui preot. Între seara cînd apare misterios și noaptea în care dispare „răcnind” trecerea sa prin zonele de lumină dar mai ales de umbră ale vieții adaugă un nou „blestem” peste sat. Natura instinctuală a lui Man, ascendentul materiei asupra spiritului, componenta animalică și demonică a ființei sale sînt concentrate cu forța sugestivă a mării arte într-o singură propoziție în care răcnetul „de fiară rănită” se asociază cu simbolul întinericului unei vieți comandate de tenebre și al prăpastiei ce absoarbe justițiar orice imixtiune în ordinea cristalină a umanului.

JANDARMUL ¹

În dimineța ceca însoțită de la începutul primăverii ² se coborîră, ca de obicei, puțini călători la stația Virtopi. Între ei era și un bărbat tânăr, îmbrăcat în straie nemțești, care purta un geamandan mare, ce părea destul de greu pentru un om voinic ca el. Se pleca puțin într-o parte pentru a echilibra povara.

— Nu-i nici o căruță pe-aici ? întrebă străinul, cu un glas aspru, infundat, cu un accent străin, cum se întîmplă cu cineva care n-a vorbit de mulți ani românește.

Șeful gării, un ungur mititel, cu obraji roșii, cu mustața blondă, îl măsoară de sus pînă jos.

— Dar ce-i aici ? Gară de oraș, să aștepte trăsuri ? îi răspunse ursuz, în limba ungurească. Și îi întoarse spatele.

Străinul îl fulgeră cu o privire tare de oțel, și aruncă după el o înjurătură, tot în ungurește. ³

Puse geamandanul jos și se întoarse către doi feciorași români care căseau gura pe peronul gării.

¹ Nuvela a apărut în volumul *Faraonii*, București, 1961.

² Timpul ce marchează debutul narațiunii are o funcție simbolică, este timpul începutului unui nou ciclu de viață, al transformărilor înnoitoare, al irumperii vieții.

³ Cîteva amănunte portretistice ; tânăr, glas aspru, privire tare, de oțel, om voinic, și aproximări biografice — „n-a vorbit de mulți ani românește“.

— Căutați un par și luați povara asta pînă-n sat. O să vă plătesc.

Feciorii veniră îndată cu parul, îl trecură prin mînerul cufărului și-l luară pe umeri.

Satul nu era departe de gară.

Străinul înainta cu pas apăsător și regulat, de ostaș, și-și răsucea din cînd în cînd mustața neagră. Trupul lui voinic nu se potrivea cu straiile acelea nemțești, care păreau de împrumut și că-l stînjelesc în mers. El tăcea, și feciorașii nu cutezau să-l întrebe nimic. Din cînd în cînd puneau povara jos, să răsufle. Se mirau, din ochi, ce putea fi așa de greu în geamandan.

Intrînd în sat, femeii și bărbații care măturau pe la porțițe — era o dimineată de duminică — ridicau capul și priveau după străin. Femeile făceau cîte un semn de întrebare către feciorașii care duceau povara : „Cine-i ?“

Tinerii ridicau din umeri ; nu știau nici ei. ⁴ [...]

Străinul se dovedește a fi Dumitru Bogdan, fost jandarm, trăit departe de sat și întors acum, după cinci-sprezece ani, pentru a prelua moștenirea rămasă de la unchiul defunct — „cea mai mare avere din sat“.

Gura satului nu s-a oprit toată ziua aceea de duminică. Bărbații, femeile mai ales, se mirau pentru ce n-a venit îmbrăcat ca jandarm, și, mai cu samă, ce a putut aduce în cufărul acela, despre a cărui greutate vorbiseră cu mirare cei doi băiețandri.

Cei mai deștepți spuneau că Dumitru a ieșit din jandarmerie, de aceea a venit îmbrăcat civil ; alții erau de părere că-și va lua numai un concediu.

Femeile ajunseră la încheierea că în cufărul acela trebuie să fie bani, și încă mulți.

⁴ Nedumerirea, mirarea se extind de la șeful gării, la cei doi feciorași și apoi la femeile din sat. Geamantanul greu și străinul rămîn două necunoscute care sensibilizează imaginația.

— Ce vorbiți prostii ? le înfruntă învățătorul. Cine mai umblă azi cu lada cu bani după el ? Cine are bani îi pune la bancă.

Aici se vîri iarăși în vorbă bătrînelul cel cu gura strîmbă.

— Pui la bancă banii curați. Dar aceia de care nu vorești să știe nimeni ? Hm ! un jandarm are multe prilejuri să pună mîna pe bani străini. Cîți hoți și tilhari nu prinde el ? Și pe cîți nu-i face scăpați ?

Părerea asta o primiră numaidecît, cu însuflețire, femeile. De bună samă, în ladă sînt bani !⁵

Dar, chiar de nu ar fi fost, casa, curtea și grădina, moșia cea mai mare din sat, moștenită de la bătrînul Bogdan, făceau din jandarm un ginere de clasa întîia.

Și multe mame cu fete de măritat începură să țese în gîndul lor planuri de viitor cu acest Dumitru, pe care încă puține îl văzuseră, despre care nu știau dacă va rămîne în sat sau ba și care toată ziua de duminică, nu ieși din casă.

Și nu îl văzu nimeni nici a doua zi, nici a treia, nici săptămîna întreagă. Lacătul era pus din nou pe ușa tinzii, și porțița era încuiată.

Veștile cele mai ciudate umplură satul.

— V-am spus eu ! A venit numai să-și vadă moștenirea, într-un scurt concediu. Cine gustă o dată din pita

⁵ Apare unul din personajele cu un rol aparte în narațiune. „gura satului“, comentator al faptelor, glasul „obișnuitorilor“, al normalilor, „opinia publică“. Acest personaj proteic este un echivalent al corului din tragediile antice. De remarcant că ipoteze privind identitatea reală a străinului și adevărul geamantanului aparțin nu atît bărbaților, cît femeilor, băiețandrilor și bătrînilor, psihologii mai fragili și mai ușor inflamabili la scînteia imaginației. Presupunerile sînt repede însușite „cu însuflețire“, ca adevăruri înătacabile.

domnească, nu se mai întoarce la coarnele plugului, cîtu-i lîntea și pămîntul.

— Se va fi dus să-și aducă nevasta. Ficior la vîrsta lui, va fi cătră treizeci de ani, trăbă să fie înșurat.

— Ce parcă jandarmii de pe la noi se însoară toți ! Ce lipsă au de neveste, cînd sînt atîtea femei prin sate !

— Poate s-a dus să-și aducă lucrurile. Va fi avînd și el un pat, o masă, veșminte...

— Mai degrabă se va fi dus să-și pună banii la adăpost. Atîția bani e primejdie să-i țină într-un cufăr. ⁶

Peste zece zile, într-o dimineată, satul se trezi cu el acasă. Se vede că sosise în puterea nopții. Dar nu venise singur. În curte erau patru boi, două vaci și un cal de călărie, tînăr, sur. Și printre vite răsărea un fecioraș ca de optsprezece ani, cu biciul pe spate.

Oamenii își aduseră aminte că de la bătrînul Bogdan nu rămăseseră vite. El le vînduse cît a fost în viață, și cu prețul lor a mai cumpărat pămînt. Toată moșia o dădea în parte, după ce rămăsese singur-cuc.

Dimineată, la porțiță, se grămădiră bărbați și femei. Cînd ieși din casă jandarmul, nimeni nu-l mai cunoscuse. Era îmbrăcat în portul satului, ca oricare fecior, cu deosebirea că purta cizme în loc de opinci sau de bocanci. ⁷

Un murmur de mirare se auzi în grupul de la porțiță : era un bujor de român cum nu se afla altul în sat. Drept ca un brad, dar cu trupul vîrtos, cu priviri tari, sure, ca de oțel, cu mustața neagră răsucită. Fața bronzată avea linii aspre, întunecate. O paliditate ciudată pătrundea de sub

⁶ Comportamentul neobișnuit al străinului alimentează imaginația oamenilor. Dialogul este realizat din replici fără menționarea emițătorului, vocile sînt anonime, pentru că ele exprimă opinii colective și însumate se constituie în personajul colectiv — „gura satului“.

⁷ Semne ale unei integrări formale în viața satului.

arămiul obrazilor. Gura părea pecetluită cu o nuanță de strînsoare.⁸

Trecu printre vite, spuse cîteva cuvinte slugii, dar nu aruncă nici o privire grupului de gură-cască de la porțiță.

Satul Vîrtopî avu ce vorbi vreme de două săptămîni !

Tinărul cumpără mult pămînt, aduce în casă pe lelea Fira, o rudenie îndepărtată, pentru grija gospodăriei și muncește cu hărnicie și pricepere. Rămîne însă necomunicativ, distant, rece. !

Femeile cu fete de măritat căzură în greu frămîntat cum să facă să și-l apropie ? Iar fetele-mari se aprinseră toate după Dumitru.⁹ Era cel mai frumos și cel mai spălat bărbat din sat ; fecior cu averea cea mai mare, harnic și cuminte. Nimeni nu l-a văzut intrînd în crîsmă, nici pe lelea Fira sau pe slugă ducînd băutură acasă. Și în satul acela maramurașan erau multe cîrcumi, și nici dintr-o casă de român nu lipsea băutura.

Dumitru însă nu se amesteca nici cu bărbații, nici cu femeile și fetele. Schimbase vreo cîteva vorbe cu preotul, cu învățătorul, cu primarul și notarul, cu vreo patru-cinci gospodari din sat, dar cu nici un fecior de sama lui nu vorbea. La biserică mergea rar. La horă deloc și lucra duminica prin curte, prin grădină, fără să ia sama la vorbele oamenilor.

⁸ Portretul este realizat cu elemente de „estetică” populară, cu nuanțări sugestive, cu atribute puțin obișnuite, neomenești, amintind de înfățișarea „zburătorului”. „Paliditatea ciudată” și expresia gurii sînt trăsături demonice.

⁹ Deși urmează o motivare a fenomenului, erotizarea în masă a fetelor este semnul unei energii supraumane pe care personalitatea jandarmului o degajă. El „aprinde” inima fetelor care „îl sorbeau din ochi”.

Și în vreme ce fetele-mari îl sorbeau din ochi, și mamele lor căutau prilej să intre în vorbă cu el, flăcăii și bărbații începură să-l urască și să-l vorbească de rău.¹⁰

— A fost jandarm !... Și ce-i într-asta ? Ce domnie mare, să nu mai cunoască oamenii din sat ?

— Parcă n-am ști noi cine i-au fost părinții ! Au mîncat tot ce-au moștenit !

— Poate are și el patima taică-său și se ține cu puterea să nu-i apuce pe urmă ! Dar așchia nu sare departe de topor...

— Cine știe, măi oameni buni, ce are pe suflet ! Cîți jandarmi n-au împușcat oameni ? Poate are și el o moarte pe suflet. Nu-l vedeți cît este de întunecat, de parcă-i plouă și ninge mereu ? Ori poate banii cei mulți, cîștigați cine știe cum, îi stau grei pe suflet...

Cîteva femei începură s-o iscodească pe Fira, rube-denia aceea îndepărtată care-i grija de casă. Dar Fira și mai nainte era mută ca pămîntul, iar acum amuțise și mai tare. Ea nu știa nimic. Nu știa dacă-i însurat ori nu-i, dacă în cufărul acela a avut ori mai are bani, dacă e rău sau bun, dacă are de gînd să mai cumpere moșie ori ba, dacă are gînduri de însurătoare ori nu are, dacă va rămînea mereu în sat ori va pleca iar în jandarmerie. Erau tot atîtea întrebări pe care le puneau femeile.

Sluga îl lăuda că-i om harnic și drept, că uneori îl cîntește cu niște țigări străine, de care n-a mai văzut.¹¹ Dar mărturisi că i-e cam frică de mîna lui.

— Cînd se mînie, izbește în vite fără milă și cruțare¹², și sloboade înjurături în ungurește. Asta a învățat-o în

¹⁰ Divergențele în opinia comună între bărbați și femei alimentează și mai mult ipoteze contradictorii, previziuni asupra conduitei viitoare. „Gura satului“ devine polifonică.

¹¹ Amănunt ce nuanțează misterul din jurul personajului.

¹² Înclinațiile spre violență sînt proiectate pe fondul deprinderilor de jandarm.

jandarmerie, zise sluga. Aşa cred eu : ştiu că toţi jandarmii suduie şi bat.

— Acolo se învaţă multe blăstămăţii încă, spuse bătrînelul cel cu gura strîmbă şi care se ţinea mereu pe unde se adunau grupuri de oameni.

— Ce blăstămăţii ! întrebă sluga.

— De-o pildă, să umble după muierile oamenilor.¹³

Cîţiva oameni din grup întoarseră capetele spre bătrîn. Ştia că Ilie Rău, bătrînelul acesta cu gura strîmbă, care era şi împărţitorul poştei în sat, îşi viră nasul pretutîndeni şi ştie multe lucruri.

Sluga rîse.

— De pe partea stăpînului, pot să nu mai fie femei pe pămînt. Nu le are grija, cum nu mă gîndesc eu la moarte.

Ilie Rău clipi din ochii-i mici, vicleni.

— Încă-i prăspăt în sat, dar vom vedea mai tîrziu. Bineînţăles, dacă nu va fi om de omenie, să se însoare.

— Cum s-a lăsat de jandarmerie, se va lăsa şi de năravurile rele, spuse un gospodar care trăgea nădejdea să-şi mărite fata cu el.

— Are sămănături frumoase, adause cu acelaşi gînd un altul ; ce-a dat bătrînul în parte mai an, el a răscum-părat cu bani. Aşa că are şi grîu de toamnă, pe lîngă ovăz şi porumb. Şi toate-au crescut îmbelşugat...

— Cine se va mărita cu el, vine la casă plină. Harnic ficior ! Ce pagubă că nu-şi pune ochii pe vreo fată ! S-ar lumina¹⁴ şi viaţa lui, zise o bătrînă.

— A trăit fără părinţi, tot în străini. De aceea se va fi sălbăticit¹⁵ aşa, zise alta.

¹³ Se avansează insinuant un posibil curs al evenimentelor.

¹⁴, ¹⁵ Observaţii ce fixează atribute ale vieţii personajului : sălbăticie, întineric.

Dumitru Bogdan sosise în Vîrtopi pe la sfîrșitul lui martie. Acum era mijlocul lui mai, și adeseori duminica nu mai lucra, ci luîndu-și un băț pe care-l adusesese din străinătate, ieșea la cîmp să-și vadă șămănturile. Umbla tot cu pasul lui larg și măsurat, de jandarm, cu trupul drept, cu grumazul încordat. Și umbra lui trecea prin lumina plină de mireasma tare a vieții ca un greu semn negru de întrebare pentru întreg satul.¹⁶ [...]

Acțiunea antrenează un nou personaj, Veronica, tinăra nevestă a lui Ion Roșu, vecin cu jandarmul. Veronica se remarcă prin frumusețe, iar anumite trăsături îi dezvăluie o fire pasională; „zveltă ca o viespe“, „cu ochi negri pătimași“, „sprintenă ca o suveică“.

Într-o sară ducea apă de la fîntîna din uliță, cînd simți deodată cofele prea grele și avu părerea că i se pironesc în ceafă două cuie înroșite în foc. Puse cofele jos, răsufală din greu și, întorcîndu-și capul, se uită în urma ei. La a treia casă, dinaintea porțiței, stătea drept ca un brad Dumitru Bogdan și o aținea cu privirile. Femeia, înfiorată, își întoarse repede capul, pări ca moartă și abia mai avu putere să-și ridice cofele. O spaimă rece îi cuprinse toate mădularele și, după ce intră în casă, își șterse sudorile de pe frunte. Își făcu cruce spunînd, parcă în neștire:

¹⁶ Fraza, densă în substanță poetică, concentrează, într-o anticipație vagă, efectele intruziunii jandarmului în viața satului. „Umbră“, „lumină“, „semn de întrebare“ capătă valori metaforice și repartiția lor pe sectoare ale realităților este sugestivă. Umbra se asociază cu jandarmul, lumina cu viața, întrebarea cu satul. Trecerea jandarmului tulbură lumina vieții.

Atributele ce determină termenii simbolici au forță evocatoare „plină de mireasma tare a vieții“, „gros semn negru“.

„Doamne, ferește și apără !“ Apoi începu să se închine la icoane.¹⁷ Era singură acasă. Bărbatul încă nu sosise de la plug.

Dar, închinându-se, simți încet ca o răscolire de foc în tot trupul, în locul spaimei de mai nainte. Chipul lui Dumitru i se năzărea mereu. Ce ochi frumoși și triști avea ! Și câtă patimă în ei !

— Nu ! strigă ea tare în fața icoanelor. M-a privit ca pe-o pradă ! S-a uitat la mine ca un strigoi care-ți ia sînge ! Nu !¹⁸

Și iar începu să se închine, bătînd mătănii : „Doamne, ferește și apără de rău !“.

¹⁷ Scena încărcată de fior dramatic evidențiază puterile demonice ale jandarmului, forța hipnotizatoare a privirilor. Femeia pare o victimă fără scăpare. Stările ei sufletești sînt plasticizate în termeni sugerînd perplexitatea, spaima cumplită, blocarea comenzilor. Privirile bărbatului sînt „două cuie înroșite în foc“ pironite în ceafa femeii, respirația este grea, sufocată, femeia capătă paloare de moarte și o vlăguire fizică ce precede leșinul. Invocarea disperată a protecției divine dă măsura impresionantă a spaimei trăite. Poziția fixă, rigidă a lui Dumitru, sugerează o concentrare maximă, o direcționare inflexibilă a energiilor hipnotice. Fragmentul are ritm narativ dinamic în consens cu agitația sufletească a eroinei. Verbele sînt numeroase, propozițiile scurte se succed alert, atributele decupează rapid și expresiv „conturul“ realității afective. Contrastele evocă zbaterea, dramatismul, „spaima rece“ se asociază cu „sudorile“.

¹⁸ Efectul dureros al „hipnotizării“ continuă, nuanțat acum cu observarea proceselor afective contradictorii. Din chipul lui Dumitru, Veronica reține doar amănuntul ochilor însoțiți de trășături pentru remarcarea căroră este nevoie, de asemenea, de concentrare. Din furtuna stîrnită se limpezește clar convingerea în natura „necurată“, satanică de „strigoi“ a lui Dumitru.

O dureau capul. Își stinse cărbuni și se spală cu apă de leac. Zadarnic. Toată noaptea se zvircoli ca pe jar.¹⁹

Peste trei zile, aceleași piroane de foc în ceafă. Peste o săptămână, iar. Și de câte ori întorcea capul, vedea ochii arzători ai lui Dumitru Bogdan pironiți asupra ei. A doua oară era pe cîmp, a treia oară la ea în grădină.

Cum se ținea jandarmul în urma ei ! Nu-l văzuse mai nainte. Nu știa de unde a răsărit ! Și mereu aceeași spaimă la început, aceleași tulburări, și pe urmă aceeași furnicare de fiori care-i aprindea întregul trup.

Cînd, a patra oară, întoarse capul, era la ea în portiță, în crucea amiezii, venea cu niște tîrguieli de la prăvălie.

Dumitru era numai la doi pași de ea. De unde răsărise aici ?

— La noapte te aștept în grădină la voi, lîngă nucul cel mare.²⁰

Speriată de moarte, ea țîșni în curte și izbi portița. Se împiedică și căzu. Lumea se învîrtea cu ea. Un gînd i

¹⁹ Acțiuni dintr-un sistem defensiv, practici magice de îndepărtare a unor forțe malefice.

²⁰ Reveniri concentrice tot mai puternice ale acțiunilor jandarmului. Cercul se strînge și „ochii arzători“ sînt în cele din urmă la doi pași. Seducția este realizată pe cale vizuală, jandarmul uzînd de virtuțile speciale ale ochilor. Veronica se simte tot mai puternic prinsă în firele unei plase țesute cu siguranța instinctuală a păianjenului. Jandarmul are darul nepămîntean al ubicuității, devine o umbră legată dureros de femeia al cărei trup e prins în strînsoarea spaimei și a unor plăcute frisoane. Propozițiile exclamative și interrogative compun graficul mișcării ei sufletești a cărei amplitudine rămîne mereu ridicată. Pe un asemenea teren zguduit de seisme chemarea din finalul pasajului nici nu mai are nevoie de o intonație imperativă ; ea este un simplu enunț menit să dirijeze în continuare mișcarea femeii.

se împlintă ca o suliță în creier : „Ce bine ar fi să mor acum !“ ²¹

Ion Roșu, bărbatul, era dus la moară, într-un sat vecin. A plecat de dimineață și nu se va întoarce pînă mîine la amiazi. De unde a aflat Dumitru ? De dimineață l-a văzut, prin fereastră, plecînd cu plugul. Veronica se ridică cu greu din curte și intră în casă.

În vreme ce aprindea tămîie și se închina la icoane, un singur gînd o lumina și o sîngera : „Doamne, ce bărbat frumos ! Niciodată nu l-am văzut atît de aproape ²² ! Bătînd mătănii să piară ispita, întreba mereu cu glas tare, ca pentru a se încuraja :

— Dar cine-i el ? Ce vrea el cu mine ?

Și în aceeași vreme se simțea moale și neputincioasă ca o cîrpă muiată : știa cine-i ! știa ce voiește cu dînsa !

Fugi în curte ; își făcu de lucru în grădină ; trecu pe la niște vecine ; alergă pînă la părinții ei, în celălalt cap al satului. Zadarnic ! Neliniștea și înfrigurarea ei creșteau din clipă în clipă.

Spre însărate veni iar la părinții ei.

— Mamă, vreau să dorm la noapte aici la dumneavoastră.

— Dar ce ai, tu fată ? Ai înnebunit ! Azi de două ori ai alergat pînă aici. Ce-i cu tine ? Arzi toată ca jarul.

— Nu știu, mamă, mi-e frică ! Mi-e frică !

— Parcă n-ai mai dormit tu singură în casa voastră ! D-apoi cînd a fost bărbatul tău la manevre ? Trei săp-

²¹ Verbele luminează ca un bliț gesturi panicate, desperate : „țîșni“, „izbi“, „se împiedică“, „căzu“, „se învîrtea“, se împlintă“, proiecție a iureșului nebunesc al sentimentelor.

²² Dedublarea personajului în ființe antagonice care îi rup dureros integritatea ; una mai luptînd formal să reziste unor forțe copleșitoare, cealaltă pactizînd deja cu dușmanul, cu un amestec de bucurie și suferință.

tămîni ai dormit singură, și niciodată nu te-ai plîns de frică.

Veronica își ștergea sudoarea de pe frunte cu năframa:

— Să meargă tata să doarmă la noi în noaptea asta.

— Bine, tu fată, să meargă ! Văd eu bine că tu ești bolnavă și vorbești într-aiurea.

Omul, abia sosit, ostenit, de la plug, trebuia să meargă pînă la capătul cellalt al satului ; totuși, o liniști pe Veronica :

— Mă voi duce, fata tatii, cum să nu mă duc ? Văd eu că ți-e rău. Poate te-a deocheat cineva. Vezi, tu femeie, și stinge-i niște cărbuni.

După cină, omul își luă o nuiă în mînă și plecă.

După ce-i stinse cărbuni și-i descintă, Veronica părea că s-a mai liniștit. Se culcară, și mama și fata.

Ruptă de osteneala zilei, bătrîna adormi îndată. Pe o lavîță lingă părete. Veronica se răsucea mereu. Către miezul nopții se sculă tiptil și se furișă pe ușă. Peste o jumătate de ceas era în grădina lor, unde o aștepta Dumitru Bogdan.²³

Așa s-a întîlnit întîia oară Veronica, cu omul cel întunecat și singuratec, cu fostul jandarm, către sfîrșitul lunii lui april.²⁴

Două luni, mai și iunie, nimeni n-a știut unde se întîlneau în fiecare noapte. Dar satul începu să vuiască și să

²³ După spectacolul impresionant al furtunii istovitoare, al contorsionărilor sfîșietoare, urmează liniștea calmă, adîncă și grea. Mișcarea este acum somnambulică, a omului aflat în transă.

²⁴ Fraza consemnează numele femeii a cărei identitate este clară, dar nu îl numește pe cel al bărbatului enigmatic definit doar prin atribute ce-l caracterizează ca un mesager al întunericului.

Întîlnirea are loc la „sfîrșitul lunii lui april“, noaptea, în grădină, deci într-o ambianță proprie unei erotizări generale.

fiarbă. Ilie Rău, bătrinelul cel cu fața strîmbă, factorul poștal al satului, aruncă întiile bănuiei.

— Am spus eu că în jandarmerie se învață multe răle ! Cu ce-a greșit înaintea lui Dumnezeu Ion al Roșului, să-și bată joc jandarmul de casa lui ?

Femeile-și șopteau la ureche :

— Veronica Roșului ?

— Veronica !

— În loc să se însoare, să ajungă în rînd cu oamenii ! Cîte fete frumoase, de măritat, nu sînt în sat ! Și oricare ar merge bucuros după el.

— Poate că i-a aruncat farmece Veronica. Nu sînt aproape vecini ? Numai două case îi despart.

— Ce mai stați să vorbiți ! Veronica are bărbat tînăr, om fruntaș, nu-și bate joc de casa lui. Nici el nu-i orb și surd, să nu afle ceva dacă ar fi adevărat.

— De, parcă nu-i vorba din bătrîni că ce știe satul nu știe bărbatul ? !

— Nu i-a văzut nimeni întîlnindu-se ; nu i-a auzit nimeni schimbînd un cuvînt. Să vorbești de rău fără nici o probă, e greu păcat. Ce blăstămată e și gura satului !

Părerea aceasta din urmă era a preotului, dar abia cîțiva bărbați credeau la fel. Femeile, deși nici una n-a văzut cu ochii, ar fi jurat că zvonurile erau adevărate.

Dovezile ? Vagi, nehotărîte !

Slugii lui Dumitru i s-a părut, în cîteva rînduri, că, în miez de noapte, ar fi ieșit cineva din casă. Dar părea că-i mai mult umbră decît om, așa umbla de ușor, așa s-a făcut de repede nevăzut.

Ilie Rău — de unde aflase, nimeni nu știe, nu spuse nimănui — știa și locul întîlnirii : lingă nukul cel bătrîn din grădina lui Ion Roșu.

Vreo trei femei, fără să știe una de alta, săriseră gardul prin fundul grădinii dinspre cîmp. Pătrunseseră, printre prunii deși, pînă la nukul cel bătrîn, și ar fi aflat iarba rară bătucită.

În cîteva nopți, cîinii din curțile vecine lătraseră la început ca la om, apoi începuseră să urle speriați.

O babă întîrziată pe hotar, — ea știa de ce — într-o noapte cu lună văzuse trecînd gardul din grădina Roșului pe cineva îmbrăcat în negru de sus pînă jos. Om n-a putut fi, pentru că a trecut gardul cel înalt ușor, ca un abur.²⁵

În sfîrșit, lelea Fira, rubedenia îndepărtată ce grijea de casa lui Dumitru Bogdan, amuțise de tot și parcă și asurzise; nimeni nu-i mai putea scoate o singură vorbă, deși, îndată ce ieșea pe uliță, femeile o înconjurau roi și se țineau ca scaiul de ea, pînă la prăvălie și înapoi.

Dar se pare că sînt femei și sînt bărbați care au semnele lor după care cunosc pe nevasta vinovată. Acestora nu le trebuia nici o dovadă. Le era de-ajuns să se uite la Veronica; femeia se schimbase! Se ținea mai drept, părea că mai crescuse, pășea apăsător, hotărîtă și se uita drept în ochii omului. Privirile ei se măriseră și ardeau în flăcări negre. Mai nainte umbla adeseori cu capul plecat, privea cu sfială în ochii omului, ca și cînd s-ar fi simțit vinovată că ascultase de părinți, că l-a părăsit pe cel iubit și s-a măritat, din interes, cu Ion Roșu. Acum se desprindea din întreaga ei ființă o mîndrie mare. Părea că vrea să întrecă pe toată lumea. Și se făcuse mai frumoasă, mai sprintenă, mai harnică.²⁶

²⁵ „Gura satului“ mereu informată și fantezistă amplifică natura demonică, de „strigoi“ a jandarmului, „părea că-i mai mult umbră decît om, așa umbla de ușor“, „îmbrăcat în negru“, „a trecut gardul... ca un abur“, cîinii „începuseră să urle speriați“.

²⁶ Iubirea generează metamorfoze stranie modificînd structural personajul, dîndu-i o fizionomie și o stare morală nouă. Ceva din demonismul bărbatului se transferă femeii care fascinează acum și ea prin forța tulburătoare a privirii. Puterile magice dobîndite îi dau un ascendent asupra oamenilor care o văd mai „înaltă“,

Schimbarea aceasta din urmă o văzu și bărbatul ei, o privea cu încântare, se bucura în sufletul lui și o mîngia cu gingășle pe obrajii împurpurați.

Veronica nu se ferea de el, de mîngîierile lui. Ea nu le mai vedea și nu le mai simțea. Intrase într-o lume cu totul nouă față de aceea în care trăise pînă atunci. Iar bărbatul își avea locul în lumea cea veche, și ea nu voia să-l alunge de-acolo. Cea care rămînea cu Ion acolo era Veronica cea de demult. În lumea cea nouă nu exista decît ea, ea de după întîlnirea cu Dumitru, fostul jandarm. Și știa că abia acum a început să trăiască. De aici izvora mîndria ei de femeie, care o făcea să-și înalțe capul peste toată lumea.

Rareori se gîndea cum a pus Dumitru stăpînire pe ea. O teamă adîncă, nedeslușită i se cuibărea în fundul sufletului de cîte ori își aducea aminte de cele două piroane de fier înroșite în foc pe care le simțise înfingîndu-se în ceafă sub privirile lui. O tulbura aceeași spaimă : n-a fost lucru curat ! Dar repede-i alunga amintirea un sentiment atotcوتropitor : „A fost soarta mea, partea mea în viață. De soarta lui nimeni nu poate scăpa.“²⁷

Și ea n-ar fi voit acum să scape nici moartă.

Erau bărbați și erau femei care citeau aceste schimbări în toată ființa, în toată purtarea Veronicăi. Aceștia nu se mai îndoiau nici o clipă de traiul ei cu fostul jandarm.

„mai dreaptă“, „mai frumoasă“ etc. Noul ei portret poate fi un efect al hipnotismului pe care ea îl exercită acum inconștient asupra celor din jur : „se uita drept în ochii omului“ cu priviri „ce ardeau în flăcări negre“. Pasajul este însă și o frumoasă imagine a virtuților miraculoase ale iubirii, un poem discret închinat frumuseții pasiunii erotice.

²⁷ Abandonarea în voia patimei este deplină și justificată prin forța implacabilă a destinului.

Dar pe Dumitru nu se vedea nici o schimbare. El își vedea cu strășnicie de lucrul lui, tot așa de pecetluit ca și mai înainte.²⁸

Gura satului nu se mai potolea. Femeile cu fete de măritat blăstămau pe Veronica și-i ziceau cătea. Nu aveau nici o dovadă, nici un martor despre păcatul ei. Dar găsiră tâlcuiri.

— Farmec este ! Dar nu se știe : l-a fermecat ea, sau a fermecat-o el ? Jandarmul ista poate foarte bine să fie în legătură cu duhurile necurate. N-a intrat în sat ca oamenii. Nu trăiește ca oamenii. Iar ochii lui ard mereu, ca la strigoi.²⁹

— Și pentru ce umbla noaptea în mantie neagră, cum l-a văzut bătrîna ceea ? Și cum trece gardurile ca un abur ? Și pentru ce cinii, după ce-l latră, încep să urle ?

— La urma urmelor, nici nu știe nimeni cine este ! Cine să mai cunoască pe un om de treizeci de ani cînd nu l-a mai văzut de cînd a fost de cincisprezece ani ? Cui și-a arătat drepturile la moștenire ? Se spune că notarului. Dar străinul a venit cu o ladă de bani !

Așa umblă gura lumii în mai și iunie. La sfîrșitul lui iunie, Ion Roșu muri de moarte năpraznică, înveninat cu bureți culeși și gătiți de nevasta lui, de Veronica.

Mîncase și ea din bureții aceia, se îmbolnăvise greu, ajunsese în gura morții. Dar doctorul satului o trimisese în grabă la spitalul din Sighet, unde-i făcură spălături și unde zăcu trei săptămîni.

²⁸, ²⁹ Mișcarea, metamorfozele aparțin femeii, „obiectul” vrăjit, în timp ce „vrăjitorul” rămîne în același imobilism. El este puterea modelatoare, sursa fixă a energiilor ce răvășesc, tulbură, transformă, restructurează. Dacă Veronica îndepărtează deliberat gîndul legat de natura „necurată” a bărbatului, celălalt personaj, „gura satului”, îi subliniază fără echivoc însușirile lui de zburător sau strigoi.

În vreme asta o comisie cercetă cazul, constată că omul murise de înveninare cu bureți răi, amestecați cu de cei buni. După însănătoșire, Veronica fu ascultată la judecată. Doctorii dovediră că de aceeași bureți veninoși era să moară și ea, și nici n-ar fi scăpat dacă nu o trimiteau grabnic la spital.

Fu pusă în libertate.

Cînd se întoarse în sat, peste vreo patru săptămîni, era slăbită și veștedă. Două săptămîni încheiate n-a ieșit din casă. Nimeni nu veni s-o vadă, afară de părinții ei.

Acum se puse pecetea adevărului pe toate zvonurile ce umblaseră două luni. Gura satului urla : Nu numai că a trăit cu jandarmul, dar și-a înveninat și bărbatul, să se poată mărita cu Dumitru.

Zadarnic spunea cîte un om cu scaun la cap :

— Cum să-l învenineze, dacă și ea abia a fost scoasă din gura morții ? !

Nimeni nu-l lua în samă.

— Nu-i numai o cățea, ci și o ucigașă, spuneau aproape toți sătenii, bărbați și femei.

Și așteptau să mai treacă o vreme și să se cunune. Ce-i mai putea împiedica ? Ion Roșu putrezea în mormînt. Pe ea, pe Veronica, judecata o dovedise nevinovată.

III

La scurtă vreme după întoarcerea Veronicăi de la spital, Dumitru Bogdan se căsătorește cu Catarina, fata lui Gligor Albu.

Satul rămîne surprins și atunci zvonurile despre iubirea dintre Veronica și jandarm sînt puse sub semnul îndoielii. Dar la numai o săptămîină de la cununie, Catarina e bătută strașnic de soț și lucrul se va repeta zilnic. Veronica reapare pe ulițele satului „cu fața îmbujorată, sprintenă ca o suveică” semn că „jandarmul s-a întors”

la ea. Deși socrul intervine amenințându-și ginerele, deși Catarina își iubește soțul, situația din familia jandarmului rămîne neschimbată. Izbucnirea primului război mondial și întiile mobilizări aduc tulburări în viața satului și a protagoniștilor nuvelei.

Cei care pleacă dintii, între care și jandarmul, fură mulți. Satul întreg veni la stație.

Veni și Veronica, deși nu avea nici un frate, nici părinte, nici bărbat care pleca la război. Dar nu o luă nimeni în samă. Nici chiar Catarina nu o văzu. Toate sufletele erau îngrijorate de moarte. Femei și copii plîngeau, plîngea și lumea care venise numai pentru privește. Cine să se mai gîndească la cele petrecute în sat în zilele din urmă ?

Cînd să se urce în tren, Dumitru Bogdan abia se descește din brațele Catarinei ; cînd puse piciorul pe scară, din mulțime izbucni un răcnet de groază :

— Mitre ! Mitre ! Mitre !

Din două sărituri, Veronica fu lîngă jandarm, dar se trezi cu Catarina în față.

— Aici ești, cătea ? Ce ai cu el ?

Catarina era galbenă ca moartea. Cele două femei săriră ca furiile una asupra alteia, și pînă să apuce oamenii să le despartă, se despletiră și-și însîngerară fețele cu unghiile.

Jandarmul se pierdu în mulțimea din vagon. Trenul șuieră și porni în bocetele și țipetele celor rămași. Catarina căzu la pămînt amețită. O stropiră cu apă rece. Veronica se strecură prin mulțime, legîndu-și năframa ce-i fusese smulsă din cap, și o luă spre sat fără să-i aibă cineva grijă.

Oamenii uitară întreaga întîmplare încă aici, la gară, de unde se ridica mereu jelania grea ca o cădere de-

părtată de ape. Lumea privea încă în urma trenului dispărut și părea că nu se îndură să se înapoieze la vetre.³⁰

Numai Ilie Rău, bătrînelul cel cu gura strîmbă, stropind-o cu apă rece pe Catarina, bombănea :

— Dracu nu doarme niciodată ! Da' scoală, tu nevastă ! O să te mai întîlnești cu el, n-ai teamă.

Nu se știe la ce se gîndea moș Ilie : la cel din pietre, sau la jandarm ?³¹

Catarina, luată de subsori, fu ridicată de la pămînt. Apoi, palidă ca ceara, porni sprijinită de mama-sa spre casă.

Gligor nu venise la gară. Pentru el plecarea jandarmului în război nu era prilej de supărare, ci de bucurie. Cînd văzu intrînd în curte pe cele două femei, și pe fată zgîriată toată pe obraz, cu părul despletit abia legat sub năframă, îi lunecă de pe buze o înjurătură auzită numai de el :

— Nebunele !

Îi era scîrbă de ele.

Fata, cînd îl văzu, izbucni în plîns.

— Nu plînge, tu fată ! Știi ce ți-am spus. Ai scăpat de dracu, după care ați alergat amîndouă ca niște nebune.

³⁰ Tabloul exprimă psihologia mulțimii confruntate cu aceeași realitate dureroasă — despărțirea de cei ce pleacă la război. Oamenii rămîn imobilizați de o descurajare copleșitoare, „pironiți” pe peron, într-un gest inconștient de prelungire a momentului de rămas bun. Individualitățile nu se disting în masa colectivității care se comportă acum ca un singur personaj. Încăierarea furi-bundă a celor două femei, eveniment ce ar fi generat comentariile îndelungate ale satului, este acum abia sesizată, estompată de gravitatea sentimentelor trăite de fiecare din cei ce formează „gura satului”.

³¹ Notația scriitorului subliniază deliberat echivocul ce în-văluie mereu identitatea jandarmului, natura lui diabolică.

Las' să-i moaie și lui oasele, cum ți-a făcut și el ție ! Las' să treacă vremea ! Las' să se potolească și cățeaua ! Vezi cum ți-a pus pecetea ticăloșiei ei și-a lui în obraz ?

Gligor auzise ce s-a petrecut la gară de la niște oameni care veniseră mai devreme.

Dar acum, alături de fată, începu să se bocească și mama. Gligor trânti porțița, porni prin sat și le lăsă să urle.

Înspre seară se întoarse și zise fetei :

— Tu vei merge la casa ta, la casa bărbatului. Este acolo o avere întreagă. Nu o poți lăsa pustie. Nu o poți lăsa pe mâna slugii. [...]

După mobilizarea de la începutul lui august, urmară alte chemări subt arme. Alții plecară din sat, cu zecile ; apoi alții.

Satul îi petrecea cu mai puțină jelanie decît pe cei dinții, și al treilea transport nu mai fu petrecut la gară decît de rudeniile mai apropiate. Omul se obișnuiește și cu binele, și cu răul, să nu-i dea Dumnezeu cîte poate răbda.³²

Lucrul cîmpului era în toi în aceste regiuni de miază-noapte. Mai erau încă de secerat ovesele. Se coseau finetele de munte. Oamenii care au mai rămas prin sat, femeile și copilandrii, munceau și în locul celor plecați.

Lucrau și Catarina și Veronica în rînd cu lumea. Satul nu se mai interesa de ele și de Dumitru. Gîndurile erau împărțite între cei duși și între grijile de acasă ale fiecărui.

Pe fostul jandarm nu-l mai pomenea nimeni, afară de cele două femei, în sufletul lor.

Trecură săptămîni și luni. Începu să cadă înflia zăpadă.

³² Scriitorul se dovedește un pătrunzător observator al mișcărilor afective ale mulțimii. Tensiunea despărțirilor și interesul general al satului scad pe măsură ce realitatea războiului se instalează și oamenii se obișnuiesc cu el.

IV

[...] Ferindu-se una de alta, Veronica Roșu și Catarina Bogdan știriceau și ele, înfrigurate, în fiecare zi, de la Ilie Rău, dacă n-a scris și jandarmul. Poștașul avea făgăduială, și de la una, și de la cealaltă, de bună răsplată dacă le va spune ce scrie Dumitru potrivnicei.

Trecură patru luni, și nici una nu primi nici o înștiințare de la jandarm. De la vreo zece inși, doar, nu sosise încă nici o știre. Cele două femei, ferindu-se una de alta, cercetară mereu tablourile oficiale. Zadarnic. Nici o veste, ca și când pe Dumitru Bogdan l-ar fi înghițit pământul.

Ele nu puteau nici să-i scrie, neștiind numărul poștei de campanie, pe care numai jandarmul li l-ar fi putut da.

Când una, când alta ieșea în calea lui Ilie Rău, privindu-l întrebător.

Bătrînul clătina din cap :

— Nimic !

Uneori îl iscodeau :

— Ce crezi dumneata ? Pentru ce nu vine de la Dumitru nici o știre ?

— Păi, mai sînt și alții de la care n-a venit nimic. Cine știe ? Dumnezeu știe ! Poate se mai pierde și scrisorile, se rătăcesc... Poate să fi căzut prizonier...

Ele îl iscodeau pe bătrîn ce scriau alții : nu cumva l-a văzut cineva, ori s-a întîlnit cu el ?

Nu ! Nimeni nu-l pomenea.

Catarina se jeluia mamei sale :

— Toată lumea trimite veste. Numai el tace.

— Poate că-i scrie celeilalte...

— Nu i-a scris pînă acum. Ilie Rău știe pe oricine scrie și oricui i-ar scrie.

Cînd mama, cînd fata, cînd amîndouă tăbărau cu gura pe Gligor :

— Tu n-ai nici o grijă ! Dacă nu scrie el, ar putea să-i scrie fata, dacă i-ar ști adresa, poșta de campanie. Dar tu nici atîta n-ai făcut pînă acum, să afli poșta aceea !

Gligor avea o bucurie pe care n-o spunea nimănui : dacă jandarmul nu scrie, e semn bun, e semn că-i merge rău și-i la primejdie. Poate l-au trimis în rîndurile cele dintîi în foc, și va fi căzut prizonier la ruși. Las' că-i bine, las' să-i moaie oasele !

După întîmplarea aceea de la gară, îl înjunghia de cîte ori se gîndea că nu s-a pus de-a curmezișul muierilor și nu a împiedicat o căsătorie de care acum se rușina și ar fi voit s-o știe desfăcută. Dar știa că numai moartea desface căsătoria. Pe la ei nu erau divorțuri. Și apoi fata nu s-ar fi învoit odată cu capul ! Dar mai bine ar fi ca jandarmul să treacă prin suferințe și chinuri grele, să se întoarcă acasă schimbat. Dacă și-a nenorocit fata, nu înțelegea să piardă și averea. Prea frumoasă avere avea și, iată, nu-i nici un semn că fata să fi rămas grea, să poată avea drept la moștenire printr-un copil !³³

Din gîndurile lui nu spunea nimic femeilor. [...]

Dar, cu toate stăruințele Catarinei, Gligor nu se gîndea să-i afle adresa poștei de campanie a jandarmului. Nici nu știa cum ar putea-o afla. Nu cunoștea nici unitatea la care a slujit jandarmul în vreme de pace. Dar, ce mai știi ! Poate nici nu a fost jandarm ! A putut ieși, de pe partea lor, și dintr-o pușcărie, că lor le-a luat Dumnezeu mințile și n-au cercetat nimic privitor la el, nici cîu prilejul cununiei.³⁴

Dar chiar dacă i-ar fi știut adresa, nu i-ar fi dat-o fetei. Pentru ce să stea de vorbă cu el ? Să-i mulțumească

³³ Firea duplicitară a tatălui care oscilează între grija paternă și apetitul averii.

³⁴ Furia contestatară a tatălui dezvăluie același efect magic produs de jandarm și asupra „femeilor sale“ cărora „le luase mințile.“

pentru bătaie ? Să-și aprindă iar sufletul în flăcări ? Acum, e adevărat că focul arde, dar cu jarul în spuză : n-o topește pe față. Își poate vedea de lucrul ei. Și cu cât va trece vremea și nu va ști nimic de el, cu atîta amintirea lui se va spăla, și inima ei se va potoli.³⁵

Nu ! El nu-i va căuta adresa blăstămatului aceluia !

Nu știa nimic de urma lui Dumitru Bogdan nici Veronica Roșu.

După întîmplarea aceea de la gară, ea nu mai cuteză multă vreme să umble între oameni. Nu-și putea ierta că-și ieșise din fire, că-și dezvăluisese taina ei înaintea oamenilor. Și-i părea că, de-ar ieși pe uliță, toată lumea ar huidui-o.

Dar într-o zi rămase portița curții deschisă, și un vițel zburdă afară. Fără să-și dea seama ce face, alergă după el.

Atunci văzu cu uimire că nimeni nu-i are grija. Pe drum erau mai mulți bărbați și femei ; era simbătă sara și măturau pe la poartă. Săriră cu toții să-i ajute să-și ducă vițelul în curte.

Înțelese, cu un suspin de ușurare, că oamenii își au grijile și năcazurile lor și nu se mai gîndesc la ea, nici la jandarm.

De-atunci cuteza să iasă prin sat. De la Ilie Rău aflate că nici Catarina n-a primit știre de la Dumitru. În listele oficiale ce veneau la primărie, nu era nici o pomenire despre el. Arsă de neliniști, întrebă pe notarul din sat, între patru ochi, cum ar face să-i afle adresa lui Dumitru Bogdan.

Notarul avu un zîmbet de plăcere gîndindu-se la legăturile ei cu jandarmul.

— Este o singură cale, răspunse el. Să întrebăm la compania de jandarmi în care a slujit. Acolo avea, la mo-

³⁵ Amintirea jandarmului este „necurată“ și numai „spălînd-o“ prin absență și uitare se poate dobîndi liniștea.

bilizare, ordinul să se prezinte. El trăbă să știe poșta de campanie.

— Ai face bine să întrebi dumneata ? Nimeni nu știe unde a slujit el la jandarmerie. Pentru osteneală, iată, am adus douăzeci de coroane.

Peste două săptămîni o chemă notarul la cancelarie.

— Iată adresa. A fost împărțit din primele zile la front.

Veronica luă bucata de hîrtie cu adresa și o băgă în sîn. Inima-i bătea să-i spargă pieptul și-i venea amețală la cap. Abia ieși din cancelarie, clătîindu-se.³⁶

Începu să-i scrie. Și azi, și mîine, mereu. În curînd tot satul află că Veronica-i trimite scrisori jandarmului. Dar nici Ilie Rău, nici poștărița, o zgripturoaică bătrînă cu nasul cît un ardei, nici primarul, nici notarul nu știau să-i fi venit vreun răspuns de la Dumitru Bogdan.

„Asta e mai turbată ca femeile mele“, își zise Gligor Albu, după ce se încredință, chiar de la poștărița, că Veronica-i scria mereu. Văzu chiar o carte poștală de-a Veronicăi, cu adresa jandarmului, cu numărul poștei de campanie. De cînd o căuta Catarina lui ! Dar Gligor nici nu se gîndi să i-o spună fetei. Las' să turbe cățeaua, nu fata lui !

Cînd Catarina înțelese, în aceeași zi, și de la vecină, și de la Ilie Rău, că Veronica-i scrie lui Dumitru, i se făcu rău, și două zile nu se putu ridica din pat.³⁷

Iată, potrivnica-i aflase adresa ! Poate i-a trimis-o el ! Poate o aflase ea, cine știe cu cîtă alergare și cheltuială ! Îl iubea mai mult decît dînsa. Dar Ilie Rău se jură pe toți sfinții că Veronica n-a primit adresa de la jandarm și că, deși-i scrie, pîn-acum nu i-a venit nici un răspuns.

³⁶ Manifestările sînt similare cu cele ale primelor întîlniri dintre cele două personaje. Efectul e produs de simplul contact cu hîrtia ce conține adresa jandarmului, vraja acționînd și de la distanță.

³⁷ Rivalitatea celor două femei depășește domeniul afectelor, ea antrenează dezechilibrări organice, „boliri“ grele.

Cînd se ridică din boală, se hotărește să o întîlnească pe dușmană. Cîteva zile în șir o pîndi, dar nu o putu întîlni pe uliță. Se hotărește să intre în ogradă.

Era spre sară, și Veronica tăia, în tindă pe-un scăunel, bostani la porci, să-i fiarbă în căldarea ce atîrna învălîtă în flăcările de pe vatră.

Catarina se apropie tiptil, îi smulse din mînă barda cu care tăia bostanii, apoi rămase împietrită.

Cealaltă țipînd de spaimă, se întoarce.

— Arată-mi și mie ! șuieră ca un șarpe Catarina.

— Ce să-ți arăt ?

— Scrisorile de la el !

— Ce ? Ești nebună ?

— Arată-mi-le ! urlă ea acum, ridicînd barda.

Veronica nu se clinti din loc.

— N-am scrisori de la el !

— Cutezi să spui că nu-i scrii ! Că nu-i știi adresa ?

— I-o știu. A aflat-o notarul, de la compania la care a slujit Dumitru în jandarmerie. Dar n-am primit nici un răspuns de la el. Parcă l-a înghițit pămîntul.

— Dacă l-a înghițit, tu trăbă să știi ! Numai tu știi, după cum numai tu știi cum l-a înghițit și pe bărbatul tău.

Veronica o privi cu ochii holbați :

— Ce vrei să spui ? Că mi-am omorît bărbatul ?

— Ceea ce vorbește tot satul ! Jură că nu te-ai ținut cu Dumitru pînă a trăit bărbatul tău !

Catarina rămase amenințătoare, cu barda ridicată, ca o furie. Veronica suspină greu și, întristată de moarte, răspunse fără nici un înconjur :

— Ne-am iubit, nu zic ba ! A mai venit la mine și după ce s-a însurat. Dar și oamenii și tu sînteți niște ne-

mernici și păgini ! Cum să-mi omor bărbatul ? Nu era să mor și eu din aceeași mâncare ? Of ! Și-ar fi fost de o mie de ori mai bine și pentru mine !

Veronica izbucni într-un plîns atît de furtunos și deznădăjduit, încît Catarinei îi căzu brațul ridicat și scăpă barda din mînă. De la o vreme, printre gemete adînci, Veronica șuiera :

— Tu mi l-ai luat ! Voi mi l-ați luat pe Dumitru ! L-ați fermecat ! Și, pe urmă, ce putea el face decît să se întoarcă la mine ? Voi, blăstămaților !³⁸

Catarina simțea că se învîrte lumea cu ea. Simțea marea dragoste a Veronicăi și durerea ei cumplită. Inima i se împietri, apoi și toată răscolirea firii sale. Dar un lucru înțelegea : femeia asta nu mințea ! Dacă i-a spus că n-a primit nici o scrisoare, așa trebuie să fie.

— Dă-mi și mie adresa ! Să încerc și eu.

Glasul îi era rugător acum.

Veronica duse mîna la sîn, desfăcu dintr-o năfrămuță un petec de hîrtie și i-l întinse.

Catarina îl luă cu lăcomie și porni fugind, ca și cînd ar fi alungat-o cineva.

Pe drum își dădu mai bine seama ce o îmblinzise și făcuse să-i cadă brațul neputincios și barda din mînă : nu era durerea Veronicăi, ci pricina acelei dureri : moartea lui Dumitru ! Dacă el n-a răspuns la scrisorile ei, e semn rău !

Gîndul morții lui îi pustia acum sufletul : un vînt de

³⁸ Veronica se consideră uzurpată din drepturile ei, iubirea pentru Dumitru neputînd fi desfăcută decît de puterea unor forțe supranaturale.

crîncenă răutate bătea prin el. „Dacă nu-i al meu, nu e nici al ei.“

Convingerea că Veronica îl iubește mai mult ca ea, o făcu să se simtă, în drum spre casă, ca o femeie lepădată, ca o piatră din marginea drumului, ca o zdreanță. Se simțea rușinată și umilită. O durere neîncercată încă îi mușca din suflet.

Acasă nu era decît lelea Fira. Catarina o privi ca pe o dușmană de moarte ; scrisoarea asta a înlesnit apropierea lui de Veronica. Niciodată nu-i venise gîndul pînă acum. Și deodată se năpusti asupra bătrînei, o răsturnă la pămînt și începu s-o bată cu pumnii și s-o calce cu picioarele.

Bătrîna își apăra ochii cu palmele, bolborosea ceva neînțeles, dar cînd o răzbi durerea și înțelese că nu-i glumă, se răsuci deodată ca o coardă și o răsturnă pe Catarina lîngă ea. Apoi, dintr-o săritură fu în picioare și puse mîna pe săculea de lîngă vatră.

— Să nu mai dai, că fac moarte de om ! strigă ea c-un glas ruginit, care o îngrozi pe Catarina. O îngrozi și fața schimbată a bătrînei : văzu în ea spaimile morții. Era să mă omori ! Dar, mulțămifă lui Dumnezeu că-s încă mai tare decît tine, lepădătura femeilor !

Catarina înlemni, cu ochii holbați la ea.

— Da, lepădătură ! șuieră bătrîna. Unde s-a mai pomenit ca un bărbat să-și lasă bătută nevasta la o săptămînă după cununie și să se întoarcă la ibovnică ? Să se întoarcă de o sută de ori Dumitru, și tot la Veronica se va întoarce, așa să știi !

Catarina palidă-moartă căzu pe o laviță. Lelea Fira,

ținînd mereu săcurea la subsuoară, își adună într-o desagă cîteva lucruri aduse de la ea de-acasă.

— De-acum ne despărțim. Și bun e Dumnezeu și meșter e dracu : ne vom întîlni cînd va veni Dumitru, să aruncăm din casă mortăciunea.

Catarina nu mai simțea nimic. Auzea cuvintele, dar nu le mai înțelegea. A rămas împietrită pe lavița aceea pînă sosi sluga, ori un veac ? Nu-și putea da sama. Dar auzind glasul slugii în curte, simți că trăiește. Începură să i se adune gîndurile și să i se pună în ordine. Întocmai ca niște furnici venind ostenite, pe drumuri răzlețe, dar toate către același mușuroi.

Ce s-a petrecut cu ea ? Din ce i-a venit nebunia ? Întîi, în tindă la Veronica : i-a smuls barda și a ridicat-o să izbească. Și apoi aici, în casă ; s-a năpustit asupra bătrînei s-o omoare. Nu se mai putea îndoi ; cu gîndul acesta s-a aruncat asupra ei, și era gata s-o sugrume, dacă nu se dovedea mai tare bătrîna.

Nu ! Cînd a ridicat barda, nu avea gîndul uciderii ! Numai cînd s-a prăbușit asupra femeii care i-a ajutat lui Dumitru să facă din ea o femeie lepădată. Da, se simțea învinsă, zdrobită, o lepădătură, cum i-a spus și lelea Fira : a simțit și ea, și în deznădejde a voit s-o ucidă.

Își făcu încet cruce, cîntăreștîndu-se toată și dîrdîind de frig : era să facă moarte de om ! Ea ! Catarina ! E cu putință ? ! Sări de pe laviță, ridică zăvorul și strigă : ³⁹

— A intrat dracu-n mine ! și țîșni, nebună, în curte. [...]

³⁹ Personajul devine irațional, invadat progresiv de duhuri malefice care îi comandă atitudini și gesturi iresponsabile, descărcări pasionale ce trădează dezordinea teribilă a instinctelor.

Apoi, rămasă singură, se gîndi : pentru ce să mai muncească dacă Dumitru e mort ? Și mort trebuie să fie dacă la atîtea scrisori ale ei — ale celeilalte — nu i-a răspuns niciodată. La o dragoste ca aceea e cu neputință să nu răspunzi cîtă vreme nu putrezești subț pămînt.⁴⁰ [...]

V

Către sfîrșitul lui aprilie, într-o sîmbătă sara, Catarina, după ce lipise podeaua tinzii — cele două odăi erau padimentate cu scînduri, — presără nisip adus în spate de ea de la o rîpă din apropiere. Intră apoi în odaia vecină, căzu pe gînduri, și lacrămile i se scurgeau încet pe obraji. Toate încercările ei să afle ceva despre bărbat fură zadarnice. Oare nu-i zadarnică și toată osteneala ei în gospodăria lui Dumitru Bogdan ? Nu ar fi mai bine să se mute la părinți ? Pentru ce trăiește ea singură în casa asta străină ? Dacă Dumitru e mort, ce rost mai are șederea ei aici ?

Se însăraseră detot, și din norii de primăvară începu să mîzguie mărunț, ca o burniță.

Nu aprinse lumina, nu se mișcă de pe scaun. Era bine așa, împietrită. Deodată auzi pași în tindă, pași apăsați, așa cum numai jandarmul pășea, pași cunoscuți de tot satul.

⁴⁰ Dragostea apare ca o garanție a vieții, un preț scump prin care se îndepărtează primejdia morții. Remarcăm confuzia voită a exprimării — „o dragoste ca aceea” — prin care poate fi definită iubirea ambelor femei.

Inima-i sări din loc, și răsuflarea i se opri. Mai auzi pașii cunoscuți de cîteva ori, apoi se făcu liniște.

Îneebunită, crăpă puțin ușa tinzii, cu inima la gură, și întrebă cu glas scăzut :

— Tu ești, Dumitre ?

Dar întrebarea rămase fără răspuns și se pierdu în noapte. Își adună toate puterile, deschise mai larg ușa și întrebă rar :

— Tu ești Dumitre ?

Nici un răspuns, numai o liniște de moarte, care o îngheță de frică. Să încleștă cu minile de uștiori, să nu cadă : înlemnise, nu se mai putea mișca din gura ușii. Îi veni puțin inima la loc numai cînd auzi cîinii lătrînd și glasul slugii strigînd în curte :

— Nea, boală, nea !

Era un mascur blăstămat, care-i tot scăpa în uliță. Îl aducea de departe.

Catarina aprinse o lumînare și ieși îngrozită în tindă. Numai cît isprăvisese cu lipitul și cu presăratul nisipului pe jos ; era cu neputință să nu se cunoască urmele bocancilor, dacă a fost Dumitru.

Dar nu putu descoperi nimic. Nisipul era neatins. Numai urme de talpe goale, urmele ei, se desemnau pe nisip în două rînduri.

Și totuși ar fi jurat că au fost pașii lui Dumitru. Și un glas tainic, un sentiment nedeslușit îi spunea că bărbatul ei a intrat în tindă.

— Ai pierdut ceva ? întrebă sluga deschizînd ușa tinzii, văzîndu-și stăpîna aplecată, cu lumînarea în mînă.

— N-am pierdut nimic, răspunse ea cu glas stins.

Apoi îndreptîndu-se : Ascultă, Nicodime ! N-ai văzut pe nimenea ?

— Unde să văd ?

— Prin curte.

— N-a fost nime !

— La cine au lătrat cîinii ?

— La boala asta de mascur, la cine să latre ? Iar mi-a scos sufletul cît am alergat după el.

— Mi se pare că a umblat cineva pe aici, zise ea mai încet, și iar se uită la nisip. [...]

Peste cîteva zile se auzi în sat că în Carpați au fost lupte grele, cu prăpăd de morți, și că rușii au trecut granița.

Catarina alergă ca o nebună să afle vești despre bătaia asta : cînd a fost ? unde a fost ?

Locul nu se putea ști : în Carpați, aproape, dacă au trecut granița. Dar nu se putea ști cu siguranță că lupta a început la sfîrșitul săptămînii trecute, sîmbătă după-amiază. Spuneau soldații dintr-o patrulă care ajunsese pînă la Vîrtopi.

Catarina auzi chiar din gura lor : „Sîmbăta trecută după-amiază !” Dar sîmbătă sara ea a auzit pașii lui Dumitru în tindă ! Ar fi jurat și acum că i-a cunoscut pașii !

O trecură sudori reci : în lupta aceea a căzut și Dumitru și el a umblat atunci sara prin tindă ! A fost umbra lui, de aceea nu i s-au cunoscut urmele !

În sara aceea Catarina le-a spus părinților hotărîrea sa :

— Nici moartă nu mai mă întorc în casa aceea !

Ochii ei ardeau ca de boală, și în răstimpuri o scuturau fiori de friguri.⁴¹

Tatăl, Gligor, părea că nu vede nimic în chinul Catarinei.

— Ba te-i mai întoarce, fătul meu, că nu poți lăsa să se aleagă nimic din casă și de toată averea ! Ai vite, ai bucate, ai nutreț, ai casă plină.

Mamă-sa îi ținea parte. Dar nici ea nu înțelese ce spunea fata.

— Destul e dacă stă peste zi și își vede de treburi, zise ea. Sluga e băiat de încredere. Apoi, vei mai da și tu cîte o raită pe acolo. Ce știți voi bărbații ! O femeie singură, noaptea, în pustietatea unei case !

— Nici peste zi nu mai mă-ntorc, mamă, gemu fata. Nu mai calc pragul blăstămat !

Fata se ținu de cuvînt. Era palidă ca o moartă, și toată ziua se mișca dintr-un loc într-altul, fără să facă nimic, cu privirile împăienjenite, pierdute parcă în ea însăși.⁴²

Dar ceea ce nu putură face jandarmii și honvezii isprăvi spaima în după-amiaza zilei următoare : satul a început să fie bombardat, și larma războiului ajunse la marginea lui. Cine putu, scăpă cu fuga. Mulți se ascuseră în pivnițe, alții luară drumul codrului.

Vreme de trei zile satul trecu de patru ori la ruși și tot de atîtea ori a fost recucerit de trupele austriace.

Pe urmă focul s-a potolit. Fără să fie bătuti, se spunea, rușii s-au retras nu numai din Vîrtopi, ci din toate

⁴¹, ⁴² Presimțirea prezenței lui Dumitru tulbură puternic ființa Catarinei. Încordarea extremă, tensiunea paroxistică declanșează suferința fizică, epuizarea, înstrăinarea ireversibilă de casa jandarmului pe care o simte acum „blestemată“.

satele de la poalele munților. S-au retras pe vechea linie din Carpați.

Oamenii începură să iasă din ascunzișuri, să vină din păduri, să se întoarcă din evacuare.

Tunurile n-au bătut multă vreme peste sat. Au fost mai mult lupte la baionetă, după pregătirea artileriei. Totuși, multe case din Vîrtopi, șuri, grajduri, au fost dărîmate sau aprinse.

Casa lui Dumitru Bogdan, din inima satului, lângă drumul principal, rămăsese fără acoperiș, numai cu pereții și tavanul.

Păgubașii se priveau înfricați, se jeleau, dar încă în aceeași zi se apucară să repare ce se mai putea.

Șura, grajdul lui Gligor nu fuseseră atinse. Nici casa și acareturile văduvei lui Ion Roșu. În jur fusese pîrjol.

Socrul lui Dumitru Bogdan se duse singur la locuința acestuia, cercetă casa, șoproanele, grajdul. Erau stricăciuni la toate, dar nu ca la casă. Intră în camerele de unde nici un lucru nu fusese clintit de cînd se mutase Cătălina la părinți. Tavanul nu era spart, dar geamurile curseseră toate în țandări.

Întors acasă, zise supărat :

— Nu mai avem încătrău ! Trăbă să mutăm toată gospodăria lui la noi. Cîteva repărături s-ar putea face la grajd, la șoproane. Dar casa trăbă acoperită din nou, și e nevoie de întreg scaunul coperișului. Cheltuială mare pe scumpetea asta ! Și-apoi, cine știe dacă peste o săptămînă, ori poate o lună, nu ne bate tunul iar ? Că războiul ăsta după cît se vede, pe cît merge înainte, pe atît dă și îndărăpt.

Femeia fu de aceeași părere, iar Catarina mulțami în gînd lui Dumnezeu că a scăpat de a mai trece pragul acelei case. Ea vedea un blăstăm și în faptul că tunul nimerise drept în casa lui Dumitru, iar alte case din apropiere rămăseseră neatinse.⁴³

Astfel în loc de învrăjbire, în casa lui Gligor Albu din Virtopi se sălășlui pacea și buna înțelegere.

Întreaga gospodărie a lui Dumitru Bogdan fu mutată la Gligor : și mobila din casă, și vitele, și bucatele, și nutrețul, căci și în casă, și în grajd, și în curte, era lărgămint destul pentru a mai încăpea o gospodărie cuprinsă.

Odată cu avutul din vatra Bogdăneștilor se mută aici și sluga Nicodim. Iar cei doi dulăi dați Catarinei ajunseră iarăși la stăpînul lor dintîi.

Casa lui Dumitru rămase pustie.⁴⁴

VI

De vreo patru săptămîni tunul nu se mai auzea bătînd. Războiul își luase drumul pe undeva prin Galiția.

Umblau întîi vești, apoi știri sigure, că în unele din satele vecine se făcuseră spitale.

Nu trecu multă vreme, și primăria din Virtopi primi ordin să evacueze școala pentru spital. Abia se putu înfiripa unul pentru douăzeci de paturi înghesuite.

Se părea că în luptele din Carpați, de la sfîrșitul lui aprilie, căzuseră mulți răniți.

⁴³ Catarina ieșe tot mai evident de sub vraja ce o dominase.

⁴⁴ Absența jandarmului devine acum definitivă, pe urmele sale instalîndu-se, sinistru, puștiul.

În sat veniră soldați de pe la alte regimente și unități decît acelea în care slujeau vîrtopenii. Mai mult de jumătate dintre ei erau totuși români.

Văduva lui Ion Roșu, Veronica, cît ținu prăpădul peste sat, locuise la părinții ei. O luaseră ei, cu puterea, acasă. Cum să rămînă singură în ploaia de bombe și de gloanțe ?

Dar nici acasă nu voi să se ascundă în pivniță. Mamă-sa o trăgea zadarnic, îngrozită, de mîneacă.

Nu ! Ei nu-i mai era frică de moarte !⁴⁵

Slăbise mult în vremea din urmă. Somnul ei, să fie al celor blăstămați ! Se zvîrcolea toată noaptea în așternut, ca pe jar. Vai de zilele ei !

Se frămînta și biata mamă-sa. Știa, voia să creadă că Veronicăi nu i-a pierit somnul pentru cel mort, ci pentru cel ce poate mai era în viață. Auzise și ea toate zvînurile din sat și, deși se îngrozea, inima n-o lăsa să creadă că fată-sa și-a putut învenina bărbatul cu voia. Adevărat că nu s-a dus cu toată inima la cununia cu Ion Roșu, dar în scurtă vreme Veronica se obișnuise cu el. Traiul lor era pașnic, plin de înțelegere, gospodăria lor mergea ca pe roate cînd intrase în sat nenorocul fetei ei.

Se dădea cu capul de păreți. Cum n-a putut vedea ea nimica două luni ? ! Cum s-a putut ascunde Veronica și în fața ei, care o cunoștea mai bine ca orcine ? ! N-a fost jandarmul acela însuși diavolul în chip de om ? Sosise în sat, necunoscut de nimeni, cu bani mulți într-o ladă. Cine era ? Dar ea n-a băgat de samă nici o schimbare la fata

⁴⁵ Suferința acută o imunizează pe Veronica de spaimele morții, îi dă detașarea și siguranța celui ce parcurge un teritoriu cunoscut foarte bine.

ei, pentru a se putea pune de-a curmezișul alunecării în prăpastie.⁴⁶

După ce se îndepărtă războiul și vîrtopenii începură să-și vadă iar de treburile lor, văduva se întoarse iar la casa bărbatului.

La plecare, mamă-sa îi zise :

— Fata mea ! Ai fost bună și ascultătoare totdeauna. Viu sau mort, uită-l pe cel ce ți-a nenorocit viața.

Veronica o privi cu ochi îndurerați, înconju rați de cearcane mari, și nu răspunse. Oftă din baierile inimii și, sărutînd mîna mamei sale, plecă.

Veronica simți o sfîrșeală de moarte cînd văzu casa lui Dumitru Bogdan descoperită. Văzu în ea un semn rău. Părea o rană grozavă, cum stătea goală, în păreți, și rana aceea trecu și în inima ei. De cîte ori nu se întîlnise acolo cu Dumitru !

După ce Gligor mutase întreaga gospodărie, casa rămăsese și mai pustie, și rana în inima văduvei creștea. Și pustiul căuta să pătrundă în sufletul ei.⁴⁷ Ea făcea opintiri mari ca să-l alunge, și, după sosirea bolnavilor în spitalul din sat, Veronica începu să învie.

Începuse să știricească iar după jandarm.

Știa că poate se va întîlni aici cu potrivnica sa, cu Catarina. Dar nu o neliniști gîndul acesta. De la întîlnirea aceea din tindă, cînd Catarina venise după adresa lui Du-

⁴⁶ Oamenii se trezesc pe rînd din starea de hipnoză provocată de jandarm, conștienți acum de atributele lui diabolice și se „leapădă“ înfiorați de el.

⁴⁷ În timp ce Catarina fuge de casa blestemată care o înspăimîntă, Veronica simte o atracție durercasă spre locul pustiit, un fel de compasiune în fața unei ființe suferinde și nefericite.

mitru și ridicase asupra ei barda, din clipa în care dușmana îi spusese în față că și-a înveninat bărbatul, Catarina nu mai însemna pentru ea nimic : un lucru mort, o piatră, un gătej din drum. Nu-i mai păsa ce face, ce drege, era moartă pentru ea !⁴⁸

Veronica Roșu veni cea dintâi la spital. Ea trecu de la om la om și știrici în toate chipurile, descriind și înfățișarea lui Dumitru Bogdan. Răniții erau dintr-alte ținuturi și de la regimente străine.

Totuși, unul din ei, cu o rană nevindecată la picior — o ruptură de obuz, — o tot ascultă și se tot gîndi. După descrierea amănunțită a Veronicăi — îi arătase și cum îi sună glasul, — se bătu cu palma peste frunte, se ridică într-un cot și zise :

— El este ! Îmi aduc aminte. El este ! — Apoi tăcu deodată, se lăsă gemînd pe perină și o întrebă : Ți-e frate ?

— Nu !

— Bărbat ?

Ea clătină mută din cap.

Omul oftă.

— Atunci îți pot spune. A intrat într-un atac cu regimentul nostru. El nu se ținea de regiment, dar cu alte cete rătăcite de la unitățile lor a fost încorporat la noi. A fost o luptă grea, cu mitraliere, cu bombe de mîină, cu baioneta mai pe urmă. Luptă mare, aici, în Carpați, pe la sfîrșitul lui aprilie. Atunci am fost rănit și eu. Au căzut mulți în atacul acela, eu nu pot jura că a murit. Cu ochii mei nu

⁴⁸ Amănuntul trebuie reținut, deoarece anticipează o reacție viitoare. Cine se lasă orbit de aparențe, călăuzit doar de semne exterioare, acela este lipsit de forță, nu are intuițiile necesare cuprinderii vieții adevărate, este mort, un obiect inert.

l-am văzut căzînd. Dar înapoi nu s-a mai întors, la spitalele prin care am zăcut eu n-am auzit de el. Dar am auzit că mulți, între moarte și viață, căzuți în luptele acelea, au fost duși la alte spitale, mai mari, înlăuntru în țară, unde se pot face și operații mai grele. N-am văzut cu ochii mei decît intrarea lui în atac. Nu pot jura că a murit. Poate să fie la un spital mai mare, poate să fi căzut prizonier, poate s-a rătăcit la alte trupe în retragere.

Veronica porni cu capul frînt în piept. Nu se putea gîndi la nimic. Ci rana din trup o simți acum mai adîncă, și pustiul din suflet mai mare.

În vremea asta Catarina cercetă și ea spitalul, și, întrebînd din om în om, ajunse la același izvor.

— Ești sora lui ?

— Nu ! E bărbatul meu !

Rănitul cel străin era să-i spună : „A mai întrebât cineva despre el“, dar se răzgîndi și zise :

— Poate să fie acela pe care l-am cunoscut. Nu era din regimentul meu.

— Nu slujise înainte la jandarmi ?

— Ba parcă spusese odată !

— El e ! zise nevasta, sfîrșită.

— Poate că-i el, poate c-a fost altul ! Hei ! cîți oameni nu samănă și cîți n-au slujit în jandarmerie !

Catarina știrici amănunțit despre lupta aceea : voia să știe luna, ziua, ceasul. Omul își-aducea cu greu aminte. Dar, în sfîrșit, tot a putut hotărî ziua :

— Era într-o sîmbătă după-amiază ; se însăra. Va fi fost pe la sfîrșitul lui aprilie.

— El este ! țipă femeia. A murit în lupta aceea !

— Nu se poate ști, leliță ! Poate-i rănit prin vreun spital mai mare ; poate-i prizonier la ruși. Că mulți au căzut prizonieri în lupta aceea.

— A murit ! A murit ! oftă Catarina. Am avut sămne în sara aceea. Toate se potrivesc !

— După sămne să nu te iei, leliță ! Hei ! cîte sămne înșălătoare nu s-au dovedit în război ! Am cunoscut destui care se lăudau cu visuri ori cu sămne că vor scăpa de moarte, și au fost curățați de mitraliere.

— Sămnele mele nu m-au mințit niciodată. Iar inima încă îmi spune !

Își duse mina la ochi. Lăcrămile o podidiră. Și ieși din sală fără a se gândi să-i mai spună o vorbă rănitului.⁴⁹

Rănitul se întreba în sufletul lui : „Care l-a iubit mai mult ? Nevasta sau cealaltă ?“ Și gîndindu-se la viața lui, la femeia de acasă, o amărăciune ca fierul îi umplu ființa.

De data asta Catarinei nu-i mai rămase nici o nădejde să se înapoieze Dumitru. Murise, fără îndoială. Din dez-nădejdea ce-i sfișia ființa, își dădu sama cît de adînc îl iubește încă și acum, după toată încredințarea că el era legat de cealaltă. [...]

⁴⁹ Cele două femei apar în imagini paralele, confruntate cu aceeași situație, aliniate în aceeași competiție, la fel de tenace amîndouă, în căutarea dispărutului, propulsate de o iubire inflexibilă. Jandarmul, personajul care provoacă asemenea seisme psihologice, este de fapt o absență trădată cînd și cînd de vagi urme sau presimțiri. Artă scriitorului stă și în capacitatea de a da pregnanță, contur puternic unui personaj ce nu este fizic prezent în text.

După sumarele informații aflate de la rănitul din spital, satul este iarăși înfierbîntat de zvonul că „prin casa cea părăsită și pustie, fără acoperiș, a jandarmului, ar umbla cineva noaptea“.

Gligor duce acolo un cîine pentru a păzi casa, dar urletele lui necîntenite îl determină să-l aducă înapoi. Zvonurile se amplifică, tot mai mulți săteni afirmînd că au văzut „ceva mișcînd, fie în casă, fie tupilat pe lîngă păreți, pe sub streșină“.

Catarina, învingîndu-și teama, se duce într-o noapte cu lună să păzească ruinele gospodăriei și are impresia că „într-un ungher se vede mișcîndu-se o umbră de femeie“ pe care ea o identifică cu Veronica. După primele momente de groază cercetează casa cu atenție fără să descopere nici un fel de urmă.

Un singur suflet din sat nu crezu în toate zvonurile cu arătarea din casa lui Dumitru : văduva lui Ion Roșu, Veronica. Și doar numai două gospodării o despărteau de casa blăstămată. Și cînd i se spunea de ce vorbește satul, ridica din umeri.

— Prostii ! zicea dînsa.

Dar inima îi sîngera : ca și în primăvară, și acum aceiași nume de om, ei atît de scump, făcea vilvă în sat !

El și casa lui, tot ce era în legătură cu ființa lui !

Pentru ce nu-l lasă lumea odată în pace ? E în război, e poate rănit greu, ori poate mort. De ce nu-l uită oamenii, de ce nu-l lasă în pace ? Iată, acum vor să-i vadă umbra ! Poate nici nu e încă mort, și lumea vrea să facă din el strigoi și să-l pună stafie la vatra Bogdăneștilor. Ce păcate ! Ce nemernicie !⁵⁰

⁵⁰ Întrebări sfișietoare pentru Veronica în momente de exasperare, semnele unei revolte nemanifestate împotriva agresivității inconștiente, elementare. Eresurile populare, credințele în strigoi, în ruine bîntuite de umbre, de duhuri, invadează tot mai puternic textul nuvelei.

Veronica singură știa că nici o umbră nu umbla în casa lui Dumitru. Că nu-i nici un lucru necurat. Că numai oșinda unei dragoste fără hotar și fără noroc își lasă urmele pe aici, singurînd și lăcrămînd, o suferință mută și mistuitoare. Dacă cineva ar fi voit să se încredințeze de acest adevăr, era de-ajuns s-o privească pe Veronica. Cît de mult îmbătrînise în vremea din urmă !⁵¹ [...]

VII

Încep să apară probe materiale ale prezenței lui Dumitru. Bogdan. Bătrînul Ilie Rău susține cu tărie că l-a văzut clar, l-a salutat și descrie rana pe care jandarmul o avea „de-a curmezișul frunții“.

Veronica Roșu nu se mișcă toată ziua din casă, pentru că dis-de-dimineață află în tindă, virît pe sub ușă, un semn cunoscut, un petec de hîrtie, și pe el, trasă cu creionul, o cruce. Asta însemna că noaptea viitoare se vor întîlni, ea și Dumitru, în casa lui. Cînd se întîlneau în grădină, pe bucățica de hîrtie era o singură linie.

Veronica ridică semnul, îl privi un răstimp, apoi se clătina și, pierzîndu-și cunoștința, căzu.⁵²

⁵¹ Tăria nestirbită a iubirii Veronicăi pentru jandarm capătă aici o intensă coloratură dramatică tradusă în imagini ale suferinței și zbuciumului. Proporțiile dragostei sînt demonice, alăturînd acei poli ai voluptății și durerii : „fără hotar și fără noroc“. Gerunziile „singurînd și lăcrămînd“ sugerează o acțiune prezentă și permanentă și sensul lor noțional e prelungit și amplificat de epitetele „mută și mistuitoare“.

⁵² Efectul semnului binecunoscut este asemenea trăsnetului resimțit de întreaga ei ființă cînd fusese „pironită“ de privirile jandarmului.

Cînd se trezi, soarele era sus pe cer. Nu-și putu da sama ce se întîmplase cu ea, pînă ce nu văzu iar hîrtiuța ce-i căzuse din mînă.

Intră în casă și căzu, ruptă de slăbiciune, pe o laviță. Privea neclintit în perețele din față. Gîndurile nu voiau să pornească, capul și-l simțea gol, ca un bostan din care ai scos miezul.

De la o vreme ochii i se opriră pe icoane, și începu să învie. Își amîntea cum, de săptămîni, se roagă, bate mătăni, postește și ajunează. Pentru ce le făcea toate acestea ? O rază de lumină îi străluci în priviri : pentru el ! Pentru viața și întoarcerea lui, de cînd rănitul acela din spital îi spusese că poate Dumitru a fost acela pe care îl cunoscuse.

De atunci începuse postul și rugăciunile.

Tot privind icoanele, cu raza aceea de lumină în ochi, Veronica simți o undă de căldură la inimă. Dumnezeu i-a ascultat rugăciunile și i-a primit canonul. Dumitru e viu și a venit la ea.⁵³

De cînd începuse canonul, jandarmul nu mai pierise din închipuirea ei. Îl simțea atît de aproape ! Retrăia clipele petrecute împreună. Le retrăia cu atîta intensitate, încît, din cînd în cînd, trebuia să meargă să vadă, să pipăie locurile pe unde se întîlnea cu Dumitru : năcul cel bătrîn din grădină, otava din șura lui Dumitru, casa Bogdăneștilor. Avea o cheie de la lacăt, din vremurile cele bune.

⁵³ Pasajul este o replică la un moment narativ mai vechi. Atunci icoanele erau invocate cu disperare pentru salvarea ei de puterile paralizante ale jandarmului, acum, dimpotrivă, pentru salvarea și reîntoarcerea lui acasă.

Catarina nu se înșelase : pe Veronica o văzuse atunci, prin luminișul scîndurilor de la ferestre, în casa jandarmului. Nu se înșelaseră nici alții, care văzuseră o umbră umblînd prin casa cea părăsită.

Veronica era !

Adevărat era că Veronica de acum nu mai era decît umbra celei de demult. Se topea văzînd cu ochii. Amintirile traiului ei cu Dumitru o mistuiau și o purtau, ca pe o rătăcită, prin locurile întîlnirilor cu jandarmul. În sufletul ei nu ardea decît iubirea. Ardea cu deznădejde, cu ultimele flăcări parcă și cu atît era mai mistuitoare.⁵⁴

Cu hîrtiuța strînsă în pumn, cu cheia de la lacăt în mînă, la vremea știută de mai demult, Veronica se strecură în casa lui Dumitru Bogdan. Ea singură nu știa nimic de vorba lui Ilie Rău, nici de teama cea nouă că iar o să fie bătaie peste sat. În noaptea asta neagră, cu nori grei, în care satul Vîrtopi, încărcat în temeri, parcă nu mai respira, Veronica îl aștepta pe Dumitru Bogdan.

O fi trecut un ceas, un veac, pînă auzi pașii cunoscuți în tindă ?

Sări de pe laviță și-i deschise ușa.

— Mitre ! strigă ea, cu un răcnet de animal înjunghiat.

— Psst ! Vorbește-ncet ! Nu vreau să ne audă nimeni ! Nu vreau să știe nime !

⁵⁴ Un nou atribut al iubirii, iubirea deznădăjduită, dar cu atît mai „mistuitoare“. Veronica parcurge astfel toată gama de nuanțe ale sentimentului, de la teamă la înconștiență, de la sfială la patimă, de la extaz la disperare configurînd o veritabilă monografie a iubirii.

Dar pînă vorbi el, femeia îi și sări de grumaz și-l în-lănțui cu brațele.

— Mitre, inima mea ! ⁵⁵

În întuneric numai ochii lui arzători îi vedea bine : luminau fosforescent, nefiresc, ca niște ochi de fiară.

Veronica îl cunoscuse prin pipăit. Barba mare, aspră, o înfioră cînd o atinse cu obrazul.

— Ți-ai lăsat barbă ! ce, grozăvie !

— Mi-a crescut ca o buruiană rea.

Tot pipăindu-i fața, simți tăietura adîncă din frunte, dădu un țipăt și-și desfăcu brațele. O fulgeră un gînd de spaimă : „Nu e Dumitru !“ Dar nu era glasul lui ? Mai aspru, mai ruginit, dar glas dulce n-a avut niciodată ! Și, apoi, cine altul știa semnul întîlnirilor ?

— Mitre ! gemu ea și voi să-l în-lănțuie din nou cu brațele.

Dar bărbatul o respinse. Ea, fără să bagă de samă, strigă din nou :

— Mitre ! În sfîrșit, ai venit ! De cînd te aștept ! De cîte ori te-am așteptat chiar aici !

Și iar voi să-l în-lănțuie cu brațele.

Dar omul o respinse din nou și-i zise cu glas poruncitor de altădată :

— Nu striga ! Nu vreau să știe nimeni că sînt aici. Sînt dezertor. Mă caută patrulele !

— Vai de mine !

— M-au dus din nou pe front. Abia am ieșit din spital.

⁵⁵ Exclamație ce descarcă în numai trei cuvinte toată tensiunea așteptărilor, speranțelor, zbuciumului acumulată în interminabile zile și nopți de incertitudini.

Îi căută mîna prin întuneric și i-o duse la frunte.

— Simți tăietura ? Mi-au crăpat capul în atacul acela. Camarazii mi-au spus că am stat între moarte și viață zece zile. Dar ei mint.

Veronica nu văzu, dar parcă-i simți prin întuneric rînjetul rău cînd spunea vorbele din urmă.

— De ce să mintă ? întrebă ea cu sufletul la gură, uitînd cu totul că bărbatul îi respinsese îmbrățișarea.

— Mint, pentru că eu atunci n-am fost între moarte și viață, ci am murit. M-au deșteptat doctorii din morți.

Femeia simți că omul vorbește îngrozit.

— Dumitre, vino-ți în fire !

— Eu știu că am murit în sîmbăta aceea, după-amiază, pe la sfîrșitul lui aprilie.⁵⁶

Carnea începu să se încrînceneze pe Veronica.

— Dumitre, vorbești aiurea ! Ești bolnav ? Rana nu ți s-a vindecat încă ?

— Vorbesc ce știu ! După ce am murit, am venit acasă și am intrat în tindă. Aveam de lucru cu tine.

Femeia se dete un pas înapoi, îngrozită.

— Aveam să-ți vorbesc, și de aceea am venit acum. De, rana mă doare încă, dar ei m-au trimis din nou pe front. De aceea am dezertat ; nu mai puteam muri a doua oară. Și înainte de a pleca să mă ascund iar prin păduri, eu trăbă să știu adevărul. De aceea am venit, și nu pentru ce ai crezut tu la început !

Veronica simți că se sfîrșește de spaimă : Dumitru era nebun. Cine știe ce rană primejdioasă avusese la cap ! Și

⁵⁶ Reluarea acelulași amănunt semnificativ creează o mișcare narativă specială ce întreține tensiunea misterioasă țesută mereu în jurul jandarmului.

deodată se trezi în ea, în locul ibovnicei, mama. Glasul i se încălzi plin de înduioşare⁵⁷ :

— Sărace Mitre ! Să n-ai nici o grijă, o să te ascund eu să nu te găsească nici o patrulă. Şi voi să-l mîngîie pe faţă.

Dar jandarmul o respinse din nou.

— Nu vreau să mă ascunzi ! Vreau să ştiu adevărul ! — Apoi, cu un glas şoptit, dar şuierător, continuă : Cine a cules bureţii aceia ?

Femeia scoase un ţipăt şi sări un pas înapoi, gata să se răstoarne pe spate.

— Bureţii ? oftă ea. Dar eu i-am cules, Mitre !

— Ştiam eu că tu i-ai cules ! Dar voiam să aud din gura ta. După ce m-am însurat, la o săptămînă, am venit iar la tine. Mă apucase o nebunie şi nu te-am întregat să aud din gura ta. Dar după ce am căzut rănit, poate cînd eram mort, mi-am adus aminte de toate. Mi-am adus aminte că la moartea lui Roşu mi-am zis : „Odată are să-mi culeagă şi mie bureţi veninoşi !” Şi, după ce te-ai întors din spital, de unde credeam că nu te vei mai întoarce, mi-a fost groază de bureţi. Aş fi venit iar la tine, şi tu într-o bună zi mi-ai fi dat bureţi, ca şi lui Ion Roşu. De aceea m-am grăbit şi m-am însurat cu Catarina. Mi-era frică de bureţi veninoşi. Dar, după o săptămînă, m-a apucat nebunia şi am uitat de ei. Scăparea mea a fost că a început războiul.

⁵⁷ Iubirea îmbracă acum haina duioşiei materne, femeia dovădindu-se înepuizabilă în disponibilităţile dăruirii. De la spaima atroce, viscerală, la devotamentul matern, necondiţionat, trecînd prin piscurile şi abisurile pasiunii, acesta este itinerariul iubirii Veronicăi pentru jandarm.

Veronica îl asculta îngrozită : Era în toate mințile ? Era nebun ? Nu mai știa ce să creadă !

— Mitre ! strigă ea ca înjunghiată. Cum poți vorbi așa ? Cum te rabdă inima ? Am știut eu că-s veninoși ? Nu era să mor și eu ? Of, de-aș fi murit atunci !

— După ce am fugit de pe front, m-am ascuns prin păduri. Ce de bureți, Veronica ! Și albi, și galbeni, și vineți, și roșii... Mereu mă întrebam : „De care i-a dat lui Roșu ? De care îmi va da și mie odată ?” Iată pentru ce am venit : să-mi spui adevărul, să mă păzesc !

Femeia nu mai putu răbda. I se ridica din suflet o dușmănie ucigașă. Îl întrebă cu glas sugrumat :

— Mitre, ești tu nebun sau treaz ?

Deodată jandarmul făcu un pas hotărît către ea, o prinse de un braț ea în clește de fier și-i spuse cu glasul lui firesc, cunoscut, cum îi vorbea cînd era mînios :

— Sînt în toate mințile, nu-ți fie frică.

— Și crezi că l-am înveninat anume ?

— Cred !

În loc de orice răspuns, Veronica îl scuipă în față.

— Jandarm ticălos ! șuieră ea, și-l palmui peste amîndoi obraji.

Pe-o clipă luna ieși din nori, și o dungă de lumină căzu printre scînduri drept pe chipul lui Dumitru : rînjea îngrozitor în barba încîlcită. Era el ? Era umbra lui ?⁵⁸

Înnebunită, tipînd, Veronica țîșni afară, trîntind ușile după ea. Sări garduri prin grădini. În urma ei cîinii lă-

⁵⁸ Scenă de efect dramatic cu elemente din recuzita romantică. Rînjetul, barba încîlcită, gesturile de natură să înfioare, fapt accentuat de interogațiile dubitative : „Era el ? Era umbra lui ?”

trau înveninați. Lătrară pînă tîrziu. Cîțiva rumâni ieșiră în capul gol în curți. Vreo doi văzură pe cineva sărind gardurile, la o strălucire trecătoare de lună. Apoi nu mai văzură nimic. Întreaga hărmălaie a cîinilor fusese în jurul casei jandarmului. De la o vreme se mai auzea în în noapte un singur cîne urlînd.

Dimineața urla și satul. Nu mai erau vorbe, nu mai erau povești. Lacătul de la ușa tinzii fu găsit descuiat. Fu chemat în grabă Gligor, și el intră, urmat de patru oameni.

Pe jos, în nisipul tinzii, erau urme de bocanci militari, urmele cuielelor din talpă. Erau și urme de talpă mici goale, talpe femeiești. Dar în odaia deșartă nu putură afla decît cîteva frunze uscate, prinse-n tină, căzute de pe călcîiul unui bocanc. Se vedea urma unui sfert de potcoavă.

— Hm ! Făcu Gligor, și-l străbătu un fior de gheață. Era întîia oară cînd îl mișca și pe el toată povestea asta încîlcită cu stafia de la vatra Bogdăneștilor. Hm !... făcu el iarăși privind la cei patru rumâni. Aici n-a fost nici o stafie. A fost un om. Și încă cineva cu bocanci militari, deci un soldat. Și a mai fost, după cum vedeți, și o femeie ! Stafiile nu lasă urme de bocanci, nici de talpe goale în nisip.

Oamenii se priviră tuspatru și avură același gînd : jandarmul și Veronica.

Gligor se gîndi să astupe urmele, să nu le vadă și Catarina. Dar își zise că adevărul-nu mai poate fi acoperit. Vor spune cei patru rumâni.

— Vedeți, mă, zise unul, că n-a mințit Ilie Rău cînd a spus că l-a văzut pe jandarm în curte ?

Gligor cumpără un lacăt nou, mare, și-l puse la ușa. „Nici lui nu i-a muiat încă oasele, nici cățeaua nu s-a

potolit încă, își zise el supărat greu. Sămn că va mai ține războiul !” Și ofta din baierile inimii.⁵⁹

Peste trei zile sosi o patrulă care-l căută pe Dumitru Bogdan.

Îl ascultară pe Ilie Rău, pe Gligor, pe cei patru ru-mâni. Trebui să-i lase în casă, să vadă urmele. Trecură apoi la casa lui Ion Roșu.

Veronica nu era acolo. O aflară la locuința părinților ei. Dar nu avură cu cine vorbi : femeia zăcea în pat, scu-turată de friguri și aiurind.

Patrula răscoli tot în gospodăria părinților ei, ca și acasă la Gligor, în gospodăria părăsită, la casa lui Ion Roșu. Căutară și prin alte case și suri, pînă sară. Nu aflară nimic. Sara, soldații plecară mai departe.

Auzi și Catarina de tot ce s-a vorbit prin sat. Dar nu s-a dus să vadă urmele. Nu voia să creadă : dacă Dumitru trăiește cu adevărat și, venind în sat, a ținut s-o vadă numai pe cealaltă, însemna că ea era mai puțin și decît o femeie lepădată, decît o zdreanță !

Și nu mai avea puteri să sufere și umilinta asta. De aceea Catarina se lega cu nădejde de părerea care pînă la urmă rămase biruitoare în sat : n-a fost jandarmul, ci numai stația lui. Altfel, pentru ce ar fi înnebunit de atunci Veronica ? Urme de bocanci, urme de cuie au putut lăsa fără să bage de samă și cei patru rumâni care intraseră în casă cu Gligor.

— Ciudat lucru. Nici chiar venirea patrulei care-l căuta pe jandarm nu putu scoate din credința celor mai mulți

⁵⁹ Afirmatia lui Gligor sugerează o fină corespondență între război și dezlănțuirea pasională a protagoniștilor, prinși și ei în plasa unor înțeleștări „pe viață și pe moarte”. Aproximarea războiului de iubire luminează noi fațete ale sentimentului care capătă astfel și o dimensiune tragică.

că prin casa cea părăsită a umblat o stafie, nu un om viu ! După întâmplarea din urmă, mulți erau gata să jure că iar s-arată stafia.

VIII

După întâlnirea cu jandarmul, Veronica Roșu cade într-o boală grea cu delirări prelungi și febră mare. Starea ei critică vecină cu moartea alimentează „gura satului“ care dă interpretări contradictorii situației : unii cred că s-a întâlnit cu stafia unui mort și că și-a vândut sufletul satanei, alții că e vorba de remuscările conștiinței chinuite de uciderea soțului, alții că e doar o pedeapsă divină.

[...] Prin postul Crăciunului febra scăzu, și mintea Veronicăi începu să se limpezească. Se gândea acum, cu ziua de cap, privind la focul din vatră.

De ceea ce își aduse mai întâi aminte fu întâlnirea nu cu Dumitru, ci cu rănitul acela din spital, care-i adusese mai întâi o veste mai sigură despre el. Simțea că amintirea acestuia nu are nici un rost decît să-i aducă în minte altceva. Dar ce anume ? Se zbătea să afle și nu putu zile în șir, pînă cînd lucrul căutat îi veni singur în minte.

Da ! Acum își aducea aminte ! Cînd l-a scuipat atunci în față, și-a scuipat și toată dragostea pagină ce a legat-o de omul acesta !⁶⁰

— Da ! Atunci, în casă, după ce l-a scuipat în față, vîzîndu-i rînjetul groaznic din barba încîlcită, și rana din

⁶⁰ Gestul reproduce o reminiscență ritualică a descîntatului, scuiparea duhului necurat, o des-vrăjire de sub efectul unor forțe malefice „păgîne“. Eliberarea Veronicăi se produce deci tot pe cale magică.

frunte, a putut crede iar că nu-i stafia lui. Cît a vorbit cu el în întunec, a putut crede că-i nebun ! Dar acum știe și simte că a fost Dumitru în carne și oase. Dumitru cel adevărat, cel drăcesc, pe care ea nu l-a cunoscut.⁶¹

Nu l-a cunoscut ?

Gîndurile ei, mai clare acum și mai sprintene, începură să plece din cap, în căutare, ca albinele din coșniță.⁶²

Nu l-a cunoscut ?

Dar ce-au fost cele două piroane înroșite în foc ce-i sfredeleau ceafa cînd fostul jandarm o ațintise mai întîi, pe la spate, cu privirile ? Și a doua, și a treia oară ? Nu a înlemnit atunci de spaimă, nu au năpădit-o sudori reci și nu s-a închinat la icoane după ajutor ? Dar cînd i-a poruncit întîia întîlnire — căci poruncă a fost, nu rugă-minte — și cînd l-a ascultat, dusă de o putere mai tare decît ea, nu s-a îngrozit ? Și rînjetul lui la a treia întîlnire, cînd ea, la poruncă, a venit în casa jandarmului, nu sămăna cu rînjetul din urmă, și cînd l-a văzut în bătaia lunii ? Și nu a ridicat de atîtea ori pumnul asupra ei, cînd îi spunea că mîine ori poimîine nu va putea veni ?

Doamne ! Cu cît i se întorceau din cercetare mai multe gînduri, cu atît înțelegea că jandarmul a fost mai mult diavol decît om ! Nesăturat de dragoste pînă la nebunie, crunt și brutal, și nici o vorbă pentru sufletul ei ! A întrebat-o vreodată dacă-l iubește ? A întrebat-o vreodată

⁶¹ „Dezlegată“ de vrajă, femeia vede chipul adevărat al jandarmului.

⁶² Imagine de mare forță sugestivă, exprimînd iureșul, „forțata“ gîndurilor. Procesele abstracte cognitiv-afective sînt traduse într-o comparație percutantă.

dacă nu o chinuie gîndul păcatului său, cel puțin, dacă Ion Roșu a simțit ceva ? I-a vorbit vreodată despre căsătorie ? ⁶³)

Amintirile acestea îi înăbușiră sufletul, și Veronica, închizînd ochii, începu să plîngă. Întru tîrziu, își zise : „Nu l-am cunoscut ? Ba Dumnezeu mi-a luat atunci mințile. L-am iubit orbește... Dar oare pe el l-am iubit, sau mi-am iubit dragostea din mine ? ⁶⁴

Cîteva zile înainte de Crăciun, gîndurile i se limpeziră de tot. Nu mai avea febră și se hrănea mai bine. Se putea scula din pat și începu să învețe din nou să umble. ⁶⁵

Lumea întreagă îi părea alta. Ea însăși se simțea ca și cînd s-ar fi curățit de o piele uscată, de șarpe.

Toate lucrurile îi păreau noi, și ea părea că-i iarăși copilă ; se mira și se bucura de toate.

Învie și mamă-sa, care, de la începutul toamnei, nu mai avusese zi bună. Dar ea se mai uita încă și acum

⁶³ Analiza „trează“ a iubirii ei pune în lumină ființa demonică a jandarmului care nu cunoaște limite omenești în manifestările sale.

⁶⁴ Întrebări ce lasă un echivoc asupra întîmplărilor care pot fi un efect al virtuților hipnotice ale jandarmului-zburător, sau proiecția exterioară, manifestarea unei ființe cu un prea-plin pasional, însetată de iubire. De remarcat că tot acest proces de limpezire a sensului evenimentelor are loc pe fondul însănătoșirii Veronicăi. Dragostea ei anormală fusese o boală inoculată de factori misterioși. Vindecarea se produce cînd iubirea a parcurs toate treptele ei inefabile, încheindu-și combustia mistuitoare.

⁶⁵ Ieșirea din zodia unei iubiri devastatoare redă personajului puritatea inițială. Re-născută, ea începe „să învețe din nou să umble“.

cu ochii triști la față, de cîte ori credea că aceasta nu o vede. Și adeseori ofta prin colțuri de odaie, prin tindă.

Intr-o sară, Veronica, plîngînd, își deschise inima :

— Mă bănuiești mereu și dumneata, mamă dragă ! Mă bănuiești încă ! Iată, nu mai pot răbda ! Nu mi-a fost drag de bărbat, cum știi și dumneata, dar nu mi-a fost nici urît de el, iar jandarmul a intrat în viața mea ca o vîlvătaie de foc, ca un blăstăm. Pe bărbat nu l-am înveninat cu voia. Iată, mă jur pe sfînta cruce și pe Maica Precesta ! Bureți, de cîte ori n-am cules eu ! Dar atunci, fără să știu, am amestecat și bureți veninoși. Aici e vina și păcatul meu de moarte : gîndul meu era la jandarm, și cînd i-am cules din pădure, și cînd i-am spălat și i-am tăiat în cratiță. Dumnezeu m-a pedepsit ! Dumneata știi că era să mor și eu. Întreabă pe doftorii de la spital și crede-mă. Să nu mă bănuiești, că mă omor !

Și izbueni în hohote de plîns. Abia întru tîrziu putu continua :

— Acum știu că și jandarmul m-a bănuît. Nu numai m-a bănuît, ci a și crezut că sînt o ucigașă. Mi-a spus-o cînd m-am întîlnit cu el în noaptea aceea.

— În care noapte, tu fată ? Iar începi să vorbești într-aiurea ?

— În noaptea cînd am fugit de la dumneavoastră și după care am căzut la pat... Mă duceam uneori noaptea în casa lui și-l așteptam acolo. Tot credeam că odată și odată va veni. În urmă a și venit și mi-a spus că am să-i dau și lui bureți veninoși.

— Ce tot îndrugi tu, fată hăi ! zise mamă-sa îngrozită. Te întoarce, se pare, boala, și iar vorbești într-aiurea.

— Vorbesc ca subt patrafir, mamă dragă. M-am întîlnit cu el în carne și oase în noaptea aceea. Știu că el a fost, dar acum mai știu ceva ce nu știam pînă atunci, că-i

mare blăstăm și ticălos ! Mi-a spus în față că eu l-am înveninat pe Ion.

— Veronica, fata mea ! Lasă-l în plata Domnului, ori în mîna dracului ! Nu te mai gîndi la el, nu mai vorbi de el ! Nici azi nu știe satul dacă în noaptea aceea, cînd te-ai îmbolnăvit tu, a fost în casă el cu stafia lui ! Și de-atunci de cîte ori s-au mai arătat încă vedenii în casa aceea blăstămată ! Poate ai visat că te-ai întîlnit cu el, și în boala îndelungată visul ți s-a părut adevăr. Lasă-l, nu-l mai pomeni, că destul blăstăm și rușine a adus peste casa noastră !

— De azi încolo nu-l voi mai pomeni, măicuța mea dragă. L-am smuls pentru totdeauna din inima mea, fie că-i în viață, fie că-i mort pînă acum. Cine m-a crezut ucigașă nu m-a putut iubi. De pe partea mea, de aici încolo poate să vină viu, poate să se arate ca stafie, poate să se schimbe în strigoi, nu-l mai știu, nu-l mai cunosc, nu mă mai tem de el. L-am scuipat în față, și-am scuipat atunci și toată dragostea mea nelegiuită.

Tăcu un răstimp, apoi își șterse lacrimile, se întoarse spre mamă-să și o întrebă cu hotărîre :

— Crezi-mă dumneata nevinovată de moartea bărbatului ?

Părea că-și pusese tot sufletul, toată viața în întrebarea asta.

— Doamne ! Te cred ! Te-am crezut totdeauna ! Dar diavolul trimite ispite grele ! De-acum deci nu mă va mai putea împresura !

— Să mă crezi, măicuță, fără șovăire ! Am jurat jurămîntul mare. Să mă crezi ! Altfel, nu mai pot trăi ! Altfel, mă omor !

— Te cred, sufletul meu drag, viața mea ! Cum nu te-aș crede eu ?

Și mama izbucni în hohot de plins, îmbrățișându-și fata, sărutînd-o.

Veronica simți că-ntr-adevăr, mamă-sa o crede, din căldura dulce ce-i inundă sufletul. Se lăsă frîntă pe un scaun. Nu mai fusese așa fericită din anii copilăriei nevinovate.⁶⁶ Din cînd în cînd ridica ochii și se uita la mamă-sa ca la o icoană. Întru tîrziu șopti :

— Îți mulțămesc.

Apoi se ridică, se apropie de bătrînă, îi ridică mîna încet și i-o sărută.

Amîndouă femeile se îmbrățișară și plînseră multă vreme.

IX

În casa lui Gligor Albu au loc neînțelegeri între tată și fiică.

Gligor, pătimaș de avere, se luptă să repare stricăciunile din gospodăria jandarmului, convins că bogăția acestuia va deveni a sa.

Catarina îl socotește pe Dumitru mort, iar averea acestuia nu o interesează deloc, imputîndu-i tatălui lăcomia.

[...] Zile în șir nu mai vorbi cu tată-său. În schimb, Catarina stătea mai mult de vorbă cu mamă-sa.

— E adevărat ce spune tata ? Cică umblă zvonul că Veronica vrea să se mărite.

— Am auzit și eu... răspunse bătrîna oftînd. E ușor pentru ea ! Nu-i stă în cale nici o piedică.

— Într-adevăr, nu-i mai stă, dacă a murit Dumitru.

⁶⁶ Fericirea are și ea acum lumina nevinovăției, iar nu întunericul patimei.

— Mort au ba, nu de asta atîrnă acum căsătoria ei. E slobodă înaintea legii. Se poate căsători cu oricine vrea. Nu ca tine ! — Și mamă-sa oftă din nou.

— Nu ca mine ? întrebă ea neînțelegînd. Eu nu mă pot mărita cu cine vreau ?

— Nu, fata mea ! Asta e nenorocirea noastră. Tu ești cununată pe lege, și la primărie, și la biserică. Tu trăbă să aștepți.

— Și pînă cînd ?

— Pînă vine știrea de la împărăție că jandarmul e mort. Altfel, nu te poate cununa nime.

Catarina se înfioră. Nu se gîndise niciodată la asemenea piedică, de cînd era încredințată că Dumitru e mort.

— Și dacă nu vine nici o știre, ori vine peste ani de zile ? Eu să stau să-l jelesc și să ajung să împletesc coșite albe ?

— Zadarnic, fata mea ! Legea nu poate fi călcată. Nime n-ar cuteza să te cunune, să te trezești odată cu doi bărbați. Aici e nenorocirea și blăstămul ce a căzut peste noi.

Catarina se revoltă :

— Nu-mi pasă de nici o lege ! Mai trăiesc oamenii și necununăți. Dacă războiul va mai ține ani de zile, și despre mulți dintre cei duși nu va mai veni nici o știre, ce vor face femeile lor ? Vor rămînea văduve viața întreagă ?

Bătrîna nu știu ce să răspundă. Zise, întru tîrziu :

— Dacă va fi așa, poate se va aduce o lege care să desfacă pe femei de cei cu care au fost cununăți și nu mai dau nici un semn de viață.

Catarina, în sufletul ei, nu se mai simțea acum cu mîna legată de jandarm. Chiar dacă Veronica s-ar mărita și dacă Dumitru s-ar întoarce, n-ar mai trăi cu el. Era acum cu totul încredințată că jandarmul nu o iubise nici-

odată. Și era în anul al douăzeci și doilea. Ea o lăsa pe mamă-sa singură în casă și, în curînd, cîntecul ei se auzi în curte. Nu mai cîntase dinaintea cununiei.⁶⁷

X

O țigancă reaprinde interesul satului pentru jandarm relatînd înspăimîntată întîlnirea întîmplătoare cu el în pădure.

[...]

— Și culegea bureți, spui ?

— Culegea, maică, în poala mantalei soldățești. Culegea, tot bombănind. Cînd își umplea poala, ședea în frunzele uscate, desfăcea poala și lua pe rînd cîte un burete. Se uita la el pe toate părțile, apoi îl arunca. „E veninos !” spunea, îngrozit parcă, cercetînd mereu fiecare burete și aruncîndu-l. „Cu de-ăștia a înveninat pe Roșu”. După ce-l arunca pe toți, se scula și iar începea să culeagă.

— L-ai auzit vorbind ?

— Cum v-aud și m-auziți.

— Și tu ai stat să-l vezi cum culegea bureți și să-l ascuți ? Parcă veneai alergînd ca de tătari !

— Eram dup-o tufă, oameni buni, cînd l-am zărit. Și mi-au ologit picioarele. Nu mă puteam mișca ! Am crezut și eu că-i stafia lui. Vroiam să-mi fac cruce de necuratul, dar nu-mi puteam mișca mîna : îmi ologiseră și mîinile. Gindeam : stafia lui este, și de aceea nu mai am putere în trup : m-a pălit aerul iadului. Lunecasem în genunchi și am încremenit așa. Dar pe el îl vedeam bine. Nu era departe. Tot bombănind, aduna bureți. Pașii lui sunau în

⁶⁷ Cîntecul celebrează eliberarea de tenebrele pasiunii și în cazul Catarinei. Jandarmul rămîne depozat de toate acele atribute magice care „înnebuniseră” un sat întreg.

frunzele uscate. Nu mai era stafia lui, era el. Să n-am parte...

— Nu te mai jura, că-i păcat, zise un rumân. Poate să fi fost el. Doar mai demult l-au căutat patrurile în sat, ca dezertor. Poate se ține mereu ascuns prin păduri.

— Era slab și negru la obraji ce abia se mai vedeau din barba încîlcită. Să mă bată Dumnezeu dacă nu era ca un om sălbatec. Sămăna mai mult a fiară decît a om !

— De, dacă trăiește numai prin păduri, hăituit mereu de patrule ! Dacă se va hrăni numai cu bureți... zise același rumân.

— Vai de mine, moș Vasile, dumneata crezi ? întrebă galbenă ca o turtă de ceară, o nevastă tînără.

— Nu-i cu puțință. L-au căutat patrurile ! El știe că dacă-l prind, îl împușcă !

— Nu mi-a părut să fie în toate mințile, zise țiganka. Arunca toți bureții din poală : și pe cei buni, ca și pe cei veninoși. Ochii lui erau căzuți ca-n două găuri adînci și de-acolo ardeau cum ard noaptea ochii motanului.⁶⁸

— Cine știe, poate din rana aceea de pe frunte să i se fi tras și o scrîntire a minții, mai zise același om. Cînd stai și ascuți grozăviile cîte le povestesc oamenii întorși din prăpădul ista, nu-ți mai pare nimic cu neputință.

— Stăteam, mînca-v-aș sufletul, ologită după tufă, și abia mai răsufлам de frică. De trei ori l-am văzut umplîndu-și poala cu bureți și de trei ori risipindu-i. După ce a treia oară aruncă cel din urmă burete, o urechiușă tînără, i se sparse în grumaz un hohot de rîs, sări în picioare strigînd : „Pe mine nu mă înveninează ea !“, și începu să alerge înapăimîntat, drept spre tufa după care eram ascunsă. Nu știu de cîte ori am murit și am înviat ! Trecu pe lîngă mine în salturi mari, ca o sălbătăciune.

⁶⁸ Portretul subliniază puternic devierea jandarmului spre animalic și demonic, fapt explicat și prin nebunia personajului.

Frunzele uscate sunau, gătejele trosneau în urma lui, prin pădure departe. În urmă s-a făcut liniște, mi-au venit puterile la loc și am ieșit, pășind ca pe ouă, din pădure, să nu m-audă. Ajunsă la margine, am rupt-o la fugă.

Țiganca, cu fața brăzdată încă de spaimă, privi iar înapoi pe drum.

XI

Vasile Lișniță, întors invalid de pe front, rămîne în scurtă vreme văduv cu trei copii mici. La înmormîntare Veronica trăiește impresionată stări sufletești de generoasă umanitate.

Veronica era copleșită de valul acela cald de înduioșare, și o simțire nouă începu să nască din sufletul ei : Cum i-ar mîngia de bucuros pe copiii aceia ! Cum ar voi să-l poată ocroti pe bărbat ! O simțire maternă, vie, dulce, curată creștea mereu în sufletul ei și nu o mai părăsi pînă se trezi lîngă mormîntul proaspăt⁶⁹, lîngă care nu mai rămăsese decît bărbatul și patru rudenii mai-apropiate. Pe copii nu-i mai aduseseră la cimitir.

Se gîndea și vedea mereu pe cei trei copilași cum stăteau lîngă sicriu, și i se rupea inima de mila lor.

Era numai milă ? O vreme văduva gîndi că-i numai milă și înduioșare dar, cu scurgerea zilelor, înțelese cu bucurie că inima ei o leagă de copiii aceia ca și cînd le-ar fi mamă. Îi iubea din zi în zi mai tare.

⁶⁹ Imagine a sufletului pe deplin purificat al Veronicăi. Trecut prin flăcările iubirii, ajuns la incadescență patologică, cugetul ei își redobîndește ingenuitatea, candoarea, generozitatea. Sentimentul matern încolțește astfel într-un pămînt curat, fertilizat de experiența suferinței.

Se gîdea și la bărbat, la văduvul. Era un om cu liniile feței ca tăiate în piatră, un bărbat în care-ți puteai pune nădejdea. În ochi, în jurul buzelor îi lumina bunătatea, întristată acum. Un om care nu se lasă răpus de soartă.

Veronica urmări de aproape felul lui de viață după ce-și îngropă nevasta. [...]

Înainte de Rusalii, Veronica se cunună cu Vasile Lișniță.

Trecură zile, săptămîni și luni, și căsnicia celor doi văduvi era lăudată de toată lumea. Mătușa cea bătrînă părăsi, mulțumită, casa nepotului. Nu mai era nevoie de ea.

— Copiii nici nu-și mai dau seama că nu-i mama lor cea bună, spunea bătrîna cui voia s-o asculte.

Înțelese și mamă-sa că Veronica nu se mai gîndește la jandarm.

— Mulțămescu-ți ție, Doamne, că ai izbăvit-o ! se ruga ea sara la icoane.

XII

Catarina, contrar voinței tatălui, se căsătorește cu Ion Plăieșu, „un fecior frumos și voinic“, uitînd cu desăvîrșire de jandarm.

Gligor consultă un avocat pentru clarificarea situației averii și află întîmplător adevărul despre soarta lui Dumitru Bogdan.

[...]

— Ascultă, bade Gligore, omul acela a fost prins de patrule și adus ca dezertor de pe front înaintea Consiliului de război.

— Vai de mine ! L-or fi împușcat !

— Nu l-au împuşcat, răspunse avocatul. Eu sînt împărţit de doi ani ca judecător la acel consiliu. Pot să ţi-l descriu pe omul acela. Era înalt, brunet, voinic, purta o barbă mare încilcită şi o urmă adîncă de rană în frunte.

Gligor se înfioră : era aşa cum îl descriesese şi Ilie Rău, şi ţiganka Măriuţa.

— Cînd a plecat din sat, la trei săptămîni după căsătoria lui cu fata mea, nu purta nici barbă, nu avea nici urmă de rană în frunte ; eu nu l-am văzut niciodată aşa, domnule avocat. Aşa cum îl spui dumneata nu-l cunosc.

— Totuşi, el este. Rana a căpătat-o mai tîrziu, barba şi-a lăsat-o şi mai tîrziu.

Înţelegînd că ginerele său a ajuns înaintea Consiliului de război, pentru dezertare, Gligor simţi un mare gol în suflet. Părea că însuşi mîndria lui de om avut se topise.

— L-au judecat şi nu l-au împuşcat ? întrebă el temător.

— Ascultă, bade Gligore. Cu plutonierul acesta s-a întîmplat o mare nenorocire. Am început să-l judecăm după ce l-au adus patrurile. Dar am văzut că nu avem pe cine judeca.

Omul nu înţelegea nimic.

— Nu s-a aflat vinovat ?

— Un dezertor e totdeauna vinovat. Dar ţi-am spus că n-am avut pe cine judeca : Omul prins de patrulă era nebun !

Gligor îl privi năucit :

— Nebun ?

— Întîi gîndeam că se preface, cum se întîmpla cu destui. Vorbea de o femeie, de una... cum îi zicea ?... Veronica. Cică şi-ar fi înveninat bărbatul, şi acum vrea să-l învenineze şi pe el. Dar că el a cules toţi bureţii veni-
noşi de prin păduri... Spre norocul lui, avea şi clipe limpezi ; îşi aducea aminte cum îl cheamă, la ce unităţi a

slujit, cînd și unde a fost rănit. Apoi iar bătea cîmpii. Dacă ar fi aiurat mereu, cum într-altfel era sănătos, cred că l-am fi luat drept un prefăcut și l-am fi condamnat la moarte, cum s-a mai întîmplat și cu alții care făcuseră astfel de încercări. L-a cercetat și doctorul. A dat în scris că-i nebun. Crede că din rana de la cap. [...]

— Și... ce s-a ales de el ? întrebă cu greutate Gligor Albu.

— A fost dus într-un spital de nebuni... Dar cine știe dacă nu va scăpa de-acolo ! Avea nebunia să culeagă bureți. N-avea hodină într-un loc.

— Hm ! atunci e rău ! E vai de norocul fetei mele ! oftă Gligor.

— Cîte nenorociri nu se întîmplă în războiul ăsta, bade Gligor !

— Și fata nu se poate mărita cu altul ? întrebă rumânul, luat acum de alte gînduri.

— Deocamdată, nu ! Poate se însănătoșează ! Poate să moară, poate rămîne așa, mulți ani, Dumnezeu știe !

Gligor Albu avu totuși la plecare o mîngîiere : avocatul nu voi să primească nici un ban de la el.

XIII

Gligor Albu se întoarse în Vîrtopi greu ca pămîntul. Îmbătrînise. Iar acasă închise în el ca într-un mormînt tot ce auzise de la avocatul acela din Sighet. Se gîndea să-și răsucescă planurile cu ziua de cap și n-o scotea la nimic ; nu știa ce să facă.

Într-o noapte, prin noiembrie, după drumul la Sighet, cîinii din vecinătatea casei lui Dumitru Bogdan lătrară în-

verșunați, toată noaptea, ca la om străin. Mulți vecini și vecine se treziră, deschiseră ferestrele și strigară la cîni să-i ogoiască. Cîinii tăceau o clipă, apoi începeau să latre din nou.

De vreo cîteva luni nu se văzuse nici o stafie pe la casa părăsită. Oamenii se liniștiseră. Și acum toți erau nemulțumiți că iar începe nebunia asta.

În zori, cîinii se liniștiră. Dar în noaptea următoare, a treia, a patra, urlară iar, de nu mai putură oamenii dormi de răul lor.

Nu mai era de răbdat !

În ziua a cincea, vreo patru vecini își luară inima în dinți, furcile de fier în mînă și intrară în curtea casei părăsite.

Scotociră curtea, casa, podul casei în parte coperită, șoproanele, grajdul. Cînd ieșiră din grajd și intrară în șură, la adierea vîntului îi lovi un miros greu de mortăciune.

Oamenii se priviră, ochii le sticliră în cap. Se încordară. Iar o undă de vînt, și iar mirosul cel nesuferit !

— Vine din podul grajdului !

Puseră scara și urcară pe rînd toți patru.

Pînă se obișnuiră cu întunerecul din pod, nu văzură nimic.

Deodată unul dintre ei țipă de groază și rămasă cu mîna întinsă în sus. Priviră cu toții. Apoi se apropiară. De-un căprior, cu funia de grumaz, atîrna o mătăhală. Prin bocanci îi ieșeau degetele, de la picioare. Mantaua era zdrențuită. O traistă atîrna peste umăr. Limba, neagră, atîrna peste un bărboi încilcit.

Oamenii își făcură cruce. Coborîră din pod. Erau să se înăbușe de duhoare. Înștiințară primăria, jandarmeria din satul vecin, de care se ținea și Virtopii.

Pe la ojină, spînzuratul era întins pe spate în mijlocul curții. Tot satul veni să-l vadă. Și să se îngrozească.

Nime nu-l cunoscuse dintre cei sosiți întâi. Erau de față și primarul, și notarul, și doi jandarmi. Pusese ră pe un țigan să-i caute prin buzunare. Nu găsi nici o hîrtie. Dar, în traistă, țiganul află cîteva bureți.

Lumea se dădea tot mai înapoi cu cîte un pas, cu mîinile la nas.

— Vreun nenorocit de soldat, măi oameni buni ! zise primarul. L-o fi tras așa aici.

— Vreun dezertor.

— Va fi răbdat de foame cine știe de cîtă vreme. N-ai văzut că avea o mîină de bureți în traistă ?

Abia întru tîrziu îi văzură și rana de pe frunte.

— Cine știe ? Poate a fost rănit în război.

Un bătrîn mărunțel răzbătu prin mulțime, se apropie de mort, se aplecă asupra lui și îl cercetă cu multă băgare de samă. Apoi se obli, se trase la marginea mulțimii și zise cu glas răgușit :

— E jandarmul !

— Ce jandarm, bade Ilie ?

— Stăpînul casei, Dumitru Bogdan.

Ilie Rău voi să se strecoare prin mulțime. Simțea că-i vine amețală. Dar oamenii îl prinseră de mîină, de haine.

— Ce vorbești, bade Ilie ? Cum să fie jandarmul ?

— N-ai crezut cînd v-am spus că l-am văzut într-o noapte la el în curte, cum se uita a pustiu în casă. Cînd v-am spus că purta un bărboi mare și avea o rană la frunte, o tăietură adîncă. A venit patrula să-l caute ca dezertor, și tot nu ai crezut. Dacă așa vă place, nu credeți nici acum.

Și bătrînelul cel cu gura strîmbă se smuci din mîinile oamenilor și trecu prin mulțime.

Acum cutezară mai mulți să se apropie de mort, și-l vădă mai de aproape, să-i vadă tăietura din frunte. Veni și haranca Măriuța. Ea merse drept la mort, ca și cînd ar fi mers la o izbîndă, și se aplecă asupra lui. Îi fu destul o ochire și zise, cu fața către oameni, nedepărtîndu-se de mort :

— El este ! Pe el l-am văzut în pădure, cu mantaua, cu barba, cu tăietura la frunte. Și uite și traista cu bureți !

Cel din urmă, pe însărate, veni să-l vadă Gligor Albu. Se apropie cu grijă de mort, închise apoi ochii și se întoarse.

— E jandarmul, ginere-meu ! întări și el. Cine știe cum va fi scăpat din spitalul de nebuni...

— Din ce spital ? ! întrebă mai mulți.

Gligor abia acum își dete sama ce vorbă-i ieșise din gură. Și, nevoind să dezvăluie nimic din ceea ce ținea închis în el ca într-un mormînt, zise :

— Numai dintr-un spital de nebuni a putut scăpa un om care vine la el acasă să se spînzure !

Notarul, la care trăsese mai întîi Dumitru cînd venise în Vîrtopi, se apropie acum și el de mort.

— N-aș putea jura că-i el. Dar asemănare este.

— Dac-a slujit la jandarmi înainte de război, trăbă să se găsească la el o tăbliță de tinichea cu numărul companiei, zise unul din jandarmi.

I-o găsiră pe bluza zdrențuroasă, pe dinlăuntru.

Era pe ea nu numai numărul companiei, ci și numele jandarmului, zgîriat acolo, în ungurește.

Acum, nimeni nu se mai poate îndoi.

Oamenii începură cu bănuielile cum a ajuns Dumitru Bogdan aici, și să se spînzure, și ce rost aveau bureții din traistă.

Dar singurul om care ar fi putut da lămuriri, Gligor Albu, tăcea ca mormîntul.

Satul întreg se perindă să-l vadă pe mort. Numai două femei nu fură văzute de nimeni : Veronica, măritată acum a doua oară și Catarina, care cine știe pe unde era cu feciorul cu care fugise.

Pentru amîndouă jandarmul era mort de mult.

1940—1945

Vol. Faraonii, București, 1961

REFERINTE CRITICE

„D. Agârbiceanu sălășluiește în sine existența dublă a moralistului sever și ispita poetului ce vrea să-și plece urechea la vuietul pasiunii ; învinge, însă, cel dintii.

De aceea se apropie cu jenă de nuditatea sufletului ; analiza lunecă stinjenită de moralist, rigiditatea etică explică și condamnă faptele, după ce s-au întâmplat, sau le prepară, justificându-le.“

(POMPILIU CONSTANTINESCU, *Ion Agârbiceanu* [1927], în *Scrieri*, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1967, p.18.)

„Prin duiosia lor, prin finețea nu numai a observației, ci, de data aceasta, și a condeiului, prin intuiția în care se luminează adincul sufletului omenesc, ca într-o scăpărare, aceste două schițe (*Fefelega* și *Luminița*, n.n.) sunt adevărate podoabe ale literaturii noastre și ne deschid drum larg nădejzii noastre asupra celor ce poate să mai scrie acest puternic povestitor al Ardealului, ce se pregătește și va sosi curînd.“

(E. LOVINESCU, *Literatura Ardealului*, în „Convorbiri literare“, 1910, nr. 7, p. 826.)

„Poezia bătrîneții, poezia diformului, poezia urîtului din viață, poezia decrepitudinii trupesti, a damnaților, „

Sisifilor, iată marele merit al lui Ion Agârbiceanu și singura lui feudă în literatura română.“

(PERPESSICIUS, *Mențiuni critice*, vol. I, 1936, p. 214.)

„La Agârbiceanu discutarea problemelor morale formează ținuta nuvelei și romanului, și dacă ceva merită aprobarea neșovăitoare, este tactul desăvârșit cu care acest prelat știe să facă operă educativă, ocolind anosta predică. Teza morală e absorbită în fapte, obiectivată și singura atitudine pe care și-o îngăduie autorul este de a face simpatică virtutea.“

(G. CALINESCU, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1941, p. 564.)

„Agârbiceanu reflectă realitățile ardelenesti, mai cu seamă pe cele rustice, cu atîta fidelitate, cu atîta adecvare, încît pare că se uită aproape pe sine, pare că s-a suprimat singur ca subiect cunoscător și povestitor, spre a prezenta doar obiectul narațiunii sale : oameni și locuri aspre, măcinate de cotropitoare dureri ce se sfîrșesc uneori cu moarte.

Această dominantă obiectivitate a dus, în mod firesc, la povestirea întâmplărilor și la descrierea oamenilor, la grija subliniată pentru fondul ce avea să-l comunice cititorilor și relativ la mai puțină atenție pentru unele elemente ale formei, ca — de pildă — pentru stil. Nu vrem nici pe departe să spunem prin aceasta că Agârbiceanu neglijează cu bună știință înaltele preocupări ale artei, ci numai că obiectul, conținutul scrisului său, i-a impus o anume sfîșciune etică față de formă. Povestitorul zgu-

duitoarelor, dar surdelor dureri țărănești încrustate pe obrazul de pergament al truditivilor rurali, n-a putut simți nevoia jongleriilor stilistice, a jocurilor bizare de cuvinte..."

(AL. DIMA, *Arta lui Agârbiceanu*, în „Tribuna“, Cluj, an. I, nr. 32, 14 sept. 1957.)

„...Indiferent care ar fi tema particulară aleasă, scriitorul lasă să plutească peste întâmplări și deznodăminte o viziune etică intransigentă, izvorită din pomenita credință în rolul superior și educativ al operei de artă.“

(AUREL MARTIN, *I. Agârbiceanu*, în „Contemporanul“, București, nr. 36, 20 sept. 1957, p. 1.)

„Opera lui Agârbiceanu reflectează documentar, prin scrierile de mai largă respirație, zbuciumul vieții publice ardelenice în decurs de o jumătate de veac. Prin scrierile sale scurte, schițe, povestiri, nuvele, aceeași operă reflectează un număr impresionant de imagini din viața satului ardelenic de odinioară, din ultimele decade ale secolului trecut, cu unele datini în curs de dispariție, așadar, de o mare valoare etnografică, dublând pe cea literară.“

Limba, deosebit de bogată, este alt monument de filologie cu un puternic substrat provincialist, cu unele arhaisme, cu puține germanisme, cu mult mai multe latinisme și cu numeroase creații metaforice personale, în tipar popular.

Cu această instrumentație bogată, se orchestrează un scris uneori cam cenușiu, mai ales în expunerile teoretice și în analizele psihologice, dar mai adeseori colorat, vibrant, pătruns de miresme, ca vegetația și cerul sub care s-a format. Respectul demnității umane, dragostea de poporul sărac și obidit, dorința de a contribui la ridi-

carea lui prin cultură și prin gospodărire mai bună, patriotismul cald conferă operei agârbicene un mare prestigiu etic, o valoare educativă excepțională.”

(ȘERBAN CIOCULESCU, *Marginalii la opera lui I. Agârbiceanu* [1962], în „Varietăți critice”, București, Editura pentru Literatură, 1966, p. 376—377.)

„Agârbiceanu descrie, înainte de Rebreanu, zbăterile țărănimii transilvănene, care apucase pe calea proletarizării. Căile în încercările de a salva sînt mai multe. Unii eroi intră, ca și cei ai lui Slavici, la «stăpîn», în speranța că slujind o vreme vor putea aduna bani să-și întemeieze gospodării. Deosebiri rămîn totuși esențiale. Căci eroii lui Slavici nu cunosc decît temporar umilința, fiind considerați de «stăpîn», după ce i se recunoaște demnitatea, ca egali, și-și dau chiar fetele în căsătorie, pe cînd cei ai lui Agârbiceanu, un Ion Buzdugan din povestirea «Răzbunarea» și alții din scrierile sale, nu ies din condiția de slugi, deși făuresc și ei planuri să cumpere „loc de casă” și muncesc cu o tenacitate cu nimic mai prejos decît a lui Sofron, din «Pădureanca».

Oricît de mult ne place să vedem în Slavici un scrutaător al vieții satului de peste munți, va trebui să recunoaștem, în cele din urmă, că Agârbiceanu vine, cel puțin, cu o sensibilitate mult mai vie în surprinderea relațiilor sociale în neconținută schimbare și în lumea satului transilvănean.”

(D. VATAMANIUC, *I. Agârbiceanu*, București, Editura Albatros, 1970, p. 42.)

„Transilvăneni și contemporani, — Rebreanu dă progresiv problemelor de construcție maximum de atenție, în timp ce Agârbiceanu, puțin preocupat de compoziție,

se realizează acolo unde e nevoie de multă schelărie : în schițe și povestiri. Nu construiește architectural, în baza unui plan, ci narează spontan, atent la ceea ce se spune și mai puțin la modul cum spune [...]. Există în proza lui Agârbiceanu personaje complicate, cu reacții morale surprinzătoare, la un pas de senzaționalul romantic, interesante prin misterul ce le învăluie. Nu este exclusă o influență germană sau nordică, în sensul înclinării sporadice spre cazuri tenebroase:“

(CONST. CIOPRAGA, *Ion Agârbiceanu, în Literatura română între 1900—1918*, Iași, Editura Junimea, 1970, p. 489, p. 492.)

„Satul lui Agârbiceanu, ca și lumea operei lui Creangă, e populat, într-o măsură de care la început nu ne dăm seama, cu tot soiul de „apucați“, de originali, dar și de bieți nenorociți, așa cum i-a fixat pe de o parte amintirea, pe de alta, perspicacitatea de cumătru pătrunzător, cu ceva de pishanalist empiric într-nsul, căruia nu-i scapă nici una din anomaliiile mari și mici ale existenței și firii omenești. Dintre eroii aceștia, o categorie aparte, bine-cunoscută, în genere, o formează cei ce ne smulg compătimirea și au smuls-o în primul rînd scriitorului însuși, care nu se poate stăpîni să nu-și însofească actul portretizării [...] de o vibrație specială, de altfel stăpînită, în care se exprimă emoția omului matur, trecut prin multe.“

(C. REGMAN, Prefața la volumul *Două iubiri*, Editura pentru Literatură, 1968, p. XIII.)

„O fantezie cu totul debordantă, excepțională, de o mare capacitate productivă, se îmbină la el cu o memorie fenomenală și prodigioasă a faptului trăit, pe care știe să-l așeze întotdeauna în împrejurări autentice, ve-

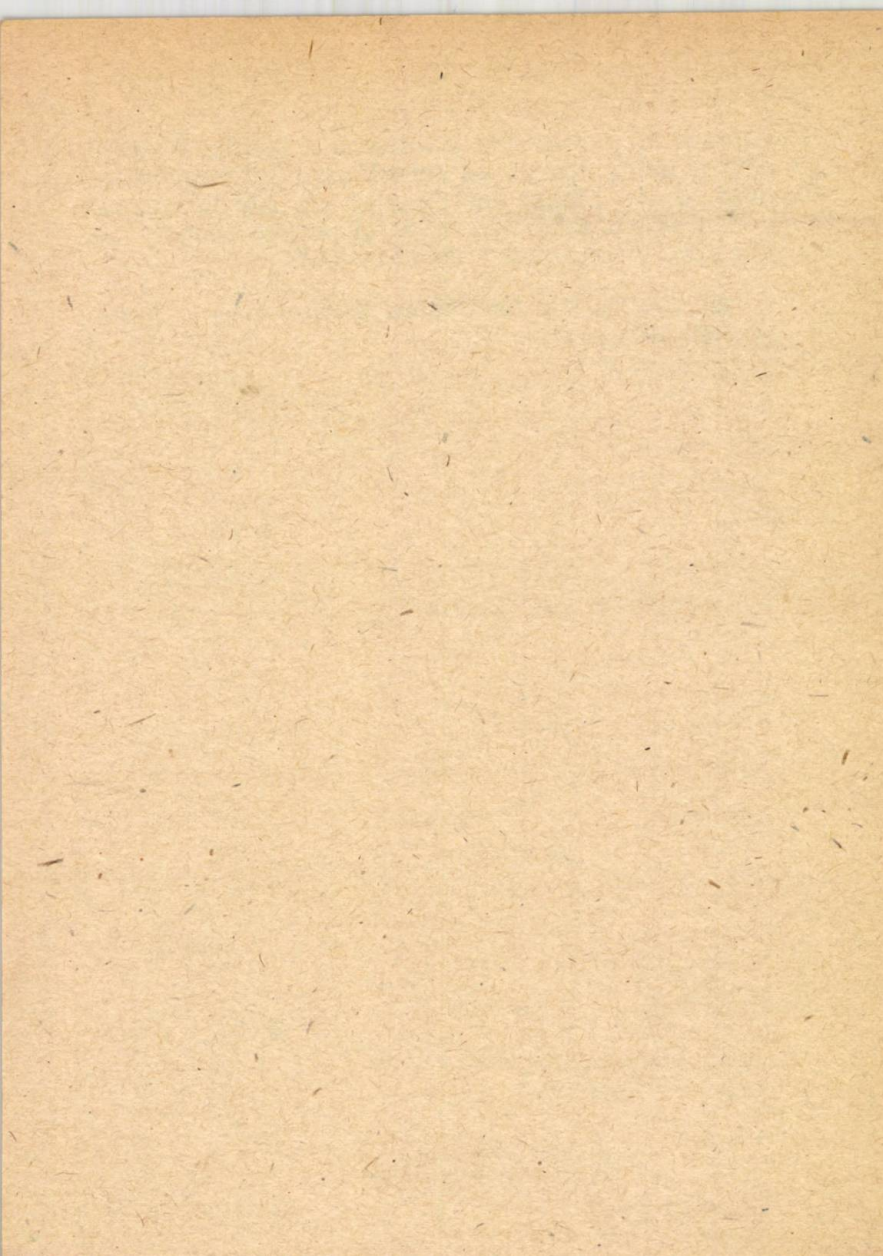
rosimile, vii, și să-l îmbrace într-o haină stilistică adecvată. Mare mînuitor al cuvîntului, Agârbiceanu e posesorul unui stil autentic, inconfundabil, născut dintr-o rafinată prelucrare a limbii populare, dintr-o cuprindere neașteptată a valențelor ei celor mai expresive, îmbinînd parfumul de vechime și arhaitate cu savoarea rostirii sfătoase și neaoșe, de scînteietoare concretețe. Artist desăvîrșit rămîne el mai ales în acele scrieri de tinerețe sau de maturitate în care valoarea actului narativ se supune necondiționat unui vizionarism epic tumultuos, îndemnînd la maximum de concentrare a materiei narrative și lexicale. Cu o extraordinară economie de mijloace verbale, el scoate efecte neașteptate, sugerînd exact atmosfera în care au loc dramele sale sumbre, tragediile sale misterioase. El anunță din acest punct de vedere pe Rebreanu și pe Pavel Dan.“

(MIRCEA POPA, *Introducere în opera lui Ion Agârbiceanu*, Editura Minerva, București, 1982, p. 395.)

„Scriitorul s-a apropiat de experiența romanului tocmai într-un moment cînd cultivarea curajoasă a acestuia era un imperativ al dezvoltării literare (subliniat de Ibrăileanu). Ce romane se pot cita între *Ciocoi* lui Filimon, *Viața la țară*, *Tănase Scatiu*, *Mara* sau *Arhanghelii*? Abia două trei titluri. [...] Dar *Arhanghelii* prevestește direct pe *Ion* și rămîne în istoria romanului nostru un moment trainic cu o fizionomie estetică distinctă contribuind substanțial la consolidarea speciei. Nu e semnificativ apoi faptul că, între cele două războaie, cînd se înregistrează o orientare excesivă spre roman a tuturor prozatorilor. [...] Agârbiceanu rămîne printre pușinii care îmbogățesc genul scurt, cultivînd constant nuvela, povestirea, schița, lăsînd creații foarte numeroase și variate ca problematică acut contemporană ?

Preocuparea lui pentru romanul frescă și politic (*Sectarii*) sau pentru micul roman cu semnificații etico-filozofice (*Biruința, Dolor, Stana*) nu-l face să renunțe la exploatarea intensivă a celui mai bogat și prețios filon al talentului său de povestitor : genul scurt."

(M. ZACIU, *Ion Agârbiceanu*, Editura Minerva, București, 1972, p. 232.)

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. Opera lui Ion Agârbiceanu

De la țară, Editura Institutului Tipografic „Luceafărul”, Budapesta, 1905 (pe volum este menționat anul 1906).

În clasa cultă, Tipografia „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1909.

Două iubiri, Editura Tipografiei „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1910.

În întunerie, Editura Minerva, București, 1910.

Doi bătrâni, Biblioteca Tineretului, nr. 6, Sibiu, 1910.

Prăpastia, București, (1910).

Povestiri, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, Biblioteca Societății „Steaua”, nr. 30, București, 1912.

Arhanghelii, Roman, Editura „Luceafărul”, Sibiu, 1914.

Popa Man, Povestire după o legendă, București, 1920.

Luncușoara în Paresimi, Nuvele, Editura Librăriei și Tipografiei H. Steinberg, 1920.

O zi însemnată, Nuvele, Editura Librăriei H. Steinberg, Biblioteca „Căminul”, nr. 11, București, (1921).

Chipuri de ceară, București, (1921).

Spaima, *Povestiri*, Editura „Ramuri”, Colecția „Ramuri”, Craiova, 1922.

Diavolul, Nuvele și schițe, Editura Adevărul, Biblioteca Dimineța, nr. 2, București, 1924.

Dezamăgire, Nuvele, Editura Amfora, București, 1924.

Melentea, Cartea Românească (Pagini alese din scriitorii români, ar. 193), București, 1925.

Legea trupului (Povestea unei vieți), Roman, Editura Librăriei „Universala“, Alcalay, București, 1926.

Legea minții (Povestea altei vieți), Roman, Editura Librăriei „Universala“ Alcalay, București, 1927.

Chipuri și icoane (Din povestirile lui Moș Andrei), Editura Casa Școalelor, București, 1928.

Stana, Roman, Institutul de Arte Grafice „Ardealul“, Cluj, 1929.

Stafia, Nuvele, Editura Librăriei „Universala“, Alcalay, „Biblioteca pentru toți“, nr. 1232—1233, București, (1934).

Răbojul Sf. Petru, Editura „Eminescu“, 1934.

Minunea, Povestiri, Fundația Culturală (Cartea satului, II), București, 1936.

Sectarii, Roman, Editura Cugetarea, București (1936).

Licean... odinioară, Editura Fundațiilor, București, 1939. Reeditat de Editura Dacia, colecția „Restituiri“, Cluj, 1974.

Amintirile, Cartea Românească, București, 1940.

De vorbă cu Ilarie, Povestiri, Editura Asociațiunii „Astra“ (Biblioteca populară a Asociațiunii „Astra“, nr. 263—269), Sibiu, 1941.

În pragul vieții, Roman, Editura Națională Gh. Mecu, București, 1942.

Viltoarea. Roman, Editura Dacia Traiană, Sibiu, 1944.

Schițe și povestiri, Editura pentru Literatură și Artă, „Biblioteca pentru toți, București, 1964.

Povestirile lui Mărunțelu, Editura Tineretului, București, 1956.

Pagini alese, Prefată de Mircea Zăciu, „Biblioteca școlarului”. Editura Tineretului, București, 1956.

Din munți și din cîmpii, Editura Tineretului, București, 1957.

File din cartea naturii, Cuvînt înainte de Ion Brad, Editura Tineretului, București, 1959.

Fricosul, Editura Tineretului, București, 1960.

Faraonii, Editura pentru Literatură, București, 1961 (mai cuprinde „Jandarmul”, „Popa Man”, „Păscălierul”).

Arhanghelii, Prefată de M. Zăciu, Editura pentru Literatură, „Biblioteca pentru toți”, nr. 141, 142, București, 1962.

Opere, vol. 1—3, schițe și povestiri. Studiu introductiv de Mircea Zăciu, Editura pentru Literatură, București, 1962.

Povestiri, Antologie, prefată și note de Ion Brad, Editura Tineretului, „Biblioteca școlarului”, nr. 41, București, 1962 (ed. II, 1969).

File din cartea naturii, Nuvele, Cuvînt înainte de Ion Brad, Editura Tineretului, București, 1964.

Opere, vol. 4, Schițe și povestiri, Editura pentru Literatură, București, 1965.

Opere, vol. 5, Povestiri și Nuvele, Editura pentru Literatură, București, 1968.

Două iubiri, Povestiri, Antologie de Gh. Pienescu, Prefață de Cornel Regman, Editura pentru Literatură, „Biblioteca pentru toți“, nr. 486, București, 1968.

Strigoiul, Roman, Editura pentru Literatură, București, 1969.

File din cartea naturii, Editura Ion Creangă, „Biblioteca pentru toți copiii“, nr. 13, București, 1971.

Opere, vol. 6, Povestiri și nuvele, Editura Minerva, București, 1971.

Fefelega, Povestiri, Antologie, postfață și bibliografie de Mircea Vaida, Editura Minerva, seria „Arcade“, București, 1971.

Meditație în septembrie, publicistică literară, Ediție îngrijită de Aurel Sasu, Cuvânt înainte de Mircea Zăciu, Editura Dacia, Cluj, 1971.

Licean... odinioară, Ediție, prefață și glosar de Aurel Sasu, Editura Dacia, colecția „Restituiri“, Cluj, 1972.

Opere, vol. 7 (Arhanghelii), Editura Minerva, București, 1972.

Opere, vol. 8 (*Legea trupului*), (*Povestea unei vieți*), Editura Minerva, București, 1973.

Povestiri, Antologie, postfață și bibliografie de Aurel Sasu, Editura Minerva, seria „Arcade“, București, 1979.

Nuvele. Povestiri, vol. 1—2, Ediție pregătită pentru tipar sub supravegherea autorului și apărută după moartea acestuia (de la vol. V inclusiv) în îngrijirea lui Gh. Pienescu, Antologie și repere istorico-literare realizate în redacție de Mihai Dascal, Editura Minerva, seria „Patrimoniu“, București, 1982.

Schițe și nuvele, Antologie, prefată și tabel cronologic de Vasile Nolaș, Editura Albatros, „Colecția Lyceum“, București, 1983.

II. Despre scriitor și operă

N. Iorga, *Un volum de nuvele al d-lui Agârbiceanu (Două iubiri)*, în „Neamul românesc literar“, București, an. II, nr. 12, 1910, p. 177—179.

Octav Botez, *Un roman din viața Ardealului*, în „Însemnări literare“, Iași, an. I, nr. 9, 1919.

Ilarie Chendi, *Schițe de critică literară*, București, Cultura Națională, 1924, p. 46—53.

E. Lovinescu, *Figuri ardelene* (Octavian Goga, L. Rebreanu, T. Maiorescu, St. O. Iosif, I. Agârbiceanu, Ilarie Chendi), „Biblioteca Sburătorul“, nr. 125—127, 1925.

Pompiliu Constantinescu, *Ion Agârbiceanu*: „*Legea trupului*“, în „Sburătorul“, București, an. IV., nr. 3, 1926—1927, p. 38, reprodus în vol. *Mișcarea literară*, București, Editura „Ancora“, f.a., 108—113 și în vol. *Scrieri, I.*, București, Editura pentru literatură, 1962, p. 17—19.

E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. IV, *Evoluția „prozei literare“*, București, 1928. (Vezi Ion Agârbiceanu), în vol. II al noii ediții, București, Editura Minerva, 1973, p. 143—147).

H. Sanielevici, *Cetind pe Agârbiceanu*, în vol. *Noi probleme literare, politice, sociale*, București, Editura „Ancora“, 1928, p. 1—20.

Al. Ciura, *I. Agârbiceanu* : „*Legea minții*“, în „*Societatea de mîine*“, Turda, an. V, nr. 16—17, 1928, p. 308—309.

Mihail Dragomirescu, *Sămănătorism, poporanism, criticism*, București, 1934, p. 83—84, 87—89, 168. Reprodus în vol. *Scrieri critice și estetice*, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 155—268.

N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, II, *În căutarea fondului*, București, Adevărul, 1934, p. 178—180, 279.

I. Chinezu, *Ion Agârbiceanu* : „*Răbojul lui Sf. Petru*“, în „*Gîndul românesc*“, Cluj, an. II, nr. 1, 1935, p. 45—46.

Perpessicius, *Ion Agârbiceanu* : „*Dolor*“, în vol. *Mențiuni critice*, III, București, Editura Fundația pentru literatură și artă, 1936, p. 187—192. Reprodus în *Opere*, vol. 4, București, Editura Minerva, 1971, p. 159—163 ; vezi și vol. 5, 1972, p. 102—105, p. 116—120.

Al. Piru, *Agârbiceanu romancier*, în „*Jurnalul literar*“, București, an. I, nr. 29, 1939, p. 2.

G. Călinescu, *Ion Agârbiceanu*, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, Editura Fundația pentru literatură și artă, 1941, p. 564—565. (Vezi ediția a doua, Editura Minerva, 1982).

Tudor Vianu, *Artă prozatorilor români*, București, Editura Contemporană, 1941, p. 564—565. (Vezi ediția nouă, vol. II, „*Biblioteca pentru toți*“, 1966, p. 183—184.)

Gh. Bogdan-Duică, „*Discuțiuni literare*“, II, *Ion Agârbiceanu* : „*Două iubiri*“, în „*Societatea de mîine*“, Turda, an. I, nr. 12, 1942, 26.

Ion Brezeanu, *Literatura Transilvaniei*, București, Casa școalelor, 1944, p. 249, 348—350.

Mircea Tomuș, *Ion Agârbiceanu* : „*Pagini alese*“, în „*Steaua*“, Cluj, an. VI, nr. 4, 1956, p. 98.

Aurel Martin, *Ion Agârbiceanu*, în „*Contemporanul*“, București, nr. 38, 1957, p. 1.

Al. Dima, *Arta lui Agârbiceanu*, în „*Tribuna*“, an. I, nr. 32, 14 sept. 1957.

G. Călinescu, *Probleme și exemple*, în „*Contemporanul*“, București, nr. 9, martie, 1958, p. 1.

D. Drumaru *Lumea navelor lui I. Agârbiceanu, Oamenii din Munții Apuseni*, în „*Steaua*“, Cluj, an. X, nr. 5, mai 1959, p. 62—67.

S. Bărbulescu, *Mijloace artistice originale în opera lui I. Agârbiceanu*, în „*Limbă și literatură*“, București, an. VI, 1960, p. 15—26.

Adriana Iliescu, *Ion Agârbiceanu* : „*Faraonii*“, în „*Gazeta literară*“, București, an. VIII, nr. 37, 7 septembrie 1961, p. 2.

Ion Vlad, *Meditație în septembrie*, în „*Steaua*“, Cluj, an. XIII, nr. 9, septembrie 1962, p. 126—129.

Dumitru Micu, *Lirismul epocii sale*, în „*Tribuna*“, Cluj, an. VI, nr. 38, 1962.

Ion Apostol Popescu, *Interesul pentru folclor al lui Agârbiceanu*, în „*Steaua*“, Cluj, an. VIII, nr. 9, septembrie 1962, p. 118—125.

Șerban Cioculescu, *Marginalii la opera lui I. Agârbiceanu*, în „*Viața românească*“, București, an. XV, nr. 9, septembrie 1962, p. 86—93. Reprodus în vol. *Varietăți critice*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 367—378.

Virgil Ardeleanu, *Nuvela și povestirea amplă*, în „*Steaua*“, Cluj, an. VIII, nr. 9, septembrie 1962, p. 82—95.

Reprodus în vol. *Însemnări despre proză*, București, Editura pentru literatură, 1966.

Leon Baconsky, *Povestitorul și arta sa*, în „Steaua”, Cluj, an. VIII, nr. 9, septembrie 1962, p. 74—81.

Mihai Beniuc, „*Ion Agârbiceanu. La 80 de ani*,” în „Gazeta literară”, București, an. IX, nr. 38, septembrie 1962.

Mircea Zăciu, *Ion Agârbiceanu* (monografie), București, Editura pentru literatură, 1964.

* * * *Bibliografia literaturii române*, sub redacția Acad. Tudor Vianu, București, Editura Academiei, 1965, p. 29—32.

I. D. Bălan, *Ion Agârbiceanu și lumea celor obidiți*, în vol. *Valori literare*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 197—199.

Eugeniu Speranția, *Amintiri în lumea literară*, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 201—206.

Mircea Zăciu, *Glose la „Arhanghelii”, Elogiul demnității, Amintirea lui Ion Agârbiceanu*, în vol. *Masca geniului*, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 272—291 ; 264—271 ; 292—296.

Cornel Regman, *Agârbiceanu, o demonie a tipurilor*, în „Familia”, Oradea, nr. 6 și 7, 1968, p. 6 și respectiv 17.

Dumitru Micu, *Ion Agârbiceanu*, în vol. *Început de secol, 1900—1916. Curente și scriitori*, București, Editura Minerva, 1970, p. 352—378.

Dimitrie Vatamaniuc, *Ion Agârbiceanu* (monografie), București, Editura Albatros, 1970.

Ion Vlad, *Treptele povestirii* (II). *Miraculoasele însușiri ale povestirii lui I. Agârbiceanu*, în volumul *Descoperirea operei*, Cluj, Editura Dacia, 1970, p. 132—141.

Const. Ciopraga, *Ion Agârbiceanu*, în vol. *Literatură română între 1900—1918*, Iași, Editura Junimea, 1970, p. 485—500.

Perpessicius, *Lecturi intermitente*, Cluj, Editura Dacia, 1971, p. 163—164.

Ion Rotaru, *Ion Agârbiceanu*, în vol. *O istorie a literaturii române*, II, Editura Minerva, 1972, p. 115—122.

Constantin Cubleşan, *Ion Agârbiceanu* : „Povestiri și nuvele“, în „Tribuna“, Cluj, an. XV, nr. 7, 8, 9, 10, 11, 1972.

Mircea Zăciu, *Ion Agârbiceanu* (monografie), București, Editura Minerva, colecția „Universitas“, 1972.

Cornel Regman, *Agârbiceanu și demonii. Studiu de tipologie socială*, București, Editura Minerva, 1973.

Al. Piru, *Ion Agârbiceanu*, în vol. *Varia II. Studiu și observații critice*, București, Editura Eminescu, 1973, p. 206—207, 478—479.

D. Vatamaniuc, *Ion Agârbiceanu, Bibliografie*, București, Editura Enciclopedică, 1974.

Mircea Vaida, *Ion Agârbiceanu* (monografie), București, Editura Albatros, colecția „Monografii literare“, 1977.

Alexandru Oprea, *Mitul „faurului“ aburit. Excurs în atelierul prozatorilor români, moderni*, București, Editura Albatros, 1974.

Sergiu Pavel, Dan, *Proza fantastică românească*, București, Editura Minerva, 1975.

Mircea Zăciu, *Ion Agârbiceanu*, în vol. *Scriitori români*, „Mic dicționar“, București, Editura științifică și enciclopedică, 1978, p. 13—17.

Emilia St. Milicescu, *Eroinele lui Ion Agârbiceanu*, „Ramuri“, Craiova, 17, 1, 15 ian. 1980, p. 7.

Dumitru Micu, *Ion Agârbiceanu*, în vol. *Dicționar de literatură română*, București, Editura Univers, 1979, p. 10—11.

Al. Piru, *Ion Agârbiceanu*, în vol. *Istoria literaturii române de la început pînă azi*, București, Editura Univers, 1981 p. 215—218.

* * * *Ceasuri de seară cu Ion Agârbiceanu, Mărturii—Comentarii—Arhivă, O carte gîndită și alcătuită de Mircea Zăciu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982.

Mircea Popa, *Introducere în opera lui Ion Agârbiceanu*, București, Editura Minerva, 1982.

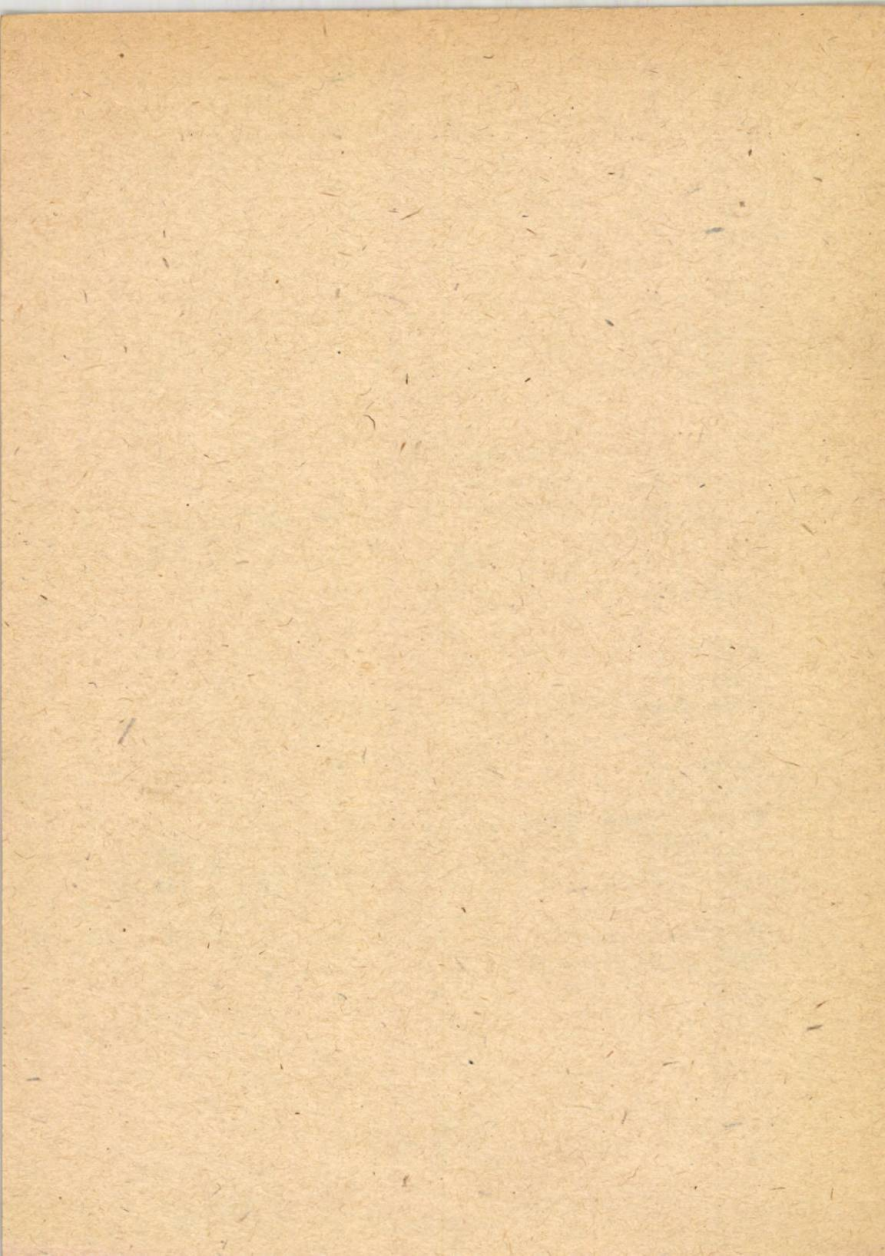
Nicolae Ciobanu, *Fantasticul, dimensiune a „prozei scurte” românești ; Ion Agârbiceanu (I). Miticul și realul, II. A „băsmui” în marginea realului, III. Obsesia „vedeniilor”, IV. Demonism și eros*, în „*Luceafărul*”, București, an. XXVI, nr. 12—25, 26 martie—25 iulie, 1983.

CUPRINS

<i>Tabel cronologic</i>	V
<i>Prefață</i>	XIII
I. Treptele unui destin literar	XIII
II. Aspecte ale realismului	XX
III. Spectacolul lumii în oglinda po- . vestirilor	XXIII

POVESTIRI

Fefelega	3
Luminița	22
Valea-Dracului	34
Dura lex	55
Melentea	68
Dinu Natului	82
Darul lui Moș Miron	93
Popa Man	99
Jandarmul	149
 <i>Referințe critice</i>	 215
<i>Bibliografie selectivă</i>	223

În seria TEXTE COMENTATE Lyceum

au apărut :

Tudor Arghezi
ARTE POETICE

Versuri

Molière
TARTUFFE sau IMPOSTORUL

Eschil
PERȘII

Lector : MARCELA PĂDUREAN
Tehnoredactor : GABRIELA ILIOPOLOS

Apărut 1989
Comanda nr. 2741
Coli de tipar : 9.

Tiparul executat sub comanda nr. 70 011
Combinatul poligrafic „Casa Scintei”
Piata Scintei nr. 1, Bucuresti
Republica Socialistă România